

1955 JAN. 12

ÉRTEKEZÉSEK

**A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉBŐL**

17.

KRÚDY GYULA

IRTA:

KELEMEN LÁSZLÓ

SZEGED, 1938

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZET

SZTE Egyetemi Könyvtár

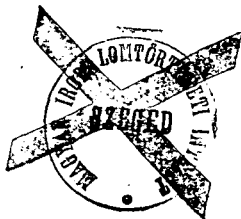
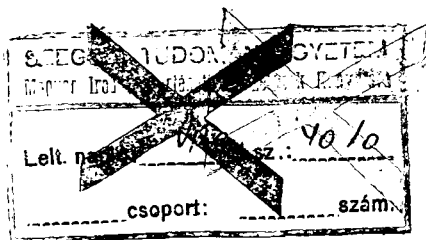

J000513084

A Szegedi Ferencz József Tudományegyetem
Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Ka-
rához benyújtott doktori értekezés.

Bíráló: Dr. Sik Sándor egy. ny. r. tanár.

Társbíráló: Dr. Zolnai Béla egy. ny. r. ta-
nár.

Székely, István, 1880-1940

Magyarországi Szakszervezetek

1930.

6623. Sz. 2500, egyenlő a. 2-6.

TARTALOM

Előszó	...	...	...	...	...	...	...	7
Bevezetés	...	...	...	...	...	...	...	9
Krúdy világa	...	...	...	...	...	...	...	33
Szerkezetei	...	...	...	...	...	...	...	66
Boldogult urfikoromban	...	...	...	...	...	...	...	71
Ujságírói munkássága	...	...	...	...	...	...	...	78
Nyelve, stilusa	...	...	...	...	...	...	...	87
Összegezés	...	...	...	...	...	...	...	121
Jegyzetek	...	...	...	...	...	...	...	124
Rövidítések	...	...	...	...	...	...	...	131

10239/32

REPORT

ELŐSZÓ

Krúdy Gyula kétségkívül egyike a legeredettebb és legérdekesebb magyar novellistáknak. Magányos művész. Elődje nincs és nincs utódja sem. Dekadens és impresszionista: olyan mélyen, mint talán egyetlen kortársa sem, a századforduló kavargó, fűtött légkörében. Különleges lelkialkata azonban nemcsak művészetét, de életét is a mű magaslatára emeli. Ha van magyar író, akinek részletes életrajzával a szellemtörténeti szempontú irodalomtudománynak foglalkoznia kell, Krúdy az. Nemcsak azért, mert élete művészetének szerves része, hanem mivel a kor minden jellemző vonását megánhordozza. S ennek nem mond ellent az sem, hogy mindenki más-tól különböző, külön légkörrel bíró egyéniség. Hiszen az ilyen „külön egyéniségek“ a századforduló tipusos jelenségei.

A részletes Krúdy-életrajz megírásra vár. A legkülönfélébb okok miatt ez ma még meg sem írható; mi is, a rendelkezésünkre álló anyagnak csak kis részét dolgoztuk fel. De célunk nem is életrajzírás, hanem egy írói arc felvázolása.

Amire munkánkban támaszkodhatunk, igen kevés: az újabb irodalomtörténetek idevágó fejezetei, néhány kritika és ismertetés.

Az életrajz és bibliográfia összeállításában

sokat köszönhetünk dr. Krúdy Andor, Lázár Miklós, Szép Ernő és Várossy László uraknak, valamint dr. Surány Pálné önnagyságának, az író második feleségének. Az ő szíves készségükért ez úton mondunk hálás köszönetet.

Sok fontos adatot merítettünk Krúdy irodalmi hagyatékából is, amely részben leányának, részben a Nemzeti Múzeumnak birtokában van. Azok az eredeti okmányok, amelyeket felhasználtunk, kivétel nélkül e hagyatékából valók.

Szeged, 1938 március hó.

BEVEZETÉS

„En írónak születtem, semmi másnak“.

(Önéletrajz)..

Krúdy Gyula mind életében, mind írásai-ban emlékező ember. Valamiképpen eszmélkedési formája az emlékezés. Minden élménye, szinte már az élmény pillanatában emlékké finomul és szellemének mozgalmait az emlékek járása idézi elő. De nemcsak egyéni élményei kerülnek az idealizáló, kisé mindig álomszerű emlékezés intim körébe, hanem családjának, sőt nemzetének története is. E révén valósággal személyes kapcsoltban van a magyar multtal. Innen ered történelmi regényeinek legfőbb varázsa. Az árpádházi királyokról, a tatárjárásról, a XIX. század nagy magyar alakjairól az öregember hangján beszél, aki ifjúkori kalandjait meséli el.

A nemzeti multtal való ezt a személyes kapcsolatot a Krúdy család multja és tagjainak erős történelmi tudata teremtette meg benne. Hogyha tehát írói egyéniségének megfejtését tűztük ki célunkul, legalább röviden, vázlatosan foglalkoznunk kell mind a Krúdy-család, mind az író élettörténetével. Továbbá: Krúdy életrajza jóformán írásainak is foglalata. Éppen emlékező maga-

tartásából következik, hogy műveinek alapanyaga a személyes élmény és azon alig változtat valamit a mű szerkezete és művészi valóságossága érdekében. Élet és művészet kapcsolata ebben az esetben szétválaszthatatlan.

A Krúdy-család.

I. — A család hagyományai szerint a Krúdyak őse Mátyás király idejében jött be Olaszországból, mint szakács Beatrice királyné kíséretében. Hogy ennek a hagyománynak mi az alapja, nem lehet tudni; mindenesetre a családban régóta él egy mondás: „Nem hiába szeretjük a jó ételeket, szakács volt az ősünk!” Ez a bizonyíthatatlan hagyomány még azt is állítja, hogy a Krúdyak az északolaszországi Crudie városkából származnak; ha ez így van, erre vall nevük is.

II. — A család címeres nemesi levelét 1671-ben nyeri el. Középbirtokosok: Nógrádban, Hontban sőt, nemessé válásuk előtt Zólyomban is, de a törzsbirtok a nógrádmegyei Széchenykovács. A család két főágra oszlik. Az egyik mindvégig megmarad Nógrádban, evangélikus vallású és józan hivatalnokok, lelkészek, prókátorok kerülnek ki közülük. A másik ág, — s ebből származik az író is — a XIX. sz. elején Szabolcsba szakad, katolikus vallású, a megyei életben nagy szerepet visz és tagjai — úgy látszik — erősen romantikus hajlandóságúak.

A két ágot utoljára együtt képviselő ős, II. János, az író dédapja, aki nógrádmegyei várnagy. Ennek fiai: Kálmán és Gyula, kik már teljes erejükkel vetik bele magukat a kor

romantikus-liberális áramlataiba és szenvedélyes osztrák-gyűlöletük családi örökségként száll az utódokra. A szabadságharcot mint vörössipkás századosok verekszik végig, — Gyula Komárom legendás védelmében is résztvett, mindvégig Klapka adjutánsaként —, majd halálra ítéltetvén, több évig bűdosni kényszerülnek. — Miután az amnesztia megérkezik, a testvérek útja szétválik. Gyula Nyiregyházán ügyvéd lesz s mint szenvedélyes ellenzéki, az új forradalom ábrándképeivel eltelve, éli a szabadságharc utáni magyar úr passzív életét.² Tisza Kálmán miniszterelnöksége alatt a szabolcsi 48-as honvédek menházának elnökévé választják; unokája, az író számára pedig a testet öltött dicsőséges magyar múltat, a szabadságharc legendájának fennjáró emlékért jelenti majd.

III. — Kálmán, a megalkuvásra kevésbbé képes testvér, — mint oly sokan ebben a korban —, felcsap úribetyárnak. Beveszi magát az Ipolyság erdőségeibe és guerillája réme lesz Bach miniszter pandurainak. „Csinytevéseiről“, egy romantikus szerelem történetével megtoldva, még ma is regélnek az ipolysági és nyirségi halászok. Szökés közben éri őt a halálos csendörgolyó. (Irodalmi feldolgozását. I. Krúdy: Álmodó hőse, Repülj fecském, Betyár álma és Mikszáth: Krúdy Kálmán csinytevései.)

IV. — Gyula, fiát (Gyulát) szintén ügyvédnek taníttatja. Ez csendes, búskomoly férfiú, aki mindvégig hű marad a család ellenzéki és színmagyar hagyományaihoz (például egész életében zsinóros magyar ruhában jár) s mint buzgó 48-as vesz részt a megyei politikában.

Kétszer is fellép képviselőjelöltnek, de mind a kétszer eredménytelenül. — A Kossuth-váró familiában nagy esemény, midőn Kossuth Ferenc Olaszországból hazatérve meglátogatja őket Nyiregyházán, de még nagyobb kiábrándulásuk, midőn kiderül, hogy a „Kossuth-fiú” nem akarja újra forradalmasítani az országot.³ Gyula a régi nyirselégi familiából származó Szakács Júliát veszi feleségül és öt gyermeke születik: Gyula, Péter, László, János és Ilona. Ezek közül a legidősebb, Gyula, az író.

Nyirselég—Podolin—Nyirselég.

V. — Születet 1878 október 21-én. Hatalmasan megtermett, koraérett gyermek; alig ötéves, mikor iskolába iratják, tizenkét éves korában már kész férfiú. Nem barátkozó természetű. „Inkább szerettem — írja — magamban lenni, mint korombeli ifjakkal, vagy lányokkal...”⁴ Erős szexualitása, amely lényének legfőbb alapvönása, már ebben a korban megnyilvánul: „Miután elég izmos fiú voltam, már kora ifjúságomban is földhöz terítettem mázsás szakácsnékat, hogy hódolatomról biztosítsam őket. Szerettem ligetekben nádasokban, árokparton meghúzódni, mint valamely betyárnövendék s a parasztmenyecskéket és a Nyirselégen akkor még gyakori vándorcigánynőket haramia módjára rohamoztam meg”⁵ — írja magáról rövid önéletrajzában. — Íme a legelső benyomások: a Nyirselég, amely akkor még buja kiöntéseivel, egyéni flórájával és faunájával, továbbá gőgös, osztályöntudatukban megmerevedő, de hanyatlásukban is egyetlen

nagy családot képező nemesi familiáival (Gaálok, Zathureczkyak, Vayak stb.) külön ország az országban. Ennek a tájnak és életformának stigmái vésődnek bele legmáradandóbban a koraérett és erősen impresszív lelkületű gyermekekbe.

Vallásos nevelése meglehetősen hiányos. Ezt kipótolandó és „német szóra“ kilenc éves korában szülei Podolinba adják. A gimnázium első osztályait a podolini piaristáknál végzi el s csak a szünidőket tölti szüleinél. A szerzetesi szellem, a kolostor komoly, sokszor komor falai, de mindenekelőtt a város ódon levegője gyakorolják rá a második kitörölhetetlen benyomást, amelyhez Krúdynam egy igen érdekes, romantikus sajátsága: középkor-tisztelete, sőt nem egyszer stílusának középkoriassága fűződik. Podolin ugyanis, Zsigmond király elzálogosított szepességi városainak egyike, megőrzött valamit középkori hagyományaiból. A széles várfalak romjaitól a céh-rendszer csökevényeiig minden erre emlékeztet az ódon gótikus házak e kis városkájában. Az a rengeteg vonatkozás, amely itt lépten-nyomon a múlt felé tereli képzeletét, kifejleszti történetérzékét s ez — amint már említettük — lírai képzeletének megfelelően, valósággal a múlt-ra való emlékezéssé fejlődik nála. Persze ez a történelem sokban különbözik attól, amit nagyapja, az „Elnök“ jelent számára. Az családi-nemesi hagyomány, ez pedig a polgár történelmét hozza elébe, mint szenzációs újságot. Itt ismerkedik meg a városi polgárral és pedig igen szerencsésen a történelmi polgárral, amely fejlődésének egy fontos etapjában megmerevedett. Podolin még akkor a takácsok és kékfestők városa volt.

Ezekben az években beutazza az egész Szepességet s így megismerkedik Lubló, Késmárk, Lőcse életével is. Egy életre szóló benyomásokkal terhesen, de anélkül, hogy németül csak közepesen is megtanult volna, tér vissza Nyiregyházára. Ekkor már tul van első diákszerelmén is, amely szepességi emlékeit szaporítja s amelynek néhány bájos novellát köszönhetünk.

VI. — Tanulmányait most már a nyiregyházi gimnáziumban folytatja. A tanulással ugyan édes-keveset törődik, még csak nem is igen olvas ebben az időben. Legtöbbbet forgatott könyve az Ezeregyéjszaka s ennek hatása alatt fölveszi a Szindbád nevét; diák-társai így is nevezik.⁶ Nyilván erősen megragadja képzeletét a mesebeli hajós romantikus kalandsorozata, mint ahogy a remek mesék egész szinpomája véérébe ivódik s kitörölhetetlen nyomokat hagy prózáján.

Ekkor belép életébe „két öreg ember, két öreg korhely, két kötnivaló vén huncut, legjobb nyiregyházi barátai“,⁷ akiknek végzetes hatása alá kerül a minden benyomást szomjasan magába ivó fiatalember. Ez a két öreg: Kálnay László és Dálnoki Gaál Gyula. Kálnay László régivágású nyiregyházi író (tehát félisten a fiatal Krúdy szemében). Novellái időnkint a Budapesti Hirlapban jelennek meg s kap értük darabonként 25 forintot. Dálnoki Gaál Gyula arról nevezetes, hogy „ő volt az első magyar vándorszínész, aki öregségére nyugdíjat kapott“.⁸ Ez a két vidéki bohém munkába veszi az ifjút. Először: ők a fiatalember vad szerelmi kalandjai számára a leghálásabb közönség, másodszor: megismertetik és egész életére megkedveltetik vele az alkoholt. Hárman járnak

most már a városvégi „Betyárkocsmába” éjszakába nyúló tivornyázásokra, harmadszor, mint önéletrajzában írja: „Előbb említtet barátaim vezettek be az irodalomba is; kedvessé, mulatságossá, romantikussá meszelgették előttem az írói pályát”.

Hogy Krúdy Gyula életében milyen nagy jelentőségű e két ember szerepe, azt ezek után hangsúlyozni sem kell. Azzal, hogy az írásgról való döntően első elképzelést ők szuggerálják lelkébe, egész jövődő életformáját meghatározzák. De, mint Krúdy életének legtöbb mozzanata, irodalmi formát is nyernek: igen sok züllő Krúdy-féle öregurnak ők a kimutatható modelljei. S ami a legfontosabb, — ha jól sejtjük —, Kálnay László, furán zenei novelláival, stilusa kialakulására is erősen hat.⁹

A vázolt életmód tanárainak természetesen nem tetszhet; a hetedik osztályból minden további nélkül ki is csapják vala a kicsapongó diákot, ha ezt két kedves tanára: Porubszky Pál és Vietorisz József, a történelem és magyar irodalom tanárai meg nem akadályozzák. Ők ugyanis már felfigyeltek a fiatalember önképzőköri szerepléseire, sőt ekkor már a **Debreceni Ellenőr**-ben megjelent novelláira is. Főként e novelláknak köszönheti, hogy a hetedik osztály elvégzése után csendben távozhat az iskolából.

Debrecen, Várad.

Ekkor már tudja, hogy író lesz, még pedig — legalább eleinte — újságíró. A végső lökést „nyiregyházi barátainak” magasztalásán kívül Gáspár Imre, a **Debreceni Ellenőr**

poéta-szerkesztője adja meg. Krúdy már tizenöt éves korában küldözgette beszélyeit Debrecenbe s Gáspár Imre közölte is őket, abban a hitben, hogy írójuk a nagypapa, a 48-as honvéd-elnök. Mikor aztán kiderült, hogy az unoka a szerző, a derék szerkesztő teljes melegséggel vette pártfogásába. Az alig tizenhat éves Krúdy 1894. okt. 10-i dátummal a következő felszólítást kapja tőle: „Legyen szíves nekem forduló postával felelni a következő kérdésekre: Hajlandó-e Ön október hótól a Debreceni Ellőnőrhöz belépni? Ez esetben 40 frt. havidijjal szolgálnánk, amely összeg gyakorlatának öregbülésével növekednék; feladata lenne pedig: a tárcá, színház, nagyobbfajta report stb. végzése. Ugy értettem meg, hogy az érettségi vizsgára magánúton készül. Ha ez így van, kelő alkalmat találna arra közöttünk is, sőt mint a debreceni nagy szabadelvű párt lapjánál működő fényestollú tárcáíró, biztos protekcióra is... Végtelen örvendenék, ha Ön, kinek kvalitása a szó teljes értelmében elvitathatatlan, — alulírott régi vén poéta mellé kerülne. Érzéke van, — látom, — a kiszínezett report, az aktualitások iránt, mik a *journalistica* pályájára predestinálják”.¹⁰ A levél ezután hosszan, csábító színekkel festi az újságírói pálya előnyeit, kiemelve annak gondtalan bohém voltát: mintha csak Kálnay László „romantikussá-meszelgetését” hallanók!

Ismételjük: tizenhat éves ekkor Krúdy és ime: fényestollú tárcáírók titulólják s kvalitásait minden vitán felül állónak mondja az élesszemű szerkesztő, aki idézett és aláhúzott mondatában olyan kitűnően látja meg tehetsége irányát. Egy testi-lelki erőktől

duzzadó, szárnyaló képzeletű fiatal poétának kell-e nagyobb csábítás? Csomagol és utazik Debrecenbe.

Pedig szülei egészen mást terveznek éles-észű, pompás megjelenésű fiúkkal: ügyvédet, politikust akarnak nevelni belőle. Apja választás elé állítja: ha hajlandó felhagyni írói terveivel, érettségi után nyomban beiratja a cambridgei, vagy oxfordi egyetemre, sőt egy párisi utat is kilátásba helyez számára; ha nem, megvon tőle minden támogatást. A fiatalember az utóbbit választja.¹¹

VII. — Debrecenben kb. egy évig írja színházi tudósításait, majd Nagyváradra hívják a Szabadság-hoz, végül 1896-ban, a váradi Henry-cirkusz táncosnője nyomát Pestig követi, ahonnan már csak kisebb utazásokat tesz egész életében.

A Krúdy-féle kettősség felbukkanása.

A Debrecenben és Váradon töltött két évről keveset tudunk. Mindenesetre nagyon fontos állomások lehettek azon az úton, amely Pest. az irodalmi centrum felé vezet. Élete ezekben az években olyan, mint a többi, vidéken kezdő újságíróé: nélkülözésekkel teljes, de vidám és szabad élet. Mikor Gáspár Imre megvált az Ellenőr-től, egy darabig a tizenhét éves ifjú szerkeszti a lapot.¹² Ez megbecsülésre és tekintélyre vall.

Apró gáláns kalandjain kívül egy komolyabb ismeretségre is szert tesz Debrecenben. Egy asszony, — csak annyit tudunk róla, hogy Bertának hívták, patikus felesége volt s hogy egyike volt azoknak a kisvárosban ma sem ritka műveltebb úriasszonyoknak,

akik sokat olvasnak, ismerik a divatos hazai és francia irodalmat, sőt zongoráznak is —, ez az asszony rávezeti az olvasásra. Boccaccio, Dickens, Walter Scott, Thackeray, Puskin, majd a többi orosz, elsősorban Turgenyev, akiket — mint írja — „még a nőknél is jobban szeret” foglalják le képzeletét. Kétségkívül ekkor ismerkedik meg a nagy francia regényírókkal, Flaubert-rel és Daudet-vel s a XVIII. századiak közül Prevost-tal, Le Sage-zsal is. Ha még ehhez a felsoroláshoz hozzávesszük Jókait és élete végefelé Shakespeare-t, akkor ki is merítettük azoknak az íróknak a sorát, akiket újra meg újra elővesz s akik hatottak rá.

Ez a hatás azonban rendkívül különös módon történt, furcsa kerülővel. Az olvasott könyvek, a fiatalember képzelődő, naiv és alapjában dilettáns szemléletének megfelelően, elsősorban életformáját változtatják meg. Az említett íróknak nem művészi sajátosságait akarja elsajátítani, hanem hőseik élete szerint igyekszik alakítani saját életét. Anakronisztikus figurát farag magából. Öltözködésében Anyegin ruháit tekinti mintának, modorában pedig Des Grieux szenvedélyességét és egy középkori lovag finomságait szeretné egye-síteni. Hős szeretne lenni, mint Kárpáti Zoltán és könnyelmű, mint Gil Blas. — Így a képzelődő ifjú olvasmányai alapján egy különös férfiideált alkot s ezt egyszerűen magára ölti. A fölvetett életforma aztán kiter-meli a neki megfelelő stílust, amely már nem is annyira a folyamatot megindító írókra emlékeztet, mint inkább arra a mesterséges képződményre, amivé Krúdy magát maszkirozta s amit — mint a jó színész, aki sohasem esik ki szerepéből — élete végéig

magán visel. Rendkívül izgató s irodalmunkban példátlan szerepjátszás ez! Itt csak eredetére mutatunk rá, más helyen majd lesz alkalmunk egész kifejlését végigkísérni. — A fiatal Krúdy tehát nem úgy akar írni, mint nagy író-eszményei, hanem úgy szeretne élni, mint azok regényalakjai.

Nagyon szépen rávilágít erre a következő kis történet: A fent említett hölgy Boccacciot adja kezébe (Krúdy a „világ legszebb könyvének“ nevezi). Az ifjú másnap elolvassa a novellákat s a reakció: éjjel be akar mászni Berta szobája ablakán, „mint ezt Boccaccio tanácsolta“. A zajra felriad a férj, s a hanyatt-homlok menekülő ifjú füle mellett süvít el a revolvergolyó.¹⁸

Ez utolsó debreceni kalandja.

Váradon megismerkedik Adyval, s barátságuk mindvégig tart.

VIII. — A millennium évében ér Pestre. Ugyanez évben jelenik meg *Szöktetés a ka-szárnyából* címen első könyve különösebb siker nélkül. Addig írt cikkeinek egy részét gyűjti össze benne, mintegy végső összegezését adva vidéki inasévei eredményeinek.¹⁹

PEST

Pest ekkor az újjgazdagok városa, a világvárossá válás pillanatában. A bidermejer kispolgárság kialakulásának színhelye; iparlovagok, kis és nagy szélhámosok gyülekezési helye. Hatalmas gyárvárosok, vállalatok nőnek ki a földből. A liberális konjunktura lehetetlent nem ismerő lendülete nyomán az egyik oldalon orfeum, lóverseny, néger táncosnők s nem utolsó sorban izléstelen sze-

cessziós épületek sora, a másik oldalon végzetes gyorsasággal kialakuló proletáriátus. (Már 1897-ben gyakran hozzák a lapok a „szocialisták nyugtalankodásairól” szóló híreket.¹⁵ Az ú. n. békevilág tehát ideges szárguldás a katasztrófa felé, a „harmadik liberális nemzedék” kudarcának napnál világosabbá válása. De az élet felszíne ragyogó és hívogató. Minden lehetségesnek látszik, csak a kellő kapcsolatokat kell megtalálni. A kor igazi szimboluma az a házmesterlány lehetne, akiből körülrajongott színésznő válik, s akiről azt írja Krúdy, hogy pályája mint beteljesülhető vágyálom lebeg minden házmesterlány szeme előtt.

A századfordulónak ez az áradó vitalitása bővíti le a tizennyolc éves ifjút, akinek életszomjúsága közös a kor minden valamirevaló emberéével. (A költők ekkor kezdik nagy kezdőbetűvel írni az Életet, mint Isten nevét). Pest Krúdy számára olyan jelentőségű, mint Ady számára Páris. Teljes lendülettel veti bele magát a város életébe, hogy kiismerje s minden titkának végére járjon. S ez sikerül is neki annyira, hogy ha majd valaki meg akarja rajzolni a századfordulói Pest szellemtörténeti képét, Krúdy pesti regényeiben és novelláiban azon melegen és teljes hitelességgel fellelheti ezt az életet, egész szélességében és legfinomab árnyalataival.

Az első évek elég súlyos körülmények között telnek el. A Józsefvárosban bérel szobát: a proletárok és szegény írók e sajátos városrészében, ahol az a Cholnoky Viktor is lakik, akit a kor legnagyobb írójának nevez egy cikkében. „Reménytelenül szegény voltam a Gyöngytyúk-uccában” — írja ezekről

az évekről. — Édesapja ugyanis ígéretéhez híven egy fillérrel sem támogatja, mert úgy véli, hogy fia így kénytelen lesz visszatérni a szülői házhoz. Erre azonban nem kerül sor. Írásaival sorra járja a szerkesztőségeket; és — mindenütt szívesen fogadják. A **Fővárosi Lapok**-nál Vadnay Károly, a **Bolond Istók**-nál Bartók Lajos, az **Egyetértés**-nél Csávoszky Lajos, a **Budapesti Hírlap**-nál Csajtay szerkesztő már 1897 óta szinte minden vasárnap közlik egy-egy még botladozó, de különös, szomorkás liraiságában már újszerű novelláját.

A magányos lovag.

A **Hét** és az új írók mozgolódásainak Kiss József körül meginduló hullámverései hidegen hagyják. Bár mindent lát és megfigyel, maga csak annyiban veszi ki részét az eseményekből, hogy novelláival beállít Kiss Józsefhez, aki ettől kezdve rendszeresen közli is írásait. (1899). Szinte azt mondhatnók, hogy írói egyénisége a koráramlat ellenére fejlődik. Látja a formai és tárgyi lázadást az irodalomban, amelyet a **Hét** készít elő s amelynek élén a költők járnak és érzi, — mert lehetetlen nem éreznie —, hogy ő is hordozója e lázadásnak, de nem vall színt. Mintha nem lennének irodalmi elvei abban a korban, amikor a legtöbb írónak, aki még talán egy sort sem irt le, de már határozott állásfoglalása volt az új kor lázadása mellett, vagy ellenében. Egyénisége nemcsak nélküli az intellektust, de harciasan antiintellektuális. Így, noha érzelmileg ellene van, — állandóan a „régí írók“ után sóhaj-

tozik, — lényegében az új kor kifejezője, amely kor az egyéniség-kultuszt tartja főfeladtnak. Ami elkülöníti író-kortársaitól, az a szerep, amelyről fentebb szólottunk, s amelynek kialakulását Debrecenben figyelhettük meg. Ez a sokféle motivumból összetevődő szerep Pesten egységes színezetet nyer és a magányos lovag elnevezéssel határozható meg. Ez: Szindbád, Rezeda Kázmér, Nagybotos Viola s még egy tucat Krúdy-képmás. Ez a lovag járja sorra a város kiskocsmáit, kávéházait, redakciót, megjelenvén írók, zül-
lő gentryk, mágnások, bérkocsisok, utcanők, temetőszolgák társaságában; fölényesen, némi megvetéssel és hallgatagon; ezért a magányos lovagért verekszenek nyílt utcán a nők, ez tölt el éveket nyilvános házak lakójaként, ez az ismert párbajhős, hirhedt kártyás és borisza. De a szerep mögött ott áll kis jegyzetfüzettel kezében az író, aki mindent lát és — mindent megír. És pedig konkrétan a kört írja meg, azokat az embereket, akiket úgy ismer és úgy is lát, mint akár Ady Endre, vagy Szabó Dezső. Csakhogy a közönség a maga parlagi romanticizmusával megérti a szerepet, de nem képes értékelni, — néhány nagy értőn kívül, az író. Ugyhogyz Krúdy, élete végéig kisvárosi úriasszonyok és irodalmi inyencek írója marad.

Bella.

Hajsz a pénz és siker után.

IX. — 1900-ban, húszéves korában, megköti szerencsétlen első házasságát, amelynek igáját 18 évig nyögi. Felesége Spiegler Bella, egy zsidó pap leánya, aki Satanella álnév alatt

írogat is. Ez a házasság, noha három gyermek származik belőle, keserű tapasztalatoknál alig hoz számára egyebet. Egyikük sem felel meg a házaselet követelményeinek. Krúdy életmódja (kocsmázások, éjszakázások, szerelmi kalandok) és felesége meg nem értő anyagiassága miatt napirenden van közöttük a gyilkos civódás. Az a néhány levél, amely Bellától származik és Krúdy hagyatékában olvasható, hangjával is, örökké pénzt követelő tartalmával is, éles világításba helyezi ezt a szerencsétlen házaseletet.¹⁶ — Így aztán megértjük, hogy a házi tűzhelytől állandó menekülésben él. Félévekig nem lakik otthon. Ilyenkor vagy egy-egy íróbarátjánál (Bródy Sándor, Lázár Miklós, Szép Ernő), vagy egy-egy régi — nem mindig jóhírű — barátnőjénél (Luise asszony) üti fel tanyáját.

E mellett a hajszolt életmód mellett rengeteget kell dolgoznia, hogy megélhessen. Gyorsan, javítások nélkül dolgozik, mégis napi 8—10 órát ül íróasztala előtt s alig alszik valamit. A Podolini kísértet megjelenése óta (1906.) nevét ismerni kezdik, s ettől fogva évenként 2—4 könyve lát napvilágot. A kiadók szívesen veszik írásait. Elve: inkább akár ponyván is, mint sehol, s valóban, a Mozgó Könyvtártól a legkülönbélebb füzetes vállalatokon keresztül az Athenaeumig, mindenütt jelennek meg írásai. Végre, 1911-ben az első Szindbád-sorozat, 1913-ban A vörös postakocsi megjelenése, véglegesen befutott íróvá avatják.

Írásai először napilapokban jelennek meg, s csak utólag gyűjti őket könyvbe, ahogy az régtől fogva szokása a zszurnalista-íróknak. Rendes munkatársa a Pesti Napló-nak, Magyarország-nak, Világ-nak, a régi Magyar

Hírlap-nak, Az Újság-nak, Hét-nek, majd a Nyugat-nak; de úgyszólván minden Pesten megjelenő lapba dolgozik, sőt másodközlésre a legtöbb vidéki újság is kér tőle kéziratot. — Éppen nem válogat! Ir, ahova csak kérnek tőle, mert kell a pénz: a Vadász és Versenylapba, Magyar Uriasszonyok Lapjába, Tolnai Világlapjába, Tündérújjak-ba, Magyar Lányok-ba, Képes Családi Lapok-ba, Friss Újság-ba, Színházi Élet-be stb. Mert, noha ezekben az években országszerte ismerik már nevét és jöllehet írásai nagyon szépen jövedelmeznek (normálisabb életmód és ügyesebb önadminisztráció mellett akár kisebb vagyont is gyűjthetne), mégis állandóan pénzzavarral küzd. Gyermekai nevelése, felesége rossz gazdálkodása, háboruba vonuló fivéreinek, otthon maradt rokonságának pénzt kérő levelei, barátainak pumpolásai (amelyek elől sohasem tud kitérni), kártyacsatái, mértéktelen ivásai felemésztik minden jövedelmét. Ehhez járul még, hogy házaselete mind tarthatatlanabb, úgyhogy hajszoltsága évről-évre fokozódik.

Második házassága, nélkülözések, Rothermere-díj.

X. — Hosszas húzavona után¹⁷ 1918-ban végre felbontják házasságát; de már 1919. tavaszán újra nősül. Ugy gondolja, hogy a fele annyi idős és őt gyengéden szerető Várady Zsuzsanna mellett életét normálisabb mederbe terelheti. De erre a súlyos feladatra a tapasztalatlan asszonyka képtelennek bizonyul. Noha ebből a házasságból származik legkedvesebb gyermeke (Zsuzsika), élete

megállíthatatlanul rohan végzete felé. Pedig szereti feleségét. „Kedves Zsizsikám, — írja neki egy cédulán — én szeretlek Téged. Ha éjszaka elmaradok mindig lyukas a szívem, a könnyeimmel pedig alig bírok, mikor eszembe jutsz. Bocsáss meg nekem, ha nem jövök rendes időben haza, jobban fáj az nekem, mint Neked“.¹⁸

Életmódján nem képes változtatni, pedig az évek egyre nehezülnek. A forradalom két különböző Magyarország határait jelzi, s az új már nem Krúdy világa. A lapok már nem kapkodják olyan válogatás nélkül írásait és családját a nyomor fenyegeti. Az érvényesülés szempontjából nagy hátránya, hogy irtózik a politikától. „Én írónak születtem, semmi másnak“ — írja, s ez valóban így van. Sem a forradalom alatt, sem az ellenforradalom idején nem fejt ki politikai élű irodalmi működést, pedig a forradalom alatt a Nép-lap szerkesztője egyideig. Így történhetik meg, hogy noha az ország majdnem valamennyi befolyásos emberével személyes ismeretségben van, azok mégis közönyösen nézik vergődését s nem lesz, aki megakadályozza, hogy a halálos ágyán szenvedő író lakásából kikapcsolják a villanyt.

S ekkor már két családot kell eltartania. Első felesége a hisztériás hangú pénz-kérő levelek özönét zúditja rá. Cikkei pedig most, a háború után alig kellenek. Ezért olyan munkát kell végeznie, amelyért önmaga előtt is szégyenkezik. Álmokat fejt; először az Az Újság-ban, majd a Tolnai Világlapjában és felesége segítségével (aki a német munkát fordítja számára) álmoskönyvet ír. Ez a könyv egyik legtöbb kiadást megért munká-

ja; sokak szemében Krúdy még ma sem egyéb álmoskönyv-írónál.

1922-ben — úgy látszik, Kosztolányi kezdeményezésére — huszonöt éves írói működése jutalmául megkapja a Rothermere-díjat. Ugyanez alkalomból jelenik meg műveinek egy kisebb (6 kötetes) gyűjteménye. 16 kötetre tervezett, de csak 10 kötetre terjedő első gyűjteménye már 1914-ben megjelent.

Hogy ebben az időben milyen viszonyok között él, mutatja a Rothermere-díjjal kapcsolatban Kosztolányihoz írt következő levélrészlet: „... amennyiben reménységem valóra válna s a díjat megkapnám, nem szeretném azt nyilvános gyűlésen kézhez venni. Nekem igen nagy veszélyt jelentene nyilvánosan annyi pénzt mutogatni. Ismerem kiéhezett hitelezőimet: olyan rohamot intéznének testi épségem ellen, hogy még Óbudára se érhetnék el a pénzzel, ahol azt legjobban várják. Másszóval azt szeretném hogy a díjat, — magát a pénzt — vagy előbb, vagy utóbb kapnám kézhez effective, hogy alkudni tudjak azokkal, akik kívánságaikkal ezt az összeget tizszeresen túljegyezték. Régi adós vagyok, de ennyire még soha el nem voltam adósodva. Legalább egy kis, rövid pihenőt szeretnék zaklatott életemben a Te és a Lord jóvoltából.”

Az utolsó évtized

XI. — Életének zaklatottsága nem enyhül, sőt évről-évre fokozódik. A két család eltartásának gondja mind súlyosabban nehezedik rá s a huszas évek elejétől betegeskedni

kezd. A mértéktelenül fogyasztott alkohol és idegörlő életmód végre az ő robusztus fizikumát is kikezdi. Jóbarátja és kezelőorvosa Lévy Lajos szívnagyobbodást állapít meg. Ezentul minden évben egy-két hónapot a Fásor-szanatóriumban kénytelen tölteni. Persze nem sok eredménnyel, mert a kúra után a régi életmód kezdődik előlről.

1919. tavaszától a Margitszigeten lakik.²⁰ 1921-ben megindítja a Szigeti séták c. fürdőújságot, amely azonban hamarosan megszűnik. Tanulmányozza a Sziget múltját, nevezetességeit, múzeumot akar rajta létesíteni, de csak annyit ér el, hogy megírja a *Margit élete* című különös kis könyvét, amelyben mindazt elmondja, amit a Szigetről tud.

Mivel ügyetlen adminisztrátor, állandó bajai vannak a kiadókkal, akik lelkiismeretlenül kihasználják. Jellemző pl. a Tolnai-eset: Tolnai Lajos évekkel azelőtt megvette egy kisregényét (*Annuska könyve*), de olyan olcsón, hogy most már maga is lelkifurdalást érez, s utólag, minden kérés nélkül küld kétszáz pengőt, hogy kárpótolja az író.²¹ Ez a kis eset élesen rávilágít a kor kiadói viszonyaira, s arra, hogy az író mennyire ki van szolgáltatva a kiadó önkényének. Ezt panaszolja Krúdy is, egy az Athenaeumhoz írt levelében. (1926). Az Athenaeum ugyanis nem hajlandó a szanatóriumban betegeskedő írónak sem új művére előleget adni, sem a régebbi s azóta kifogyott munkákat ismét sajtó alá rendezni.²² — Ugyanez évben a békéscsabai Tevannal is pereskedni kényszerül. Ennek is ő issza meg a levét: Tevan ettől kezdve megszakít vele minden kapcsolatot.²³

Életmódja egyre ziláltabbá válik. Barátai szerint az utolsó években ijesztő mennyiségű bort iszik, s úgyszólván állandóan mámoros. E mellett szörnyű anyagi gondok gyötrik. Megrendítő lelkiállapotra vall az a néhány kúsza sor, amelyet egy kézírata hátlapján találtam: „Mi lesz velem, hogyha nem fogok tudni írni? Mi lesz veünk? Éhen halunk... A Magyar gavallér című regényemet szeretném megírni, de nem merek hozzáfogni”.²⁴

1929-ben kitör rajta a delirium tremens. 1930-ban megkapja a 4.000 pengős Baumgarten-díjat és 1933. május 11-én hosszas szenvedés után, elhagyottan és nagyon elfeledve meghal. Ahhoz, hogy támogatást kérjen, egész életében túlságosan úrnak érezte magát. Egy alkalommal, a delirium évében, felesége kérvényezésére a miniszterium mégis kiutalt számára 500 pengőt. Mikor azonban Garibaldi-regénye kiadására maga folyamodik 200 pengő segélyért (1932.), merrev elutasításban részesül, sőt utolsó estéit lámpafény mellett kell átszenvednie, mert a fizetni nem tudó író villanyát kikapcsolják.²⁵

S életének ebben az utolsó lidércnyomásos évtizedében írja remekműveit, amelyeken mindegyiken érezhető az alkoholmámor sajátos bélyege: az álomszerűség. Megjelenési sorrendben ezek a következők: 1920: Asszonyosságok díja, A betyár álma, 1921: Nagy kópé, 1922: N. N. Egy szerelemgyermek, Hét bagoly, 1926: Aranyidő, Templárius és 1929: Boldogult úrfikoromban, a magyar irodalom egyik legkülönösebb remekműve és Krúdy írói fejlődésének csúcspontja.

Mégis elfeledve halt meg, mert sajátos írói magatartása, s a „magányos lovag” sze-

rep miatt — amelyen már túlhaladt a kor-szellem — lekerült a divatos írók listájáról s a nóta, amelyet oly állhatatosan fűjt, egyhangúnak találtatott és elavultnak: „Hát megértem, hogy alig harminc esztendő munkája... már valami történelmi patinára is szert tehet, mert véletlenül oly időben jött a világra, amikor akkorát fordult az idő fölöttünk, hogy az anyaszívek alatt pihegő magzatok egy másik országban jöttek a világra, mint ahol fogantattak...”²⁶ írja magáról őszinte szomorúsággal, mert érzi, hogy kifutott alóla a kor.

XII. — A kor íróinak kitünő ismerője, Schöpflin Aladár így ír róla: „Soha semmihez nem tartozott, irodalmi irányhoz, vagy iskolához, párthoz, társasághoz, — még az emberek társaságához sem. Élte a saját maga alkotta életét, írt a saját maga alkotta módon, nem vegyült össze senkivel és semmivel: nem hiszem, hogy szerelemben, vagy barátságban egészen odaadta volna magát bárkinek is”.²⁷ Valóban, társadalmi morált elvetve, egyéni erkölcei szerint egy kissé mindig társadalmon kívüli életet élt. De valahogy úgy, mint nagy szellemi rokona, Proust Swan-ja, aki, miközben a felső tízezrek dédelgetett kedvence, munkáslányokkal folytat viszonyt s a társadalom legalsóbb rétegével érintkezik. Krúdy is szükségét érzi a teljes szabadságnak, mert mindent látnia kell, mindent meg kell élnie, hogy mindent megír hasson. S a végső cél mindig ez: a megírás.

Így a társadalmat kívülről szemlélve, olyan emberismeretre tesz szert, amely páratlan kortársai között s még a nála jóval idősebbeket is arra készíti, hogy „Gyula bácsi”-

nak szólítsák.²⁸ Lényéből valami szuggesztív varázs árad, amely bűvkörébe vonja mindazokat, akikkel ismeretséget köt. A régi Pannoniába, Éhmbe, Klekkerba, Meteorba, Royalba, New-Yorkba s még számtalan kis és nagy korcsmába, vendéglőbe, kávéházba összeverődő társaságnak. ha jelenvolt, ő volt a lelke, még akkor is, ha csák hallgatagon ült az asztalnál s csak az ivótársak fecsegéseit figyelte. Ha pedig beszélni kezdett, — épp olyan hosszan és váratlanul, amilyen hosszan és makacsul hallgatott előbb, — minden nesz elnémult az asztal körül s csak az ő annyit dicsért, szép, férfias hangjára figyeltek. — „Értették, szerették és igen nagyra becsülték, mert megéreztek benne a rejtett geniális vonást, mely sohasem tudott egészen kifejlődni, de mindig érezte magát. Tetszett az a nem-törődés is, amellyel függetlenítette magát embertől és szabálytól, valami furcsa arisztokratikus módon, nem bánva azt sem, ha az emberek pongyolában látják. Legjobban azonban hangja tetszett, az a mély, férfias bariton, melyben benne van az élet melancholiája, de öröme is, gyönyörködés az emberekben és dolgokban és egyuttal közöny is irántuk“.²⁹

Lázár Miklós szerint a beszélgető Krúdy volt az igazi író, aki csak a legnagyobb elbeszélőkhöz hasonlítható.

Társaságában, az írókon kívül főleg katonatisztek, gentryk, színészek találhatók. De gyakori, hónapokig tartó „eltünései“ alkalmával a stahly-uccai morguet-et látogatta, vagy az „Arabs szürkéhez“ címzett vendéglőt, ahol a morgue alkalmazottaival, temetésrendezőkkal és lókupecekkel társalgott, vagy „Luise-asszony“ házába költözött, ahol

éppen olyan jól ismert mindenkit, mint ahogy ő is jellegzetes figurája volt e helyeknek.

Ismerőseinek kavargó tömegéből alig néhányan emelkednek ki, akikkel bizalmasabb viszonyt tart fenn. Ilyen elsősorban Szemere Miklós, a különc mágnás, turf-király és párbajhős, legendás vagyon ura, volt párisi és moszkvai követségi attaché. Barátságuk az író apjának köszönhető, aki szintén jóbarátja volt Szemerének. Krúdynam nagyon imponálhatott Szemere arisztokratikus zárkózottsága és különcködése, mert több regényében főhősként szerepelteti. (Alvinci Eduárd, Pálházi stb.). Egy alkalommal két hetet tölt vele Londonban, ahol Szemere lóversenyen futtatta lovait. „Nyiregyházi barátai” közül majdnem élete végéig elkiséri Kálnay László, aki még a huszas években is gyakran beállit hozzá báránýbőr bundájában. Ugyancsak nyírségi jóbarátja volt Kállay Andris, a szabolcsi főispán fia, akinek régi pákásznótáit szívesen hallgatta (száznál is többet tudott). Gyerekkori barátság szálai fűzték a szintén nyiregyházi származású Lázár Miklóshoz, a Reggel főszerkesztőjéhez, akivel bajban-örömben élete végéig osztozott. A régebbi írók közül legtöbbre tartotta Cholnoky Viktort, akivel kezdő írósága éveiben ismerkedett meg s mint a Pesti Napló munkatársa, sokat érintkezett vele. Sokszor és nagy melegséggel emlékezik meg róla. Legjobb barátai körébe tartozott Bródy Sándor is. Róla írt tanulmánya (Emlékbeszéd B. S.-ról) mindedig legszebb rehabilitációja a sokat támadott írónak. Szűkebb baráti köréhez tartoztak még: Bányai Elemér (Zuboly), a szerencsétlen végű, hasztalan lázadozó

író, Ferenczy Sándor, a pszichoanalitikus, akinek révén megismerkedik a freudizmus-sal, Szép Ernő, akivel (és Bródy Sándorral) egy ideig együtt is lakik és Lévy Lajos, kezelőorvosa.

Nőismerőseinek hatalmas tömegét is szemügyre vehetnők, de ennek legfeljebb csak pletyka-érdekessége volna, mert igaz, hogy Krúdy bármely munkájának olvasása után nyilvánvaló, hogy élete tengelyében a nő áll, de nem ez, vagy amaz a nő, hanem a nő, a férfit majdnem kizárólag szexuálisan érdeklő másik nem. Igazában szerelmes sem volt soha; minden nő érdekelte, aki vonzódását képes volt felkelteni. S mégis, — vagy talán éppen ezért — szenvedélyesen kutatta a nő „titkát” „mert rajta keresztül vélte felfedezhetni az egyetemes emberi titkok nyitját. Nincs még magyar író, aki annyira is merte volna a nő testi-lelki világát, de aki — éppen mert túlságosan is ismerte —, lelke mélyén annyira megvetette volna a nőt, mint éppen ő, az „írók és nők írója”.

KRÚDY VILÁGA

„...oly holdogan és oly holdogtalanul jön elő az őszi időszak leírása, lefestése, értékelése, mint az élet célja...” (Assz. dija 100. l.)

KRÚDY LEGFŐBB IRÓI CÉLKITÜZÉSE, az előbbi fejezetben röviden megrajzolt életnek lehető hű és a belső igazság szerint való megörögzítése. Ezért, noha oeuvre-je a még könyvben meg nem jelent művekkel együtt közel százhusz kötetre tehető, mégis **egy-művű** írónak kell őt neveznünk. Élményeivel szemben való állásfoglalása kifejezetten az emlékiróé. Műveit jellemző szavajárása — „feljegyzések”, „emlékiratok” — is erre utalnak. A látható és láthatatlan szálak százai fűzik regényalakjait élete konkrét valóságához. Ez pedig nemcsak stílusa ellíraiasodását és legtöbb írásának pamfletszerűségét eredményezi, hanem egy állandó alak teremtését is: a Krúdy-képmását, amely más-más néven minden írásában ott szerepel s inkább ama „elvarázsolt lovaghoz” hasonlít, mint magához az íróhoz.

Ez az állapot azonban már fejlődés ered-

ménye. Két fontos korszak előzi meg: a tapogatózás kora, amely meglepően rövid ideig tart (1899.: Ifjúság) és a Mikszáth-hatás kerek egy évizede, amelynek határköve az első Szindbád-sorozat (1910.). Ez utóbbi mind műfaj, mind stílus tekintetében saját hangja megtalálását jelenti és kijelöli a következő két évtized művészi fejlődését. Ezt a harmadik korszakot ketté osztja a Nápraforgó megjelenése (1918), amely a kétféle Krúdy-világ (Pest, gentry) szintézisét kísérli meg. A második Szindbád-sorozattól a Nápraforgóig terjedő éveket (1912–1918.) az átmeneti regények, a Nápraforgótól a Boldogult úrfikoromban-ig terjedő évtizedet (1929.) pedig a pesti regények korszakának nevezhetjük. A negyedik korszak, amelynek kifejlődését halála akasztja meg, a történelmi regény jegyében indul.

Ezzel meg is adtuk Krúdy művészi fejlődésének főbb korszakait. Ezek a korszakok úgy követik egymást, mint az élő szervezetei; vagyis a következők előzményei az előzőkben mindig fellelhetők. Pl. a történelmi-regény-korszak, előzményeiben végigkíséri egész pályáját. — A tárgyalás folyamán nem szabad majd szem elől tévesztenünk, hogy Krúdynál élet és művészet viszonya olyan, mint téma és műalkotásé. És így látni fogjuk, hogy, amilyen mértékben süllyed el az író élete a dekadencia hullámaiban, olyan mértékben süllyed az ábrázolt világ is; és az ábrázolás formája és eszköze: műfaj és stílus is, olyan mértékben hajlanak a legdekadensebb forma és eszköz: az impresszionista regény- és stíluseszmény felé.

A Mikszáth-hatás kora

AZ ELSŐ, IRÁNYTKERESŐ KORSZAKOT itt nem tárgyaljuk, mert az e korban irt kisebb művek csak a stilusfejlődés szempontjából nagyfontosságúak. A második korszakról megállapíthatjuk, hogy az életrajzban említett első és második élmány-csoportot hozza felszínre: a nyírségi gentrypt és a szepességi polgárt. Ez élmények felidézése jórészt Mikszáthnak köszönhető. A Mikszáth-hatás tehát szerencsés, mivel Krúdy szellemének legjobban megfelelő lírai megmozdulást eredményez. — Mikszáthnak a századforduló irodalmára gyakorolt hatása még nincs kellőképpen kivizsgálva; kétségtelen azonban, hogy a századforduló irodalmi légkörében annyira benne él Mikszáth szelleme, hogy az akkor induló író alig vonhatja ki magát hatása alól.

Ady, egy 1910-ben irt cikkében „nagyon alacsonyan” ötvenre becsüli a Mikszáth-jelöltek számát. „Van köztük — írja — nem egy, akik tudományosan megállapították, hogy a változott viszonyok változott Mikszáthot igényelnek. Van olyan, aki legelsősorban a nagyon nem is kínált mandátumot szerezte meg, hogy majd megjön a többi mikszáthság is. Van, aki a rangsorban bizik, hogy majd automaticæ lép elő Mikszáthnak, hiszen hire van, sokat irt s ha kell, a pipázásra is rászokik”.¹ Valami olyasféle irodalmi regionalizmus volt kifejlőben, amely némileg a Lisznyaiékéra emlékeztet: „Hanemhát, aki író akar lenni, az annak a földnek a sorját viselje, amiből kimászott. És aki Somogyban születet, az írja meg Somogyt...”² — szá-

mol be erről a kor nagy paródiaírója, Karinthy Frigyes.

A Mikszáth-hatás, mint minden nagy egyéniség hatása, — az eredeti tehetségek próbaköve lett, mert csak azok voltak képesek túlnőni rajta. Krúdyt, — bár a regionalizmus vádjától ő sem ment, — a túlzásoktól megóvjá veleszületett és Turgenyevén, Puskinon csiszolódott jóízlése. Nála nem idegen modor átvételéről, hanem egy meglevőnek tudatosodásáról van szó. Ezt bizonygatni sem kell, elég, ha rámutatunk származására, környezetére, hajlamaira, amelyek mind az ú. n. gentry-hez fűzik. A gentry sorsa, problémái, tragikuma, komikuma, különösen osztály-nyelve adottság volt számára; természetes, hogy írói gyakorlatában élt vele. Mikszáth felszabadító példaadására mégis szüksége volt, mert húsz éves koráig Turgenyev modrában szentimentális történetkéket írt kisvárosi ifjakról és leányokról.

MIT KÖSZÖNHET tehát e korbéli művésze Mikszáthnak? Csaknem mindent. Alakjait szerkesztésmódját és stílusát. Ha azonban mélyebben vizsgáljuk a kettő közötti összefüggéseket, alapvető különbségekre bukkanunk: Mikszáth, ha enyhe ironiával is, de mindent megbocsátóan, nagy jóakarrattal szemléli a régi középnemesség leszámazóit; [Krúdy végzetes] dekadenciájukat mutatja meg. Mikszáth meg tud maradni objektív szemlélőnek, Krúdy soha. Rajta keresztül önarcképet rajzol a gentry s ez az arckép egyáltalán nem hizelgő. Mikszáth objektív és jóakaratu szemlélő, Krúdy szubjektív és szigorú ítélkező, Mikszáth könnyelműen és felelőtlenül legyint, Krúdy

keserű ironiával, de reménytelenül ostoroz.

A mondottakat Krúdy maga teszi világossá egy későbbi munkájában:

„...aki Magyarországon gentrynek, ennek a nemlétező, angolból felfuvalkodottan utánzott fajtabelinek nevezi önmagát, az adóhivatalnok, vagy lókupec... Az angol gentry, a szolid, vagyonos tisztavérű, megbízható és Londonban többnyire saját házában megszálló vidéki uraság... — ez nincs Magyarországon. Itt vannak félig elzüllött urak, akik végrendeletet, váltót, kötelezvényt vakarnak, nemzeti teendőjük a serházban a zsidó szidalmazása, tudatlanságuk a vidéki gimnázium alsó osztályában kapott bizonyítvány, műveltségük a párbajkódex ismerete, dologtalanságuk a cinkotai bádigos életfilozófiáján alapul és legjobb esetben Amerikában végzik, nyomorban és csalásban. Ez a becstelen és szemtelen osztály volt az, amely leginkább veregette a mellét, hogy egyenes utóda ama dicső történelmi kasztnak, amely hajdanában a magyar nemesség volt. Ez volt a „gentry“, a Mikszáth gentryje, amely miatt szégyenlette őseit a magyar ember“.³

Arról persze Krúdy nem szól, hogy ugyanez a gentry az övé is, nemcsak Mikszáthé, sőt elsősorban az övé. Az ábrázolás művésze nem tűri a hasonló élességű kifakadásokat, de gentry-ábrázolásának végső jelentése mégis az, amit a fenti idézetben olvashattunk.

Hasonló, élesen bíráló, sőt ellenséges gentry-szemlélete a magyar irodalomban csak egyetlen elődjének, Tolnai Lajosnak

van, aki szinte Széchenyi szellemében vádolja ez osztályt; úrhatnámnak, dölyfösnek, antiszociális lelkületűnek rajzolja, a gyereket alaposan nevéen nevezve.

Krúdy jól ismerte életét is, műveit is ennek a szomorú vádaskodónak (a Képes Csáládi Lapokba ő is ír abban az időben, mikor azt Tolnai szerkeszti) és ha egyenes irodalmi hatásról nem is beszélhetünk, az kétségtelennek látszik, hogy gentry-szemléletének kialakulására Tolnai nagy befolyással lehetett.

GENTRY-VILÁGÁNAK HELYSZÍNE a Nyírség. Szereplői: a Gaálok, Zathureczkyak, Zohoray Pálok, Andráscsikok, Bajsa Gáborok, stb.; szóval a Nyírség külön kasztot alkotó nemesi családjai, Krúdynak mind személyes ismerősei, akiknek közös vonásuk, hogy nagyon szegények és nagyon gögösek, legfőképpen nemesi voltukra és őseikre. A vármegye nyakán élnek, de fehérre meszelt parasztházaira nagy betűvel pingálják, hogy „Curia”. Egyik-másik faluban (tyukodi Gaálok) olyan szegények, hogy évszámra nem mozdulhatnak ki házukból, mert nincs csizmájuk; mégis legnagyobb csapásnak azt érzik, ha agaraikat kell eladniok, mivel az agár az úri mivolt szomboluma. Szigorúan egymás között házasodnak. A koldusszegény Gaál Mátyás gyönyörű leányait (a „Gaálkisasszonyok” mind gyönyörűek) csak Gaálhoz adja feleségül s még a grófi kérő is kossárral távozik. De a házasságnál korántsem a szerelem a döntő, hanem elsősorban a vagyon. Párbajoznak, kártyáznak és korhelykednek. Kitűnő cimborák, de nem hősök. Inkább csak szájukkal vitézkedők; mikor komoly párbajjal ijesztik őket, kereket oldanak.

Pörösködnék évszázadokon keresztül. Mind-egyiknek megvan a maga családi pöre, amely szép ábrándokra jogosít. Ez a felemás, züllő életmód a bogarasok arzenálját termeli ki: az egyik mindenféle olaj-lenyomatokat gyűjt s kinevezi azokat valamelyik őse képmásának és látogatóinak büszkélkedve mutogatja gyűjteményét. Sok a szerelem miatt hóbor-tos: „A hóbortos Kaveczky” elkergeti feleségét és másik asszonyt visz a házhoz, de lelkipurdalásaiba belehal. Pirinyi Pál bolond-ságaival mulattatja a vármegyét, míg legnagyobb bolondságára — menyasszonya helyett egy cselédleányt vezet oltárhoz —, végül is rá nem fizet. A fél- és egész bolondok sorakoznak egymás mellé, akikben valami furcsa, torz alakja él a régi nemesi virtusnak: Asszonyfái Gyurka pl., akinek „nyomában...három farkas kullogott: asszony, bor és kártya...”, periodusonként bolondul meg. Egy darabig szűkösen él, hogy időnként régi szerelme, a színésznő Gaál Julia után ruccanjon egy-két hétig tartó lumpolás-ra. Egy másik, halott feleségéhez jár éjszákánként a családi kriptába: szerelmet vallani. A nemlétező örökség keresése is gyakori. Egyik Zathureczky pl. halott apja bundáját keresi, mert a legenda szerint apja abba rejtette pénzét. (l. Mikszáth: Szent Péter esernyője). Viczky Gábor, apja legendás erszé-nyének keresésébe örül bele. Egy másik Zathureczky, nyomasztó nyomorát titkolva, csak levélben érintkezik szerelmesével, mert rongyaiban nem mer elébe kerülni. Tisza Kálmán gentry-védő intézkedései nyomán a vármegyeháza, a közhivatalok megteltek ezekkel a dekadens urakkal. Egy kitűnő no-veilában így egy csokorba kötve mutatja be

őket Krúdy: „Tönkre ment urak, félben maradt existenciák, jócsaiádok hőbortos tagjai, akik a vármegye támogatására szorultak, itt találtak menedékhelyet. Nem is hívták másképen a folyosó végén levő nagy szobát, mint azilum“. Ugyanilyen azilum a „Lumpok iskolája“ is, ahol a kicsapongó gentry-fiakat őrzik szigorúan, valamint a „Mákvirágok kertje“, ahol Alvinczy Eduard gyűjt maga köré néhányat. Minden jóban részesíti őket, csupán pénzt nem ad nekik.⁴

NYOMASZTÓ, DEKADENS VILÁG EZ, pedig még csak az első lépés afelé a mély-séges dekadencia felé, amelybe torkollik majd a Krúdy-hősök élete. Az elnéző, mikszáthos mosoly csak elvétve lopakodik írásai fölé, de azért van erre is példa. Ilyen a „Bűvös erszény“-nek az az önmagában is megálló részlete, amelyben Viczky Gábor pesti környezetét rajzolja. Az idegen környezetben hősieken küzködő család, az ősz apa tragikomikus bécsi kalandjának emlékével, a két vajszívű vénkisasszony, akik versenyt kényeztetik hugocskájukat s a diák naiv szerelmei a három testvér iránt: kezdve a legöregebben, megállapodva a legfiatalabbnál, — valóban bájos, zavartalanul idilli, telve a visszaemlékezés lírájával s ment azoktól a túsúrástól, amelyek Krúdyra olyan jellemzők. De ilyen az Andrászik örökösében, ebben a kissé operett-ízű történetben, (saját ügyvédjébe szerelmesedő gazdag örököső) az „idősebbik“ Zathureczky furfangos, jókedélyű, gondviselészerű alakja és a lobbanékony, de alapjában naiv nagybácsi: Boronkay. Ezta kedélyes, Mikszáth-hoz közelebb álló légkört árasztja néhány novellája

is: A báróné pipái, A megye özvegye, Mitley pipázott, Az enyicki menyecskék, Gyurkovay hazaballag, Asszonyok inspekciója és még néhány. Ezeknek legtöbbször olyan — mint a címek is elárulják —, hogy akár Mikszáth is írhatta volna őket. Ami összes gentry-írásait a kimutatott alapvető szemléleti különbség, sőt ellentét ellenére is közel viszi Mikszáthéhoz, az szerkesztésmódjának és nyelvének azonossága. Ezekről azonban a következő fejezetben lesz szó.

E helyen még jellemzés módjáról kell szólnunk. S ezzel kapcsolatban általános érvényű megállapítást tehetünk: Krúdy nem fejleszt jellemeket. Egyen kívül: ez az egy ő maga, a fentebb már említett Krúdy-kép-más. Különös jelenség ez: hasonlatos ahhoz, amit Németh László Proustra vonatkozóan állapít meg: „Míg a rossz ábrázolók — írja — a típus tulajdonságait ajándékozzák az egyénnek, itt az egyéni tulajdonságok rendszeréből emelkedik ki az általános”⁵ Krúdy is, alakjaihoz, mint egyéniségekhez közeledik, s éppen azért, mert a hétköznapiól eltérnek. Ennek ellenére az ábrázolás folyamán elvesztik egyén-jellegüket: az egyszeri tipikussá válik. Áll ez, bármelyik említett gentry-figurájára. Igaz, van valami sajátos érdekessége mindegyiknek, de végeredményben minden, mégoly egyéninek látszó vonásuk is elvész a „züllő gentry” típus-jegyei között. Zohorai, Pirinyi, Kaveczky, a hóbortos Zathureczkyak stb., mind külön-külön is, a típust jelentik. Annál inkább egyéni s minden mástól különböző jellem a Krúdy-kép-más, ez az egyre fanyarabbá váló, mindenütt jelenlevő, egyszerre szentimentális és túljózan, különös figura. Első igazi megjelenése

Szindbád névéhez fűződik. Az e korbeli gentry-írásokban mindössze talán egy alakban fedezhetjük fel távoli előzményét s ez az imént említett „idősebb“ Zathureczky.

Ez a figura elvezet a liraiság kérdésének vizsgálatához. Minden gentry-alakján érezhető — talán az egy Bajsa Gábor operettfiguráját kivéve — a modellről-másoltság. Története valóságos alakokkal való élményeinek felelevenítései, vagy hallott adomák feldolgozásai. „Nem is egyéb az egész mesemondás — vallja ő maga is —, mint elmondása azoknak a dolgoknak, amelyeket régi emberektől hallottunk.“⁶ Hivatkozik is lépten-nyomon az élő forrásokra; elsősorban nagyapjára, a 48-as „elnökre“.

Van azonban egy momentum, amely már későbbi, igazi liraiságára emlékeztet: az impresszionista táj bevonulása írásaiba. Gentry-történeteinek háttérében ott húzódik ez a lírai és zenei táj, amely már teljesen elkülöníti írásait Mikszáth-tól s egyéni fejlődése irányát jelzi:

„Késő ősszel imádandó igazán a Nyíri! A szüreti vig hangok elmúltak a tájról és a sárga szőlődombokon csak a fekete varjucsapatok járnak; a magános és kopár szilfákon a vércse üldögél és ha szekér zörög végig a tájon, mintha minden sárga bokr és lombjavesztett fa csodálkoznék: ugyan ki jár még ilyenkor a falun kívül... Az eső pedig a pusztaság fölött lóg: a nagy szürke köpönyegeg, melyek a fázékony föld felett lebegnek, mindjárt megmozdulnak és egészen ráborulnak a világra“.*

A MÁSODIK ÉLMÉNY-CSOPORT, ame-

lyet a Mikszáth-hatás hívott életre, a Szepességhez fűződik. Tótjaival, palócaival, nemes uraival, lengyeleivel ez az igazi Mikszáth-környezet. Mégis az ebben a környezetben játszódó írásain jóval kevésbbé érezzük Mikszáth jelenlétét, mint az előbbi csoporton. Ennek oka kettős: Az első — mint a gentry-írásoknál — az élmény erőssége, ezuttal a diákevek emlékeié. A második: a szepességi városok különös, középkorias hangulatának érzékeltetése. Ez tisztán Krúdynak a környezet iránt élő nagy érzékenységből folyik, független minden külső hatástól. Erre a környezet iránti érzékenységre már utaltunk a podolini évekkel kapcsolatban (L.: Bev. V.). Hogy mit értünk rajta, megmutatja egy e korbeli, de az első Szindbád-sorozat darabjai között megjelent novella következő részlete:

„Hermann, a toronyőr, húsvét vasárnapján kihúzta fejét a medvebőrsüvegéből, amelyet az első őszi szelek megérkeztével fölére húzott és hajadon fővel szólaltatta az áhitatos hangú harangot. Hermanné kinyitotta az eldugaszolt kürtőlyukat és alantól a városka polgárai gyönyörködve nézték, hogy ismét nehéz füst kanyarog elő kedves öreg tornyuk tetején. Az öreg városkapitány udvarából jókedvűen integetett Kéti felé a toronyba, amidőn az belefűjt délben a kürtbe, míg Stiller János, a városka mechanikusa és műszerésze előszedte a zugolyból ócska táskáját és szerszámai tisztogatásához fogott”...

A nevektől (Krúdy neveiről még kell majd szólanunk) egész a „kedves öreg toronyig”

minden motívum azt a szellemet lehel, amit jobb híján középkorinak nevezünk.

Ebben a környezetben: takácsok, kékfestők, szerzetesek, babonás öregasszonyok, mord várurak, ártatlan kispolgárlányok, tótok és kísértetek élnek, valamint pompásan elképzelt középkori „zsoldoskatonák” és egy diák, a fiatal Krúdy.⁸

Legsikerültebb fiatalkori regényében (21 éves korában írja) a Podolini kísértet-ben, a Jókaira emlékeztető romantikus mese körül ennek a világnak nagy része felvonul. A regény főhősei: Kaveczky György, a tivornyázó várúr, romantikussá színezett megfelelője gentry-hóbortosainak, Riminszky, a gazdag felvidéki úr és Wart Erzsébet, Krúdy első démoni nőalakja. A cselekmény menete komplikált (párbaj, orgiába hajló tivornyák, féltékenykedés, gyilkosság, a niszderi vár sejtelmes jelenetei, Wart Erzsébet ál-halála stb.) Krúdy művészi fejlődése szempontjából mégis igen fontos ez a regény, mert a kísérletezés, formakeresés dokumentuma.

E keresés iránya itt nem annyira Mikszáth, mint inkább Jókai és Dickens felé mutat. A meseszöveg, motiválás, bonyolítás Jókai történelmi regényeinek reminiscenciáira vall, míg a mellékalakok minden esetben Dickenst juttatják az ember eszébe. Mik, a komikus törpe, lakatjaival és kedves áradozásaival, Marcinkáné, a gazdaasszony, a fazekat leső barát, a kolostor tárogató mellett borozgató szerzetesei és mindenek fölött Ancsurka, a kis tót lány gyengéd figurája, felvehetik a versenyt Dickens legsikerültebb mellékalakjaival is.

A Podolini kísértet fejlődésvonalán kívül esik s csak azért kellett vele bővebben fog-

lalkoznunk, mert ebben mutatja meg, hogy kitűnően tud a XIX. századi regény eszközeivel is bánni.

Felvidéki tárgyú novelláinak is megvannak a maguk állandó hősei. Ilyen Kornády Péter, a „Krisztus takácsa“, aki megszökteti Krakkóból a szepességi városok zálogba adott lányait, Kázmér, a kicsapongó takács, stb. Ezek vásznaikkal járják a világot és valami ódon, a céhidőkre emlékeztető vonás jellemzi őket s éppen ez a vonás legértékesebb tulajdonsága felvidéki tárgyú novelláinak. Kedves és mélyen lírai podolini figura Budeusz, a cseregyermek-elhelyező, aki az Alföldről hozza német szóra s innen viszi magyar szóra a gyerekeket. Gyakran megjeleNIK a Mikszáthtól örökölt kísértet, rendszert babonás öregasszonyok előtt. Ilyen a „fejnélküli barát“ és „Hartwig“, a jóindulatú késmárki kísértet. Ez utóbbi a városi politikába is beleavatkozik.

A romantikus, történelmi szellemet lehelő környezet ihleti e korbeli két remekművét, a zsoldoskatonákról szóló két novellát. Mindkettő a középkorban történik. A Jézuska csizmái-ban Penge és Vjuk, zsoldoskatonák kártyáznak egy határmenti fogadóban. Partnerük a „jámbor szerzetes“. Ez utóbbi még csizmájukat is elnyeri és megszökkik. A kocsmáros a fizetni nem tudó zsoldosokat úgy, ahogy maradtak, mezitláb kikergeti a havas országútra. A megfagyástól a negyedik kitűnően jellemzett figura, — egy szökött apáca révén menekülnek meg. Ez az „apáca“ a vendéglőben együtt mulatott velük s most utánuk sietve, elvonszolja őket egy utszéli fészülethez, amelyre az említett szerzetes nehéz csizmáikat felakasztotta. A másik no-

vella (A katona) hőse Bőrcsuha, hasonlóan zord, marcona zsoldos, aki a középkori városkába érve, rongyosan s mindenből kifogyva az éhhalállal küzd. Egy paráznalkodás bűnéért halálraítélt asszony kivégzésével bizák meg. Az asszony azonban szerelmével megigézi a durva katonát és kéjgyilkosságot követ el rajta.

Ez a két novella, — amelyek a legjobb magyar novellák közé sorozhatók —, Krúdy légkör-teremtő erejét mutatják. E mellett a hazátlan, háborúk nyomát kereső elvadult figurák mélyen líraiak. Sajnos, az Esti útbeli zsoldos katonán kívül, — aki fejével veri be a nehéz tölgyfaajtót —, ebben a korszakban nincs folytatásuk.

A kifejezetten egyéni, diákévekbeli élmények átvezetnek már a következő korszakba.

Szindbád és az átmeneti regények korszaka.

A XX. századi regény formalazulásának egyik szélteben tapasztalható tünete az állandó figurák megjelenése. Ez ugyanis azzal a következménnyel jár, hogy a cselekmény körük kristályosodik és nem szilárd logikai vázon épül fel; s mivel ez az azonos jellemű személy bizonyos felszínes egységet kölcsönöz a cselekménynak, a szigorú szerkesztésre való törekvés feleslegessé válik. De a sztereotip figurának van egy másik, ugyanilyen fontos szerepe is. Az, hogy elkerülhetetlenül az író gondolatainak és érzelmeinek szócsöve lesz. Emiatt elsősorban a lírai hajlandóságu prózairók teremtenek ilyeneket. (L. nálunk: Kosztolányi, Móra, Tersánszky,

Tamási stb.) Krúdy talán a leglíraibb magyar prózaíró, ezért alteregojának megteremtése valósággal szükségszerű. Annál is inkább, mert verset egész életében nem ír s így áradó liráját a próza területén kénytelen kiélni.

MI TEHÁT SZINDBÁD? Szindbád a magyar Casanova, de szimbolummá emelve, átlíraiásítva. Az ifjúság és szerelem szimboluma. Élete középpontjában a nő áll: Tizenöt éves kora óta a nőknek és a nőkért élt. Csak a nők mulattatták, csak ők érdekelték. Amit tanult, olvasott, vagy utazott, csak azért tette, hogy a nőknek hazudhasson. Örök nosztalgia jellemzi valami felé, aminek csak eszköze a nő, s amit újra, meg újra próbál megnevezni, de csak sejtetnie sikerül. Minden ízében lírai, a vele történt eseményeknek (nagyon kevés történik vele) nincs meseértékük. Ebben Kosztolányi—Esti Kornéllal rokon, aki Szindbádról is szól, mikor így jellemzi önmagát: „Csak magamról beszélhetek arról, ami történt velem. Mi is történt? Vári csak. Voltakép semmi. A legtöbb emberrel alig történik valami, de sokat képzelődtem”.¹⁰ S ebből a „sokat képzelődésből” következő további rokonvonások is Esti Kornélhoz fűzik. Ezek közül legfontosabb a nosztalgia, a képzeletbeli utazások és a mesehiány: „...össze ne csirizeld valami bárgyú mesével! Maradjon minden annak, ami egy költőhöz illik: töredéknek”.¹¹

De azért korántse lehet őket egy kalap alá vonni. Kosztolányi elsősleges lírai élményeit verseiben oldja fel s emellett a formák aggodalmas tisztelője, prózája tehát tiszta próza: tárgyilagos, korrekt, sőt puritán. Krúdyé pedig a levezetetlen lírai mondanivalótól megduzzad, formája felbomlik, prózaverssé

lesz. Kosztolányit az egész ember érdekli a legkülönbözőbb viszonylatokban. Krúdy érdeklődésének középpontjában makacsul és kizárólag a nő áll. Ez és az állandó érzelmi-zenei telítettség Szindbádöt élesen elkülönítik Esti Kornéltól és irodalmunkban egyedülálló figurává avatják.

A SZTEREOTIP ALAKOK mind meg-egyeznek abban, hogy jellemük véglegesen kialakult lévén, a külső eseményekre mindig azonosan reagálnak, vagyis kalandjaik meghatározott szkémák szerint követik egymást.

Szindbád legtöbb kalandjának szkémája a következő: Emlékezik valamely régebbi szerelmére s elutazik hozzá valamelyik kisvárosba. Régi szerelme ekkor már asszony s lánya is van, akiről sejtjük, hogy Szindbádé és aki szintén beleszeret a „hajósba”. Halk hangú beszélgetések után Szindbád „elutazik a városból” — (L. a következő novellákat: A hidon. Szindbád titka. Szindbád őszi útja. Az álombeli lovag. Női arckép a kisvárosban. Az éji látogató. Éjjeli vendégség. Az ecetfák pirulása, stb).

De vannak más jellegű „utazásai” is: lányt szöktet, a legelső állomáson leszáll a vonatról és visszavezeti anyjához zokogó szerelmesét. (Utazás éjjel). Egy nőismerőse falura hívja s ott elhatározzák, hogy öngyilkosok lesznek, mert féltik szerelmüket az elmúlástól. Szindbád az utolsó pillanatban „elutazik”. (Szökés az életből, Szökés a halálból). Máskor egy kis virágárús-lányt kísért haza s miután elválik a lánytól, az öngyilkos lesz. (Szindbád útja a halálnál). A tetszhalott Szindbádöt szeretője kocsira ülteti s a ló hazaviszi feleségéhez. A haragos asszony lehúzza halottnak hitt férjéről a felsőkabátot

és a kocsit a másik asszonyhoz kergeti vissza. Szindbád a hidegtől felébred. (Szökés a nőktől). Egy másik novellában Szindbád meghal és egy „idősebb apáca“ rózsafüzéren fagyönggyé változva ébred új életre. Elgurul és az „aranybányász“ feleségéhez kerül, ahol az asszony fésűjével beszélget. (Szindbád álma). Van néhány, amely gyermekkori emléket idéz. Ezek tiszta, derűs szemléletükkel s az emlékezés finom lírájával, a Bűvös erszénynek említett részletéhez állanak közel. Ilyenek: Szent Jusztina estéje, Ifjú évek, Szindbád a hajós, Egy régi udvarházból, Az első virág és A három muskatéros.

EZ A RÖVID ÁTTEKINTÉS is világosan mutatja, hogy a Szindbád-novellák (vagy talán helyesebb a kevésbé határozott jelentésű tárca műfajjal megjelölnünk) cselekménye ügyszólván semmi. Milyen új vonást hoznak tehát és miért mondhatjuk, hogy Szindbádban Krúdy túlnőtt a Mikszáth-hatáson?

Fentebb liraiságát említettük, de nem fejtettük ki, hogy mit értünk rajta. A hang melankóliáját, az asszociációk szabad csapongását és az álomszerűséget. Az első kettőről később szólnunk, az álomszerűségben Krúdy Szindbád-tárcáinak és későbbi írásainak legmélyebb varázsát ismerjük fel. Valami olyasfélért, amit Szerb Antal¹² a regényben csodának nevez. Krúdy írásában az álomszerűség a csodás-elem. (Ady egy helyen így ír erről:

„...az álomszerűség, melyet az író látszólag könnyű eszközökkel lehít, vagy rögzít meg, iszonyuan súlyos valami. Súlyos, mert maga az élet titka, vagy legalább is makacs, félős

tendencia arra, hogy belenyúljon ebbe a so-
ha át nem hatható, csak megközelíthető ti-
tokba“.¹³

Valóban, ez az, ami túlmutat Szindbád sze-
relmi kalandjain, ami a valóságot a maga
rendszeretlen kúszaságában hihetővé teszi
és pedig úgy, hogy csodává magasztja. Az
asszociációk féktelen csapongását az álom
logikája szerint rendezi.

Íme:

„Hajnalodott, a város már aludt s (Szind-
bád) feje körül, mint hideg fuvalmak, lebeg-
tek a láthatatlan hópihék. Egy darabig gon-
dolkozás nélkül bámult a susogó sötétbe, —
aztán egyszerre rövidszárú csizmában látta
önmagát, amint egy templom mellett bandu-
kol a mély hóba taposott gyalogösvényen. :
Varjak ülnek a torony keresztjén és a fagyos
kútról vizeskannával jön egy tarkaruhás, pi-
rosképű asszony. Körülötte az álmképbeli
kisváros és ő megy, megy a hóbataposott
gyalogösvényen... Mire a régi templomot
megkerüli, már lát is egyet-mást, fehérfüg-
gönyös ablakokból; egy érett, nagyszemű
kövér asszonyt, feléje tekinteni; az asszony-
nak hajlott az orra és élveteg, torz mosoly
az ajkán; mint talán egyszer, egyetlen egy-
szer látott egy pillanatig valakin, — aztán el-
tűnik a kép és ismét az erkélyen áll, ahol a
hólepkék szakadatlanul szállongnak körülöt-
te.“¹⁴

Ez az álomszerűség teszi lehetővé, hogy
elhiggyük a tetszhalott Szindbád éjszakai ko-
csizását, a virágáruslány egyébként meg-
ökölátlan öngyilkosságát, Szindbád fa-

gyönggyé-változását és mindazokat az egyszerűnek látszó, de csodálatos eseményeket, amelyek Szindbád életét alkotják. A csoda jelenlétét, már-már a meseszerűséget szuggeralja néhány visszatérő s a népmesék hangjára emlékeztető szólás. Ilyenek: „Szindbád akkor még csak százesztendőös fiatalember volt...”, „...Pápay, a sugó, akit Szindbád körülbelül háromszáz esztendő óta ismert...”, „Hajdanában, amikor még csak százháromesztendőös volt...” stb. — Az ilyenek különben az alak nevének eredetére, az Ezeregyéjszaká-ra is utalnak. (L. Bev. VI.) De mutatják azt is, hogy Krúdy elsősorban típusokat és nem egyéneket lát és rajzol.

Ez a különös figura, amely egész környezetét az álomszerűség varázsával vonja be, gyökeresen átalakítja Krúdy egész világát. Noha nyelvében mindvégig megőriz Mikszáth-reminiscenciákat, — ez származásának hagyománya —, de egyébként (felfogásmód, stílus, környezet) nemcsak elszakad Mikszáth-tól, de annak törekvéseivel ellentétes irányt vesz fejlődése. Ettől kezdve bátran mondhatjuk: a dekadens Pest szemszögéből nézi a világot; eddigi világát is, ahonnan több figura (nagyapja, vidéki öregurak stb.) élete végéig elkíséri.

A dekadencia lejtőjén

SZINDBÁD-UTÁNI írásainak is Szindbád az állandó főhőse. Eleinte a néve is megmarad; később azonban, amint bizarr dekadenciája fokozódik, a legkülönösebb, a legfantasztikusabb nevek mögött ismerünk rá: Rezeda Kázmér, Nagybotos Viola Ernő. Rumfi

Artur, Levrey Konstantin, Idem a diák, Kornél, Emléki, Amade, Prépostvári, Orgonás, Zegernyei, Bánati, stb.; vagyis annak a három novelláskötetnek (Púder, Aranykézuccai szép napok, Tótágas) hősei, amely kötetek Krúdyt a legnagyobb magyar novellisták sorába emelik.

Ezek az alakok a többször emlegetett Krúdy-képmásnak különböző megjelenési formái. Dekadens figurák s minél későbbiek; annál inkább. Legfőbb foglalkozásuk „a nők körüli szolgálattétel.” Életcél nélküli, szomorú emberek. Hamiskártyások, gazdag nők kitartottai, virágárús lányok szeretői, szerelmi perverziók tudósai, nyilvánosházak kegyencei, aljasok, erkölcstelenek, de blazirtak, ironikusak, fölényesek, sőt bölcsek, szóval, — dekadensek és mégis: lovagok. Ablakok alatt sóhajtoznak, áradozva vallanak szerelmet, mindig új szerelemre gondolnak, éjszaka magányos sétákon ábrándoznak, boroskancsó mellett vizionálnak s hazatérve „puskát poroznak”, hogy főbelőjjék magukat. De van bennük valami finom melankólia, megvetés önmaguk és egész környezetük iránt, ami liraivá és némikép megtisztulttá avatja őket. Azt az érzést keltik, hogy sorsuk végzetszerű, irányításáért nem őket terheli a felelősség, betegségük egy korszak betegsége. Azé a korszaké, amelyet Krúdy megvet és elítél. S ez az ítélet, nem erkölcsprédikációkon keresztül, hanem a legtisztább művészi ábrázolás eszközeivel mondatik ki. Krúdy Szindbád-utáni írásai sokkal több elkeseredett kritikát tartalmaznak korunk társadalmi és erkölcsi rendje felett, mint a háború után felbúrjázott ú. n. tendencia irodalom együttvéve. Az ismertetett okok miatt azon-

ban csak nagyon kevesen értették el ezt az ő valódi mindanivalóját. (L.: Bev. VIII.) Egyesek, — mint Zoltvány Irén egyoldalú könyvében¹⁵ — csak érzékiségét és „nem is rejtegetett bújaságát“ látják, mások csak csodálatos, impresszionista finomságait élvezik. Ostorozó, maró szatiráját írói kortársai közül talán legjobban Hatvany Lajos látta meg. Egy Krúdyhoz írt rövid levelében így jellemzi ennek írásait: „Biedermejerbe göngyölt bombák, ártatlan, sőt mi több, hívogató „tokaji aszú“, vagy „egri bikavér“ felírású palackban: vitriol. Nagyszerű, szabadalmazott forma“.¹⁶ A stilus-vizsgálat során még hivatkozunk erre a két mondatra.

Az átmeneti-regények

AMINT MÁR MONDOTTUK, a Szindbád-szerű figurák és az említett álomszerűség nem bírják meg a nagyobb koncepciók terhét. S valóban, Krúdy Szindbád-utáni regényei, vagy megduzzasztott Szindbád-novellák, vagy több ilyennek laza konglomerátumai.

Az első csoportba kisregényei tartoznak: az Utitárs (kisvárosi Szindbád-kaland), az Aranyidő (kéjenc öregurával és mellékalakjaival még találkozunk) és az N. N. (lirai ön-életrajz-töredék).

A második csoportba tartoznak: a Francia kastély (ebben szerepel először Szemere Miklós Pálházi néven és pompás mellékalakjaival még legközelebb áll a Podoilni kísértet-hez), a Vörös postakocsi (Rezeda Kázmér és két vidéki színésznő pesti kalandsorozata). A negyvenkettős mozsarak (a sze-

relmi kalandok háttérében, a háború elmosódó sziluettjével), *Őszi utazások a vörös postakocsin* (ismert cselekményű, remek novellák laza összefüggésű sorozata; színhelyük: Pest és a Felvidék) és a *Napraforgó*.

Ez a csoport már a voltaképpeni pesti regényekhez vezet át környezete révén, s ezért átmeneti regényeknek nevezhetjük őket. Legjobban sikerült közülük a *Napraforgó*, amely Végsőhelyi Kálmán pesti zülöttségét a nyírségi táj elátkozottainak (Pistoly, Almos Andor) szörnyű dekadenciája mellé rajzolja s ilymódon mutatja meg a kétféle sors azonosságát.

Ezeknek a regényeknek tartalmi ismertetése hiábavaló fáradozás lenne. Nemcsak azért, mert kevés bennük az elmondható esemény, hanem mivel nem az események teszik az író mondanivalóját; inkább az, amit a Szindbád-utáni írások általános jellemzésében az imént mondtunk el, s ami mindenestül vonatkozik az átmeneti regényekre is.

Pesti regények.

EGY KÖZVETLEN HÁBORÚ UTÁNI UJSÁGCIKKBEN Krúdy többek között a következőket írja: „Most már tudjuk, hogy mi volt az örület, amely nem hagyta éjszaka aludni az embereket... Közelgett a háború a Városra, amely Ninivéhez volt hasonlatos. Be sokat lehetne írni arról a régi Pestről, a gazemberek városáról!”¹⁷ — Ettől fogva írni kezd az ő „Ninivéjéről”, s megszületnek a pesti regények: *Bukfenc*, *Asszonyosságok dija*; *Nagy kópé*, *Hét bagoly* és legvégül a *Boldo*.

gult urfikoromban, amely mintegy művészi összegezése mindannak, amit Krúdy a magyar irodalomban jelent.

Mi választja el ezt a csoportot a megelőzőtől? — A szereplők körülbelül ugyanazok (Pest éjjeli életének szereplői, nyilvános házak lakói és az ismert nőalakok), a hangulat elmélyül ugyan, de alapjában ugyanaz marad. Mi hát a különbség? Krúdy egy eredendő nagy adottságának tudatosodása: a művészi kíváncsiságé. Az átmeneti regényekben ez még csak a termékeny indiszkrécio fokán van meg, itt már ama „félős tendencia“, amelyről Ady beszél, — hogy belenyúljon az élet nagy titkaiba. Hiszen ezt csinálta ő már gentry-írásaitól fogva mindig: látszólag tiszteletreméltó hölgyeket és urakat rajzolt, akikről aztán az indiszkrét kíváncsiság kiderítette, hogy hitványak, erkölcstelenek.

Ez a hajlam azonban tudatossá csak a pesti regényekben válik. Az Asszonyosságok dija Előhang-jában s ezentul lépten-nyomon ki is mondja: „...ez a könyv, amelyben valaki elgondolja, hogyan élnek polgártársai Pesten. Mit imádkoznak az istenházában és mit cselekszenek, amikor azt hiszik, hogy senki sem látja őket.“ Az aláhúzott mellékmondat a pesti regényekben újra meg újra előkerül, nem győzi eléggé hangsúlyozni. Arra kíváncsi, milyen az ember, amikor konvenciók, gátlások nélkül, szabadon mutatja önmagát. Ő, aki a külszin: öltözködés, módor, stb. iránt annyira érzékeny.

Szeretne benézni a lebecsátott függönyökön, bekukucskálni a kulcslyukon, kilesni fiatal lányok gondolatait, asszonyokat látni, midőn fűzőjüket igazítják és „hangokat adnak, mint fáradt aratok“. Szeretné meg-

lesni az emberek „hajnali álmát“. Általában mániákusan keresi az álmok jelentőségét, mert bennük az emberi lényeg jelentkezését érzi. (Talán az Álmoskönyv is ide vezethető vissza). „...van egy bújkáló őrült — írja — gonosztevő, aki a becsületes, rendes embereknek légfeljebb álmaikon röppen át, hogy reggelre irtózva ébredjenek az álmaikban elkövetett förtelmekből“.¹⁸ A pesti regények valóban e „förtelmes“ álmok levegőjét lehelik. Halálos, egészségtelen párázatok ezek, de az igazság erejével hatnak. Ez már nem az első Szindbád-sorozat szelid álomszerűsége, hanem nyomasztó, szörnyű álmom. Az átmeneti regényekben már megvan, de nem ilyen végletesen, tovább-fokozhatatlanul. Itt már Krúdy életének utolsó lidércnyomásos évtizede kísért. Ime, egy megvilágító, rövid részlet: a bordélyház levegője, amely szimbolikusan a pesti regények levegőjét is jelentheti:

„Az ablaküveg verejtékezett, a spirituszláng zölden kanyargott, mint a boszorkánykonyhán a láng, ahol fekete, villámló szemeket, bűnösen kicsattanó ajkakát, rózsaszínű füleket főznek, kondor hajszájakat göndörítene, körmöt élesítenek és pirosítanak; a tükrökből vérpiros és duzzadt nyelvek, lázas szemek, fehérre meszelt vállak nézegettek vissza; a rizspor és a selyem úgy röpködött, mint a színházi öltözőkben; szerelmeslevellel hűtik a frizérvasat; a magassarkú cipők nyurgán álldogálnak a fal mellett az előszobában, mint versenylovak az istállóban; a könnyű csipke cimboráskodva takarja el a nyak forradásait; az arcfesték tégléjében az asztal alá gurul, mintha ezentul sohase lenne

rá szükség, csak a mai éjszakán”.¹⁹

Ha van beteges remekmű, Krúdy pesti regényei ilyenek! Csak Dosztojevszkij írásaihoz hasonlíthatók. Valami ilyesmire gondolhat Schöpflin is, mikor azt írja, hogy: „volt lényében valami oroszos, de ez szláv ideg-örökség volt nála, nem irodalmi hatás”.²⁰

A Bukfencnek és az Asszonyságok díjának színhelye a bordélyház a Nagy kópé-é a századfordulói Pest, a Boldogult úrfikoromban-é egy Király-uccai vendéglő. De tárgya mindegyiknek az, amit kortörténeti tanulmányszerűen — mintegy az ábrázolás előtt előre összegezve — az Őszi utazások a vörös postakocsin egy önálló fejezetében (Pesten nem divat az emlékkönyv) oly pompásan megrajzol: a háború előtti Pest élete. — Felvonulnak a végsőkéig szétszűllött Krúdy-képmások: Rezeda Kázmér, Dubli ur, Józsiás, Nagybotos Viola stb.; kéjenc öregurak: Szomjas Guszti, Czipra János stb.; a romlott nők arzenálja: nyilvánosházak tulajdonosnői, perditák, hajlott orrú és bújatekintetű zsidónők; éjjelimitatók, kiskocsmák alkalmazottai: pincérek, portások stb.; temetésrendezők, „halálmadarak”; a társasélet szereplői: színészek, katonatisztek, írók stb. Mikor az írókról beszél (mindig magánéletük és nem művészetük érdekli), kissé megenyhül és elérzékenyedik. „A régi Pest — írja —, ahol én legjobban érzem magam, tele van költők sóhajtatásával”.²¹

A környezet iránt való érzékenysége itt is megmutatkozik: A Ferencváros, kövér hentesnéivel; a Józsefváros, proletárjaival; a Terézváros, koldusaival és a királyuccai omnibusszal; a Belváros, disztिंगvált előkelősé-

gével; a Múzeum környéke, arisztokratikus csendjével; Buda, sőt Óbuda, a Viziváros, a Vár, a Tabán, a maguk külön helyi sajátágaival, sajátos hangulataikkal: mind felvonnak s oly bőséggel és jellemzetességgel, hogy egyszeriben alaptalanná válik az a hiedelem, amely Krúdyt elsősorban a Nyírség költőjeként könyveli el. Mi inkább azt állítanók, hogy — mivel írói munkásságának koronája éppen a pesti regények, — elsősorban a háború előtti Pest költője ő.

Röviden még pesti novelláinak egy különös csoportjáról kell megemlékeznünk, amelyeket „étkező novelláknak” nevezhetnénk. (Az élet álom remek darabjai). Ezekben az történik, hogy egy ismert Krúdy-figura betér valamelyik vendéglőbe és eszik: sokat, végeérhetetlenül. De még többet beszél az evésről és ételekről. Az étkező ember kitűnően megrajzolt genre-figuráit alkotta meg ezekben a novellákban. S emellett még valamit: valami végtelenül leverő, sötét szomorúságot, amely nem tárgya, hanem levegője e novelláknak. A falánk szörnyetegek, szomorú halálraitélt emberek mind, akik kizárólag azért esznek annyit, mert másra egyszerűen képtelenek. Gyökerük valahogy kiszakadt az élet televényéből. Krúdy majdnem minden írása kissé nyomasztó olvasmány, de ezek, szinte ólmosan súlyosodnak az olvasóra. És mégis, éppen ezek, csaknem kivétel nélkül remekművek. Keletkezési időpontjuk a **Boldogult úrfikoromban** megjelenésével esik egybe; s ez a regény maga is egy napig tartó villásreggeli története.

A történelmi regények

A pesti regényekben Krúdy elérte fejlődésének csúcspontját, azokkal írói pályája ke-
rek, egységes, befejezett. Voltaképpen nem
is lenne jogosult történelmi regényeit külön
„korszakba” sorolnunk, mivel azok inkább
csak egyéb műveinek melléktermékeiként je-
lentkeznek; de irodalmi tervei (Garibaldiról
és Shakespeare-ről akar regényt írni), vala-
mint a **Király-regények** trilogiája arra enged-
nek következtetni, hogy halála előtt ilyen
korszak küszöbén állott.

Amint már említettük, pályája elejétől
kezdve ír történelminek mondható regénye-
ket és elbeszéléseket. Mindjárt hozzá is te-
hetjük: ezek a kevésbbé sikerült munkái. Egy-
részük ifjúsági könyv (**Letűnt századok**, **Kún**
László, **A komáromi fiú**, **Az utolsó vörössip-**
kás, **Az utolsó honvédek**, **A magyar jakobi-**
nusok, stb.) s ezek a leggyengébbek. A sza-
badsággharcból és az utána következő évek-
ből veszi nagy részük tárgyát. Igaz, a sze-
mélyes élményszerűség és átéltség legtöbb-
jén érezhető, mégis elhibáztak, mert a
gyerekek számára nem elég érdekesek, a
felnőttekére pedig kissé tudákosak.

A második csoportba tartozók szintén a
szabadsággharc utáni idők alakjaival foglal-
koznak. Ezek már jóval sikerültebbek, mert
legtöbbjük (**Álmok hőse**, **Repülj fecském**,
De Ronche kapitány csodálatos kalandjai)
családi hagyományt dolgoz fel: nagyapja és
Krúdy Kálmán kalandjait. Másokban (**A**
negyvenes évekből, **Ál-Petőfi**) ugyanez idők
általános rajzát próbálja adni.

A korhangulat érzékeltetése ügyes mind-
egyikben, de Krúdyt tehetségének egy ere-

dendő hiánya képtelenné teszi jó történeti regény írására. Ez a hiány az, amire már rámutattunk, hogy t. i. a jellemfejlesztéshez nem ért. Alakjai típusok, sztatikus egyéniségek, fejlődésre képtelenek. A történelmi regényben pedig nem alkotni kell eseményeket, hanem megokolni s az események oka mindig: a jellemek alakulása, változása, kiteljesedése.

Krúdy tehát nem írhat jó történelmi regényt; helyesebben: csak akkor írhat, ha a feldolgozandó korba bele képes vizionálni a Krúdy-képmást, vagy egy történelmi alakban saját vonásait fedezi fel; vagyis, ha a regényben nem a történelmiség, hanem a lírai mondanivaló a fontos. „Mit szólnál hozzá, ha Shakespeare lelkisége olyan lett volna, mint az enyém?”³² — kérdezi kedves naitvitással Dékány Andrástól — és ha van ideje megírni a regényt, az bizonyára jobban sikerül, mint akár a **Király-regények**. Önmagának a korba való ez a behelyezése sehogysem sikerült pl. a **Rózsa Sándor**-ban. Igen komoly forrástanulmányokat végzett pedig, hivatkozik is rájuk, de talán éppen ezért — képtelen felfedezni **Rózsa Sándor**-ban saját arcát. Így a figura egy óriástenyerrű pipázó paraszttá lett és több semmi, a könyv pedig néhány kitűnő részlettel bíró sikerületlen regény.

Ennek éppen ellenkezője történt a **Temp-lárius**-ban. Itt tökéletesen sikerült a Krúdy-képmás megteremtése s ily módon Krúdy legnagyobb értékének, az álomszerűségnek érzékeltetése. Nem a pesti regények lidércnyomásos álomszerűsége ez, hanem az a fajta, amellyel a Mikszáth-korszakban találkoztunk a zsoldos-katonákról szóló novel-

lákban. Az alak is: Roger, a templárius, a zsoldoskatonák tökéletesedett mása. Ezek a figurák úgy látszik Krúdy egy vágyálmát testesítik meg: a hatalmas középkori férfit.

A történet a tatárjárás idejében játszódik. Roger, a titokzatos templárius lovag egy apácafőnöknő, Egézia megmentésére vállalkozik s a Bakonyon keresztül Spalato-ba kíséri.

Az utazás körül feltárulnak a tatárjárás borzalmai, — azok, amelyekről az ismert sirtóénekekből tudunk, — de olyan életszerűséggel és mégis olyan különös, imbolygó álomszerűséggel, amely csak az intuitív emlékezés sajátja. Erre a jelenségre mondtuk dolgozatunk elején, hogy Krúdy emlékezik a magyar múlt eseményeire. Felejthetetlen, tiszta, egy felesleges szó nélkül való képek vonulnak előttünk: a templáriusok különös ceremóniái, titokzatos tárgyalásai, amelyek világhatalmi törekvéseikre világítanak rá: egyes, villanásként megjelenő tatárfigurák, a lovagba reménytelenül szerelmes Egézia és a lovag pompás párbeszédei, Roger állva-alvásai s az egész, törés nélkül átfogó titokzatos középkori levegő. Mindezek Krúdynak ezt a miniatűrjét irodalmunk egyik gyöngyévé avatják.

Már jóval kevésbbé sikerültek a Templárius-sal egy évben elkezdett Király-regények: a Mohács (először Árnékirály címen jelent meg a Pesti Napló-ban), a Fesztett király és az Az első Habsburg.

Cselekményük a mohácsi vész idején játszik. A főhősök: Mária királyné, II. Lajos, Szapolyai János, Báthory István nádor és a harmadik rész háttérében Ferdinánd. A Mohács-ban az előzményekkel ismerkedünk

meg: Mária innsbrucki évei, Magyarországra jövelete, az itteni szomorú élet, Lajos gyengesége, Szapolyai fenyegető alakjának feltűnése, — Mohács. A **Festett Király-ban**: az özvegy Mária pozsonyi élete, pénzzavarai, kiszolgáltatottsága, Szapolyai királlyá kiálttatása. Az **első Habsburg-ban**: Mária pozsonyi életének további rajza, céltudatos munkálkodása Ferdinánd királlyá koronáztatása érdekében, harca Szapolyaival, férje gyilkosával, aki többször megkéri kezét, végül szivbajjal Bécsbe vonulása.

EZ A TRILOGIA Krúdy első és utolsó nagyszabású koncepciója. A voltaképeni főhős Mária, akiben Krúdy a királyi és mégis asszonyosan gyöngéd nő képét (kedvelt nő-típusát) akarja megrajzolni. Igen alapos, sok irányú forrástanulmányt végzett hozzá. Ez azonban — éppen úgy, mint a **Rózsa Sándor-ban** — nem vált a mű előnyére, mert a sok adat megkötötte kezét. Jólértesültsége pl. ilyen tudákos részletekben mutatkozik meg (Mária önismertetése):

„Az én atyám Habsburgi Szép Fülöp, aki fia volt I. Miksának, a leghatalmasabb császárnak, leszármazója gazdag Albertnek, a habsburgi tartományi grófnak, aki a Habsburg-családnak megalapítója volt. Ezért az én nevem Osztrák Mária, nem Brüggei...”²³

Krúdy elgondolása nagyvonalú, de jellemi sztatikusak s emiatt mindhárom regény egyhelyben topog. Legsikerültebbek azok a részletek, amelyekben lírai módon van érdekelve, vagyis ahol fellép a Krúdy-képmás. Mindhárom részben van egy-egy ilyen s legfőbb jellemvonásuk, hogy mindegyik az

erélyes, de végtelenül nőies Mária királynő bűvkörébe kerül s szerelmes belé. A **Mohács**-ban a Brandenburgi, Ferdinánd követe; a **Festett király**-ban Crudy, — itt a névvel (ön-maga helyett fiktív őst szerepelteti) ki is mondja a lírai célt — a kálvinista püspök, aki Máriát Fehérvárra vezeti az exhumált Lajos király holttestéhez és megverekszik a Habsburgok nagy ellenségével, Szapolyaival. Halálosan megsebesülve szerelmet vall a királynőnek, s ebből a szerelmivallomásból a királyi nőről áldmódózó író tiszta lírája csendül ki. Végül **Az első Habsburg**-ban Báthory István, a nádor, akit zsörtölődő, borszagú magyar úrnak jellemez. Mária iránti szerelmét olyan lehelletszerű finomsággal jelzi, hogy szinte észrevétlenül lopja az olvasó tudatába.

A jellemfejllesztés hiányát egy érdekes fogással pótolja Krúdy. Azt lehetne mondani, hogy az alakokat nagyítóüvegen keresztül szemléli. Egyes mozdulatukat, arcvonásait, tagjaikat, pózaikat mutatja be, nagy részletezéssel. Pl. Ferdinánd leírásakor sorra veszi arcát, szakállát, bajuszát, orrát, ajkát stb.:

„... A hegyes szakál, és még hegyesebb bajusz között ama meghasadt szilvaajkak mutatkoztak, amelyek mindig nyitottak látszottak lenni... Flegmatikus orrnak lehetne mondani ezt a mozdulatlan orrot, mert a jég-hegy konokságával emelkedett ki az arcból...” stb.

Mintha valami festményt elemeznél (Valószínű is, hogy tanulmányozta a szereplő alakok fennmaradt képmásait. Hogy ilyesféle

tanulmányokat folytatott, arra nem egy nyom van többi történelmi regényeiben is). Ebben a közlő-néző ábrázolásban legfinomabb Mária alakja:

„Én, király? — mosolygott Mária asszonyos ellágyulással és bocsánatkérőleg. — Én csak egy gyenge asszony vagyok. Álmodok és csillagokban hiszek“.

Ennek a sajátos ábrázolásmódnak előnye, hogy az alakok meghitt közelségbe kerülnek az olvasóval, de hátránya, hogy a nagyítóüveg jelentéktelen dolgokat is megnagyít; emiatt az alakok jelentősége eltolódik s a jellemzés modorossá válik. Már előre tudjuk a receptet: ha magyar úr szólal meg, az durva, nagyhangú, hetyke, étel- és borszagú; ha német szól, az finomabb, ravaszabb, de kevésbé határozott. Erről Bálint György így ír: „Krúdy lélekábrázolása inkább romantikus: egy-egy vonást erősen megnagyít, fokoz, a színeket nagyon megélénkíti... Ezzel a reális romantizmussal Dickenst juttatja eszünkbe. Talán csak az adagolás aránya más. Dickens módszere: két rész realizmus, egy rész fantázia, Krúdyé pedig ennek fordítottja“.²⁴

A regény-trilogia egészében tapasztalható hiányokért pompás részletek kárpótolnak. Ilyenek: Lajos vadászata és tánca Máriával (Mohács) a különféle bőséges étkezések, amelyek az említett „étkező“ novellákra emlékeztetnek. — Szapolyai látogatása Máriánál, Kinizsiné imakönyvének leírása, stb. — Önálló remek a Mohács utolsó fejezete, „A király íródeákjának jegyzetei“. Az íródeák kedves figurájában, — aki szintén sze-

relmes Máriába — a negyedik Krúdy-képmást ismerjük fel. Jellemzésére és a stilusbeli alkalmazkodás megmutatására ime egy részlet:

„Pénteki napon indultunk el Budáról a török ellen, mert ezt a bójtös napot javasolták a papok, valamint királyném, Mária is szerencsés napjának mondja a pénteket. Ámde én, szegény diák, már kora gyermekségem óta ellenséges napnak tekintem a pénteket. Mennyi szárazbabot kellett ennem a kolostorban!“...²⁶

SZERKEZETEI

„Az idő csöndben összezavarodik, mint a homok: (Sz. ifj. és szom. II. 77. l.)

KRUDYT SAJÁTOS TEHETSÉGE novellistává avatja.. Az a tisztán lírai szembenézés a dolgokkal, amely jellemzi, nagyobb kompozíció alkotására nem alkalmas, a lírai lendület azt átfogni nem képes. Ezért még regényeiben is novellista.

Három fő korszakának körülbelül megfelelően három szerkesztési eljárást figyelhetünk meg nála: adomázó, asszociatív és hangulati szerkesztésmódot.

Persze ez a három típus nem különül el mereven egymástól. Bizonyos fokig mind a három megvan végig, csak az egyes korszakokban más és más az uralkodó.

Az adomázó szerkesztésmód még nem a sajátosan Krúdy-módszer, inkább Mikszáth-örökség. A novella egy-egy adomát dolgoz fel, a regény vagy megduzzasztott adomát (Bűvös erszény), vagy adomák sora (Andráscsik örököse). A Podolini kísértet nem ilyen, noha ebből a korszakból való. Ez a regény Krúdy egyetlen kísérlete a roman-

tikus, bonyodalmas szerkesztésmód terén. A cselekmény több, magában is bonyolult szálból tevődik össze, amelyeket csak a vég-ső „kifejlet” fog egybe és világítja meg a különféle „titkokat.”

Az adomázó szerkesztésmód már maga is formabontás, amennyiben alapjában naturalista eszköz, s a novella szerkezetét esetlegességektől teszi függővé, a regényt pedig apróbb egységekre bontja. — Krúdy azonban ezen a fokon nem áll meg, bár stílusában és betoldásaiban végig megőríz valamit belőle.

A NOVELLÁNAK ÉS REGÉNYNEK a XIX. sz.-ban kikristályosodott zárt szerkeze-teitől még messzebb visz az asszociatív szerkesztésmód. Ez Szindbád alakjához fűződik és már jellegzetesen Krúdy művészi alkatához simul. A külsőséges indíték helyébe belülről jövő konstruáló erő lép. A hős emlékezik és ez az emlékezés viszi tovább a novellát.

Természetes, hogy az emlékezés még ke-veésbbé összetartó erő, mint az adomázás. Az asszociáció szabályozhatatlan lelki tevékeny-ség és csak látszólagos, az emlékező sze-mély egységében rejlő egység teremtésé-re alkalmas. Emellett azonban lírai tevékeny-ség is és Krúdy lelki alkatának tökéletesen megfelel. Szerb Antal emiatt Prousttal hozza kapcsolatba őt. Krúdynál azonban olyan élénk az emlékezés, az események során felvetődő mozzanatok (egy arc, egy név, egy-egy esemény) az asszociációknak olyan ára-datát keltik életre benne, hogy a novella valósággal atomokra bomlik. Szinte minden bekezdés külön írásmű s ezeket csak az em-lékező személy azonossága tartja össze.

Az események emiatt nem kronologiai sorrendben, hanem a pillanatnyi élménytar-

talom rendjén követik egymást. Az időnek ezt az „összezavarodását” a nagy művészek mindenkor érezték és ábrázolták is: álomjele-
lenetek, közbeszótt elbeszélések segítségé-
vel. Bergson néven-nevezése (*duree real*)
mégis forradalmi jelentőségű az új regény
kialakulása szempontjából, mert bátorságot
adott az íróknak arra, hogy a már régen meg-
érezett igazságot — mechanikus fogások he-
lyett — a valóságnak megfelelően ábrázol-
ják, — ha ez az ábrázolás látszólag irracio-
nális is.

Ime, egy megvilágító példa, a Nagy kópé
című regény egyik pompás fejezetének szer-
kezete: az öregedő Rezeda Kázmér majálison
vesz részt, ahol a kivénült ficsur szerelemre
lobban egy bakfis iránt. A lány, — amint
már ez a fiatalok szokása —, a féltékeny lo-
vag elől szerelmesével időnként eltűnik a
környező bokrok között és — valahányszor
előkerül, külseje és egész lénye megváltozik:
először szőke és szelíd, majd barna és csalfa,
végül fekete és szenvedélyes asszony ké-
pét mutatja. — Ez a különös metamorfózis
természetesen csak az öregedő, mámoros
lovag sóvár képzetében játszódik le és
minden alakváltozáshoz Rezeda ur más-más
régii szerelmének emléke fűződik. Ez az em-
lékezés olyan intenzív, hogy a fiatal lány
alakja szinte csak arra szolgál, hogy Rezeda
ur asszociációit hozzákapcsolja.

Ez a példa Krúdy képzeletjárásának tipu-
sos formáját, az asszociatív lélek csodálatos
működését mutatja: a dolgok valahogy nem
befejezettek, különös kapcsolatuk van más
dolgokkal, az idő körülhatárolhatatlan: a je-
lenben benne kísért a múlt és ráveti árnyé-
kát a jövő. Egy fiatal lány valami titokzatos

módon magában hordozza Rezeda ur életének főbb mozzanatait, azokat csak le kell olvasni róla. Krúdy pedig ezt teszi. — Az egyes átváltozásokat csupán az fűzi egymáshoz, hogy Rezeda Kázmér mindegyikben saját multjára ismer. De ez aztán összefűzi őket és az új, meg új alakban megjelenő bakfis a szerelem szimbolumává magasodik s az egész jelenet a majális leírásának realitásából az álomszerűség misztikumába lendül.

Krúdy anélkül, hogy Bergsont, vagy Proustot ismerte volna, intuitive önmagából termelte ki ezt az új ábrázolási lehetőséget. Eleinte nála is gyakoriak a Dosztojevszkijre emlékeztető álmjelenetek és a Dickens-izű betoldások (l. pl. a Rózsa Sándor égi jeleneit, vagy egyik-másik Szindbád-novellát), de később ezek az álmok, betoldások asszociációk alakjában kerülnek bele az elbeszélés sodrába, hogy azt egyszeriben irracionális magasságokba emeljék.

Látnivaló tehát, hogy Szerb Antal joggal vont párhuzamot Krúdy és Proust között. Hozzá kell tennünk azonban, hogy az intellektualitás és tudatosság hiánya Krúdyt élesen elkülönítik a nagy francia írótól. Krúdynál az intellektuális telítettség helyét a lírai telítettség foglalja el s ennek nyomán az átmeneti regényekben már teljesen kifejlett, asszociatív szerkezetet még továbbfejleszti a tiszta impresszionista regény-ideál felé.

A HANGULATI, TISZTÁN IMPRESSZIONISTA szerkesztésmód voltaképen nem más, mint az asszociatív szerkezetnek lírával való teljes átítatódása. Hevessy Iván írja az impresszionista szerkesztésmódról, hogy „az időbeli művészetekben az illuzórikus egységet a

hangulat adja".¹ Krúdy, legjobb három novelláskötetében (Puder, Aranykézuccai szép napok, Tótágas) már eljut erre a fokra.

Igaz, a hangulati elem már megvan első Szindbád-novelláiban, sőt legelső írásaiban is; de a Szindbád utániakban oly intenzív, hogy a belőlük összetevődő regény megszűnik kisebb egységek laza halmaza lenni: a hangulat egységesítő ereje elmosza az önmagukban is megálló asszociáció-hullámok és külön elemezhető bekezdések határait. — Álszerkezet ez kétségtelenül (illuzórikus), de határozottan egységet szuggerál.

Ennek az ~~impresszionista~~ szerkesztésmódnak irodalmunkban legtökéletesebb produktumai Krúdy **pesti regényei**. E regényekben az egységes hangulatot az idő egysége is erősíti. A **Hét bagoly** és a **Bukfenc** eseményei egy év alatt játszódnak le és az évszakok változó hangulatai tagolják a regényt. Az **Asszonyságok** díja élettörténeteket felölelő külön novelláit pedig egy nap kerete fogja szoros hangulati egységbe. Az idő tagoló és szerkesztő erejét mégis legtökéletesebben a **Boldogult urfikoromban** mutatja. Itt sorsok, életek alakulása függ a napszakok változásaitól s a napnak estébe siető hangulataitól. Ebben a regényben nincs is más számottevő esemény, csak az idő múlása.

BOLDOGULT URFI- KOROMBAN

„Tragédia egy pohár vízben“.
(Bold. urf. 240. l.)

Három tagból álló társaság, Kacs Kovics ur és két ismerőse: Podolini Lajos, volt alszolgabíró és Vilmosi Vilma tanítónő, villásreggelire betérnek a „Bécs Városához“ címzett Király-uccai vendéglőbe. Ekkor kora délelőtt van, mikor eltávoznak, este. A regény cselekménye e két időpont között játszódik le és a kis kocsmában egy napjának eseményeit tartalmazza. Nem sokkal az említettek után egy másik, zajosabb társaság érkezik. Nagy respektusnak örvendő feje: Pista úr, az adóbizottsági elnök. A többiek az ő kísérete. Mindannyian a középosztály kallódói. Ötven év körüli férfiak. Névszerint a következők: Jenőke, „egy robusztus úriember“, Nikodémi úr, aki olasz származására büszke, Kriptai, keményseprő fia, gondnokság alatt van és aggodalmasan lesi, ki fizeti ki számláját, Plac, póruljárt zsidó tőzsér, Keszthelyi, „Festetich herceg vadászmesterének fia“,

az „Esperes“, züllő író, a „Szerkesztő“, aki különféle álnevek alatt szakácsrecepteket ír a lapokba és az életunt huszárkapitány. Ezekon kívül még szerepelnek: egy hordár, egy borbély, egy álnéven utazó herceg társasága, Dallosi a Pincér, „Irma“ az Andrássy-uti trafikos, valamint egy hotelportás. Minden idők kispolgárait a vendéglős és kövér felesége képviselik. A történet tragikus fináléjának hangulatát Stranszky, az üvegkereskedő életunt figurája festi alá.

Az egész regényben nem történik semmi. Az alakok eleve adva vannak. Jellemfejlésről, egyes figurák jelentőségének továbbbővítéséről szó sem lehet. Az emberek itt csak beszélnek (fantasztikus semmiségekről), szunyókálnak (Jenőke és a huszárkapitány reggeltől estig) és hosszan, nagyokat hallgatnak. Néha, mintha valami különös nyugtalanság sodródna végig rajtuk. Ilyenkor mozgolódás támad, közelgő verekedést emlegetnek és már-már neki is gyürkőznek, de aztán minden elsimul és mintha varázslat szállná meg őket, megmerevednek. És semmi sem történik, csupán az idő mulik, mintha ő volna az egyetlen életteljes jelenség ebben a halott társaságban.

A regény 300 oldalon egyhelyben áll.

Bárhol ütjük fel, mindenütt ugyanazt találjuk: jóízű anekdotákat. A hal elkészítésének módozatairól, a sörcsapolás időpontjának megállapításáról, történeteket különféle mulatóhelyek vendégeiről, a borbély fantasztikus hazudozásait a másfélméteres hajszálról, amelyet egy „grófnő“ bőre alól ope-rált ki; Szilágyi Dezső tyukszeméről, Ferenc Józsefről és általában a boldogult urfikorról. Ezek a féktelenül búrjázó anekdoták az

első lapokon csak megmosolyogtatják az olvasót s eleinte csak fura ötletességüket és mesteri realizmusukat bámuljuk, csak mikor kitűnik, hogy a lapok százai után sem következik semmi egyéb, csak akkor vesszük észre, hogy itt egészen más célja van az írónak, hogysem bizzar anekdotáival mulattasson. Hiszen ezek a semmiségek, jóízűnek látszó tréfák, fészkelődések, (amelyeket Krúdy olyan kinos pontossággal rajzol, mintha nagyítóüvegen keresztül nézné az emberi mozdulatokat), nevetséges fontoskodások olyan vitákban, amelyekben pl. a kis és nagy palackba zárt borok minősége felett döntenek, vagy afelett, hogy vajjon fürdés előtt, vagy után tanácsos-e beretválkozni, — ez a szörnyen gomolygó értelmetlenséghalmaz, ez, emberek egész életét tölti ki. És ekkor, a kedélyes részletek tömege, a legsivárabb vigasztalanság érzését szuggeralja. Vannak pillanatok, mikor a „Bécs városához” címzett vendéglő nevető-bolondok házának hat. Kiúttalan tragikum súlyosodik a regény majd bőbeszédű, majd hallgatásba merülő hőseire. S a regény feszülő dinamikáját éppen a részletek kissé bizzar derűje és az egész tragikus sivársága között mindvégig fennálló ellentét hozza létre.

Ebben a nyomott légkörben, — amelyben mindenki a megváltást jelentő Eseményre vár —, a legkisebb akció is a szenzáció erejével hat. Ezek a szenzációk, amellet, hogy komikusak, kissé ijesztők is. Pl. egy óriási kakassal hóna alatt megérkezik a hordár. Az eddig szunyókáló huszárkapitány felfigyel, maga elé állítja a kakast és tekintetével elaltatja. A hordár sarokba fekteti az alvó állatot s az, az egész idő alatt ott hever a sa-

rokban. A maga megokolatlanságában, ez a kakas-altatás egymagában is bizarrá, álomszerűvé tenné a regényt, de Krúdy újra, meg újra rátereli a figyelmet.

Ez a furcsa kép, meg az ok nélkül keletkező izgalmak, valami gyanakvást keltenek az emberben: hogy az állandó derű talán valami éppen nem derűs dolgot takar! Krúdy nagy művészete itt abban rejlik, hogy ezt a gyanakvást időről-időre felkelti ugyan, de nyomban el is altatja azzal, hogy az emberek tovább fecsegnek, mint akiknek szénája a legnagyobb rendben van.

Éppen ezért, váratlanul, megrázó erővel éri az olvasót a katasztrófa a regény végén. A katasztrófa mindössze annyi, hogy bees-teledik. A szereplők arra gondolnak, hogy haza kell menniök. Ennek a gondolatnak súlya alatt valósággal összeroppannak, arcuk megszürkül, mint a halottaké és a sok jókedvű fecsegés után váratlanul ilyeneket hallunk: „Plac öntudatos ember volt, tisztán látta a helyzetet hogy ő már innen csak egyenesen hazamehet, haza abba a reménytelenségbe, ahol nem várakozik rá senki, legfeljebb a halál”.¹ Húzódozva, nehezen hagyják el helyüket, mint akik „felkeléskor is gyógyíthatatlan fáradtak lesznek, mert halálosan betegek már évek óta”.² A homályos teremben felgyuladnak a lámpák, a vendégek egymásután szökdösnek el, lábujjhegyen és valamiért szégyenkezve, csupán Stranzky, az esti törzsvendég marad helyén, aki rendületlenül olvassa az esti ujságokat. De hozzá is így beszél Krúdy: „menj már Stranzky, a te életed amugyis napról-napra félelmesebb lesz, bármiként menekülsz is lámpagyújtáskor a kocsnába!”³

A GYANAKVÁS TEHÁT, amelyet oly nagy művészettel éreztetett időnként Kúdy, erre a tragikus végre utalt. Ez a kifejlés nem kisebb erőjű, mint egy shakespearei tragédia vége, ahol a szereplők mind holtan maradnak a színpadon. Krúdy emberei már reggel is hullák voltak és egész napi mulatozásuk eleve hiábavaló handabandázás volt az ítélet ellen, amely rég kimondatott felettük.

Ebben a regényben Krúdy világának végső kiteljesedését szemlélhetjük. Itt együtt éli züllő, talajtalanná lett életét az egész magyar középosztály. Igaz, hogy miljöje szerint ez is csak olyan pesti regény, mint akár a Hét bagoly, de az ítélet, amely az alakokról elhangzik, az egész háboru után magyar társadalomra vonatkozik. Hogy pesti regény is, mutatja többek között a pesti argot, amely a többi pesti regényben is fel-felbukkan és annál meglepőbb, mivel Krúdy — minden durva hatástól irtózó kényes izléssel — sehol másutt nem alkalmazza ezt a naturalista eszközt. Ugy látszik, a tiszta magyar vidékkel szemben Pestet tartja provinciának és jellemzésekor megengedhetőnek véli a provincializmust.

És mégis, hogy ez nem csak pesti regény, azt az egésznek tovább nem részletezhető általános benyomásán kívül egy formai érv bizonyítja. (Krúdynál mindig ez a döntő!) A regény formája ugyanis az adomázás. Ez pedig a vidéki magyar középosztály beszédformája. S tudjuk, hogy Krúdy — az elsőik közül való, akik Pestet, mint irodalmi témát felfedezték — mennyire érzi és kifejezésre is juttatja a vidéki és pesti modor közti különbségeket. Ha ebben a regényben mégis az adomázás formáját választja, ezt azért

teszi, mert az alakokban nem az a lényeges, hogy pestiek, hanem az, hogy a magyar középosztályból valók. Emlékezhetünk, pesti regényeiben mennyire elmerül az egyes városrészek kuriozitásának rajzában. Itt, noha még hallunk már ismert motívumokat a Terézvárosról, nem ez a fontos, hanem a szereplők dekadenciájának ábrázolása.

Hogy ez a világ magyar világ, elsősorban az adomázás, hogy beteg világ, adomáinak beteges túlburjánzása mutatja. A stílusvizsgálat során majd látni fogjuk, hová fejlődött adomázása a Mikszáth-félétől a Krudy-féléig, amelyek ellentétei egymásnak. Itt csak annyit mondhatunk, hogy amilyen mértékben lazul, esik szét a világ, amelyet ábrázol, olyan mértékben lazulnak, esnek szét adomáinak konstrukciói is. A stílusbeli tudatosság iskolapéldája tehát ez a regény, amelyben egy társadalmi osztály dekadenciáját azon osztály legjellegzetesebb közlési formájának dekadenciájával ábrázolja. Ez az a pont, ahol a stílus életábrázolássá válik. Mindentől függetlenül, maga a stílus.

SZERKESZTÉS SZEMPONTJÁBÓL is ez a regény jelzi a fejlődés csúcspontját. A Mikszáth-korszakbeli regényekben még a mese az uralkodó elem, a hátráltató motívumok (lira stb.) aránylag gyéren szakitják meg. Az átmeneti regényekben már ez a két összetevő csaknem kiegyensúlyozza egymást, s eredménye, hogy a regény novellák lazakonglomerátumává lesz, de összetartó fonalként már itt fellép az impresszionista hangulat. A pesti regényekben a hátráltató elem túlburjánzik s a mese csak itt-ott csillan át rajta. A lírai betoldások a regény bevallott

céljává lesznek. A Boldogult urfikoromban hozza meg e folyamat végső kiteljesedését. Az új formává tisztulás azon látszik, hogy a kétféle elem nem keveredik. Lirai ömlengések, versszerű betoldások nem akasztják meg az anekdoták burjánzását. A liriságot csupán az egész „emlékiratszerűsége” és Kacs Kovicsnak, a „hallgatag uriembernek” Krúdy-képmásszerű jellemzése biztosítja.

ÚJSÁGIROÍ MUNKASSÁGA

SZEKFÜ GYULA a kiegyezés körüli magyarság szellemi műveltségéről szólva többek között ezt a megállapítást teszi: „Írói pálya csak akkor kecsegtet sikerrel, ha a politika berkeiből és a hírlapirodalomból indul ki, vagy azokhoz vezet”.¹

A politikáról itt nem beszélve, a hírlapokra minden magyar író rá van utalva: az újság jelenti a legnagyobb publicitást és ez az egyetlen terület, ahol az író „tollával” még megkeresheti kenyerét.

Krúdy tehát, mikor Gáspár Imre felszólításának engedve felcsap újságírónak, a kor íróinak bevált gyakorlata szerint jár el. Adytól Móricz Zsigmondig nincs is talán senki ez írói nemzedékben, aki több-kevesebb időt ne töltött volna valamelyik szerkesztőségben. — Krúdyt azonban nemcsak az anyagi és irodalompolitikai kényszerűség térelti ide, hanem, — ezek mellett — sajátos adottsága: impresszionista lelkialkata is. Már Gáspár Imre meglátja benne a gyors impresszióalkotó készséget és azt a nagy odaadást,

amellyel a napi eseményeket figyeli és számontartja.

Ez az aktualításokon-csüggés (Ady, egy a Vörös postakocsiról szóló bírálatában enyhén meg is rója érte) írói egyéniségét is anynyira átjárja, hogy nem lenne jogosulatlan a kísérlet, amely ezt az egyéniséget csak ebből a szempontból próbálná megfejteni. Nekünk ez nem célunk. Szorosanvett újságírói munkásságáról csupán rövid, összefoglaló képet próbálunk nyújtani s ezt is azért, hogy megvizsgáljuk az összefüggéseket írói és újságírói működése között s főként, hogy lássuk, vajjon az utóbbi hatott-e stílusa és szerkesztésmódja kifejlődésére.

HARMINCÖTÉVES ÍRÓI MŰKÖDÉSE
alatt írt újságcikkeinek száma kétezerre tehető. Időnként húsz-huszonötöt összeválogat belőlük és kötetben is közreadja. Így, mintegy százötven ma is hozzáférhető. Ilyen kötetei: Petit, Kanaán könyve, Pest 1915-ben, Pest 1916-ban, Pesti album, Pesti évkönyv és a Tegnapi ködlovagjai. (L.: bibliográfia).

Újságcikkei különböző álnevek alatt (Szindbád, Rezeda Marcell, Török Gedeon stb.) nagyrészt az esti lapokban, Az Újság-ban, Világ-ban később Magyar Hírlap-ban, Reggel-ben, Magyarország-ban láttak napvilágot. Részint állandó rovatuk van (Pesti levelek, Fehér napló, Margitszigeti levelek, Álom ábécé stb.), részint alkalmi jellegűek (hírközi cikkek, levél a szerkesztőhöz stb.) Itt meg kell jegyeznünk, hogy Krúdy sohasem dolgozik a szerkesztőségekben, a szerkesztők rendszerint levélben rendelik meg tőle a cikket, annak tartalmát és menetét többé-kevésbé előre meghatározva.

Szorosanvett zsurnalisztikai cikkeit két csoportra oszthatjuk. Az első csoportba tartozók, mintegy megjegyzések a napi események margójára, a második csoport a kevésbé határozott jelentésű „cikk” megjelöléssel fogható össze. Ez a megkülönböztetés csak az indítékre vonatkozik, mert lényegük szerint alig különböznek egymástól ezek az írások, annyira egyszínűvé mossa őket írójuk sajátos egyénisége.

Az első csoportba tartozók rendszerint egy-egy újságcikkből indulnak ki, vagy hozzászólások olyan eseményekhez, amelyek aznap foglalkoztatják a közvéleményt: öngyilkosság, nevezetes évforduló, nagy port felvert gyilkosság, egy-egy könyv megjelenése, elemi csapás; különös alkalmak: szilveszter, újév, március 15-e, október 6-a, pünkösöd, farsang, Anna-bál, nevezetesebb ember, különösen író halála stb.

A „cikkek” már valamivel távolabb vannak az aktuális napi eseményektől, amennyiben az aktualításra vagy távoli utalások mutatnak, vagy az indíték nem közérdekű, hanem tisztára lírai. A napi események helyett inkább kor-jelenségekre mutatnak.

Ide soroljuk azokat az ú. n. évszak-bejelentő cikkeket, amelyek megírása évről-évre az ő feladata az említett lapok legtöbbjénél. Tavaszt, nyarat, őszt, telet köszöntő cikkei többnyire a nőikkel és a női divattal foglalkoznak. A divatról külön is több cikket ír. Cikket ír egy-egy embertípusról (betyár, bujdosó, ügynök), a kor irodalmáról, kiadói viszonyairól, meghalt írókról, vagy írókról, akikkel együtt élt, vagy ismerte őket (Ady, Cholnoky Viktor stb.), remek cikksorozatot a társadalmi viszonyokról (Holt lelkek kisma-

gyarban) a pesti szalonéletről, a lófuttatásról, a földbirtokrendezésről, a buzáról stb.

A tisztán lírai indítékuak már egész közel esnek szépirodalmi igényü írásaihoz. Bizonyára akkor keletkeznek, mikor nincs megadott témája, de a cikkekre szükség van. — Sétál az utcán s egy kofa agyontapos egy patkányt: cikk lesz belőle. Elvágódik a háborús világ borzalmai elől s az elég hosszú cikkben, amely erről beszámol, mindössze ennyi a konkrétum: „de jó lett volna ötven évvel ezelőtt, vagy ötven évvel ezután élni!” Különféle hangulatok kerekednek cikké: éjjeli hangulatok, hajnali hangulatok stb.

A PUBLICISTA legfőbb feladata, hogy az aktuális, efemer jelenségeket magasabb összefüggéseik tükrében mutassa meg, a jelen mindig váratlan eseményeit a múlt már lerögzített történéseinek folytatásaként tüntesse fel; vagyis azokat egy meglevő rendszer kategóriáiban elhelyezze. Ehhez állandó erkölcsi és sajátos tudásbeli készenlét, szilárd állásfoglalás és történeti érzék szükséges.

Krúdy egyike a legjobb magyar publicistáknak. Egyrészt sajátos alkata miatt (impresszív és emlékező, vagyis: érzékeny felvevő és jó megtartó), másrészt családi hagyományai révén, amelyek a nemzeti hagyományokhoz való szigorú ragaszkodást jelentik.

Ez a kétféle adottság egyszerre jelentkezik cikkeiben: Ha a női divatról beszél, „nagyanyáink” viseletével hasonlítja össze a mai divatot; ha a világháborút akarja jellemezni, a régi magyar háborúkról beszél; a hazatérő katonák között tervbevett földosztás Rákóczit juttatja eszébe; egy bécsi utazás a régi magyar urak ügyes-bajos bécsi utjaira emlékezteti; a háboru alatti pesti tár-

saséletről írva elmondja mindazt, amit a régi magyar szalonokról tud, a jelenlegi írókról szólva, a régiek felé sóhajt, akikben oly tisztán élt a nemzeti érzés; Cervantes és Shakespeare 300 éves jubileuma, a magyar írók mostoha sorsára, a jelenlegi kiadói viszonyok Heckenastira emlékeztetik; az ügynökök a „multszázadi magyarok“ hazafias iparpártolását és Lisznai lóháton való előfizető-toborzását idézik emlékezetébe; a mai tavaszok, nyarak, őszyk, telek, nemzeti ünnepek, elemi csapások, stb. mind csak ürügy arra, hogy a régiekről beszélhessen, az ifjabb Andrassy Gyula az idősebbre emlékeztet; a jelenlegi társadalmi viszonyok szemlélete a régi magyar társadalmak felé tereli figyelmét, sok értékes észrevételt téve. — Nyilván Jókai példájára hosszú cikksorozatban idézi fel személyes élményei alapján a közelmúlt nagy egyéniségeinek emlékét. (Tegnapok ködlovagjai) stb.

A társasági, politikai, irodalmi élet legjelentéktelenebbnek látszó megnyilatkozásai is, örökké emlékező magatartása nyomán szinte önként illeszkednek bele a magyar élet folytonosságába rendszerint úgy, hogy a jelen kontrasztot alkot a multtal. Ezt a multat adatszerűen is ismeri; de szellemét, — valami egészen egyéni ízű és jelentésű magyarságot jelent ez a szellem —, mindenki másnál jobban érzi és érezteti.

Legfőképpen a nemzeti multtal való ez a szoros kapcsolata különbözteti meg publicista-kortársaitól s ez kölcsönöz publicisztikai munkásságának missziójelleget, amely igazán csak a háború alatt domborodik ki. Húsz éven keresztül az ő újságcikkei képezik a legjárhatóbb szellemi hidat, amely a háború

utáni időket az újságolvasó közönség szemében a békeévekkel összeköti. Igaz, a végén sokan unni kezdik örök egy-húr-pengetését, de ez nem von le óriási nevelő értékéből, mert olyan években hirdet folytonosságot, amikor minden jelenség ez ellen látszik szólni.

FORMAI SAJÁTSÁGAIKAT vizsgálva, cikkeiről megállapíthatjuk, hogy ebből a szempontból még az egyébként gyengébbek is kifogástalanok. Kerekdedség, könnyed elegancia, világos felépítés, egységes hangulat s mindenekfelett a hellyel való gazdálkodás tekintetében a Krúdy-cikkek mintaképei lehetnek az ilyenszerű írásoknak.

Szokás publicisztikai műfajokat megkülönböztetni (skicc, rajz, karcolat, kroki, stb.), de ezek a műfajok egyrészt sem kellőképpen meghatározva, sem egymástól jól elhatárolva nincsenek, másrészt Krúdy cikkeire való alkalmazásuk jogosulatlan. Ő csak egyetlen forma-meghatározó tényezőt ismer el és ez: a terjedelem, amelyet a szerkesztő a cikk megrendelésekor szigorúan megszab. Félhasábos írásai épp oly talpraesett, kerek egészek, mint a kéthasábosak. Ennek magyarázata a már ismertetett impresszionista ál-szerkezet, amelynek irodalmunkban Krúdy a legnagyobb mestere. A cikket nem logikai periodusok, hanem hangulathullámok építik fel és ezek száma a megszabott terjedelemnek megfelelően csökkenthető, vagy növelhető anélkül, hogy ez a cikk lényegét érintené. Ez a szerkesztésmód mindig sztatikus, egyhelyben topogó, akárcsak novelláinak szerkezete, de emellett zenei is. Illusztrálására, mint legjellemzőbbre, a Gordonkázás című cikkekre hivatkozunk. Ez tíz,

teljesen egyértékű hangulathullámból áll, amelyek mind így kezdődnek: „de jó lett volna...” Ha csak fele terjedelem áll az író rendelkezésére, az öt hangulathullám is megteszi ugyanazt a szolgálatot, mint így a tíz.

Cikkeinek legfőbb vonzóereje, de sokak előtt unalmassá válásuk legfőbb oka az ismert Krúdy-hang, az örök „gordonkázás”, a minden sorát átítató, mindig ugyanegy líra:

„De jó lett volna akkor élni, mikor a husvéti reggelnek olyan illata volt, mint a fiatal nők hajának. A tavasz mezitláb közelgett, az esőzéstől meglazult gyalogösvényen, mint egy üde porléányka. A házakat újra meszelték és a kis hidak alatt szokatlan jókedvvel, mint egy kiskutya futott a víz. Újruhás bokrok, aranszínű cseresznyefavirágok, kergetőző madarak környékén, a fűtős ifjú biztató szóval, pirosító reménységgel foghatta meg hölgye kezét.

De jó lett volna ... stb.”

AZ ÖSSZEFÜGGÉS, írói és publicisztikai munkássága között nyilvánvaló. Az újságíró, aki élénk és folytonos kontaktusban él az olvasóval, könnyen megfigyelheti a közlés kívánalmait és az író a kívánt irányba terelheti. Erre Krúdynak annál is inkább szüksége van, mert, mint tudjuk — minden írása először napilapokban jelenik meg.

Ha átlapozzuk újságcikkeit, lépten-nyomon előkerül egy-egy aktualitáshoz fűződő motívum, vagy szó szerinti részlet, amelyekkel már vagy regényeiben, vagy novelláiban találkoztunk. (Pl. a Váciuccai szép napok-beli Kikericsi kisasszonynak a cinkotai bádogosnál tett látogatását csak akkor

értjük meg, ha elolvassuk a bádogos kéjgyilkosságairól szóló cikkét.)

Az újságró ösztönös éberségéből következik az a nagy figyelem is, amellyel műveinek a közönségre gyakorolt hatását lesi és tapasztalatait hasznosítani igyekszik. Az első Szindbád-sorozat sikerén felbuzdulva összeír még három kötetnyit, amelyek semmiben sem különböznek az elsőktől. A Vörös postakocsi sikere akkora, hogy minden évben új kiadásra van szükség; ezért megírja az Őszi utazások a vörös postakocsin-t (ezuttal szerencsésen, mert az utóbbi értékben sokszorosan felülmulja az előbbit) és meg akarja írni a Téli utazások-at is, de erre már nem kerül sor.

Nagy a gyanunk, hogy — bár sokkal kisebb mértékben — ismert és sokszor ismételt motivumainak (ősz, nyiri tájak stb.) újra, meg újra felbukkanását is annak köszönhetjük, hogy a közönség eleinte nagy örömmel fogadta őket.

Az újságírással feltétlenül összefügg az állandó figurák teremtése is. Az újság ugyanis minden eszközzel azon van, hogy olvasója kedvében járjon, az olvasó pedig örül, ha megszokott és megkedvelt hőst ismét üdvözölheti. Megfigyelhetjük, hogy azok az írók, akik sztereotíp figurákat teremtenek, igen gyakran egyuttal újságírók is.

Újságcikkeinek jól bevált módszereit felhasználva s az aktualitások iránt meglevő érzékét hasznosítva, kitűnő, u. n. riport-regényeket ír. Ilyenek: a Walesi herceg, Valakit elvisz az ördög, Pálmai Ilka élete, Az utolsó gavallér s a legjobb: a Váci-uccai szép napok.

Annak a puszta ténynek azonban, hogy regényei először napilapokban jelennek meg, van egy sokkal mélyrehatóbb következménye is és pedig regényszerkezeteire nézve. Bár annak, hogy regényei egyre inkább önállóan analizálható kompozíciókra bomlanak, — mint láttuk, — elsősorban belső okai vannak, mégis elvitathatatlan, hogy a folytatásokban-közlés és az arra való törekvés, hogy az egyes folytatások maguk is kerek egészek legyenek, elősegítik regényszerkezeteinek atomizálódását.

Novella- és újságcikk-szerkezeteinek hasonlóságáról már szözlöttünk.

STILUSÁT azonban — írói egyéniségének legmélyebb megnyilatkozását — nem érintette a zsurnalisztika kissé mindig profanizáló hatása. Ezen a téren nem az újságitő befolyásolta az író, hanem ez utóbbi adta át eszközeit amannak. Valóságos rejtély, a nagyközönség hogyan emésztette meg ezt a hallatlanul zsufolt, asszociáció-dús stílust. Különösen akkor csodálkozhatunk ezen, ha tudjuk, hogy olvasóinak zöme a kisvárosi kispolgárság soraiból kerül ki, akik az országnak légfelszínesebb, leggépiesebb műveltségű rétegét képezik.

Bizonyára ez is annak a félreértésnek a következménye, amelynek Krúdy kezdettől fogva áldozata, hogy t. i. megértik a szerepet, de nem méltányolják az író (L. Bev. VIII.) Stílusára vonatkoztatva: élvezik a finomkodó gordonkázást, amelyet könnyen összetéveszthetnek (és össze is tévesztenek) a szerelmi levelezők édeskészségeivel, de a stílus hatalmas kép gazdagságát, franciás finomságait, remek ironiáját kétségkívül nem méltányolják, sőt talán észre sem veszik.

NYELVE, STILUSA

(Nyelvesztétikai vázlat.)

„Nem lehet addig szerencsétlen az ember, amíg egy rozsdás szeghez is hozzá tudja gondolni az egész életet.
(H. b. 40. l.)

Mindaz amit eddig Krúdy művészetéről mondtunk, csak akkor válik világossá, ha legnagyobb alkotásával, stilusával megismerkedünk. A kialakult — Szindbád utáni — Krúdy-stilus, a magyar impresszionista próza legtökéletesebb megjelenése. Az impresszionizmus irány-vestett, dekadens korok jelensége és mindig naturalizmus nyomán jár. Szerepe az, hogy az utóbbinak teljes formai anarchiáját illuzórikus forma kereteibe szorítsa. Jellemzi a lírai, hangulati elem tultengése; eszközei: a végsőig fokozott képszerűség és a dekadens zeneiség.

A következőkben a kialakulás folyamatát fogjuk röviden áttekinteni, majd a Szindbád utáni stilst részletesen vizsgálni.

A KEZDŐ NOVELLÁK. (Üres a fészek, Ifjúság), a hang szempontjából fontosak. Ezek a szentimentális, tisztán hangulati hatásokra

építő „regényké” hang tekintetében egyes előzményei a Szindbád utáni korszaknak. (A Mikszáth-hatás kora tehát egy évtizedes kitérő, Krúdy stílusfejlődése vonalán). E korban a stílus belső telítettsége, kép- és asszociációgazdagsága még hiányzik, de zeneisége és külső színezete már megvan.

A lírai áradozás még naiv és nagyon szentimentális:

Ah, szeretik, szeretik ők egymást. S ime, észre sem veszik őt. Mintha itt sem volna, mintha csak egyedül és ketten léteznének a földön, az emberpár, aki szereti egymást. Ah, fájdalmas szerep az, ami e szegény asszonynak az élet színpadán jutott. (E. 1897. március 21.)

Mondatkonstrukciója nyílt, de nyelve még ügyetlen, botladozó:

Ők hárman éltek együtt. A Török István húga, a bájos kis Lotti vala a ház gyönyörűséges virágszála. Ötet nevelgette Anna. Ragyogó, huszonötéves asszony volt ő, Lotti tizenhat, elragadók és mondhatni olyanok voltak, midőn karonfogva végigsétáltak az uccán, mint két testvér. (U. o.)

A süket mondatok közül azonban már kicsillan a stíl-írónia, a későbbi „kettősség” halvány előzménye. Idézetünkben ezt, a „mondhatni” szinte Szomoryra emlékeztető elhelyezése és íze szuggerálja.

Vagy ime:

Nagyon szenvedélyes lőn. És olyan csöpp, de telve vérrel és asszonysággal főként. (U. o.)

Ezt a „főként”-et Krúdy előtt egyetlen magyar író sem írta le ilyen elhelyezésben és hangsúllyal. Utána is csak Szomory Dezső és éppen ezek és a hozzájuk hasonló stíljelenségek mutatják azt a mély rokonságot, amely kettőjüket összefűzi s amelyre bővebben, először Szerb Antal mutatott rá.

A későbbiek szempontjából, — a stil-író-
nia e korai felbukkanása mellett —, kezdő
írásainak igen fontos vonása az a kedves,
preszió finomkodás, amelyben a későbbi
„gordonkázás“ előképét látjuk. (Éppen sti-
lusának ez a vonása készítetett bennünket ar-
ra, hogy az említett szerep kialakulását a
debreceni évekre tegyük). Kétségtől igaz,
amit már az egykorú kritika is megállapít,
hogy t. i. Turgenyevre emlékeztet ez a halk
finomkodás, de a hatás nem egyenes, hanem
eleve felvett magatartáson szűrődik át.

Az itt következő dialogus nem herceg és
hercegnő, hanem egy közönséges kisvárosi
fűszeres és egy bakfis között hangzik el:

— Bocsánat, hogy szólok... De valóban Nagy-
sádra alig ismertem volna rá! Hogy megnőtt Iste-
nem és mily egészen megváltozott...

Igy szólt ő. Betti feléje fordítja csinos fejét.

— Ön is megváltozott, Gregor úr. És im, már
elérte szorgalma gyümölcsét. Szép üzletét éppen
tegnap láttam...

— Kegyeskedett talán odabenn is lenni?

— Nem, nem. Csak kívülről néztem meg a csi-
nos boltot. Tetszetős ott minden... (Ü. f. 76. l.)

Ez a naiv, jóhiszemű és mosolygásra kész-
tető finomkodás, később a Krúdy-féle szati-
rának egyik legfőbb eszköze lesz. E korai
írásokban a szatirának még nincs éle, csupán
jóízű mosolyt vált ki az olvasóból.

Ime:

Midőn Terka este hazafelé indult, egy fiatalem-
ber csatlakozott hozzá. Így szólván:

— Naccsádkám! Ugyebár megengedi tisztelt ke-
gyed?... (Ü. f. 93. l.)

Ebben a korban még forma és jelentés
boldog harmóniába olvadva alkot egységet

Krúdy lelkében. A kedves mosoly csak akkor válik keserű fintorrá, mikor forma és jelentés eltér, sőt szembe kerül egymással, amint ezt a Szindbád-utáni stílus jelenségeiben majd nyomon is kísérhetjük.

Már itt felbukkan, — ha csak elvétve is — későbbi csodálatos disztíngváló képessége, a legfinomabb árnyalatok iránt való érzékenysége:

Pál figyelmesen és bizonyos kellemes hangulattal néz utána s ekkép meglátja, hogy a lány... félig visszafordítja a fejét, de annyira, ahogy csak nő tud visszaneézni, férfi csak félreneézni az ily fejmozdulattal. (I. 201. l.)

A MIKSZÁTH-HATÁS két igen fontos változást hoz stílusába. Az egyik: rövid ideig tartó letisztulás. Liraisága visszahúzódik, a jelzőhalmazokkal felhagy, mondatszerkezetei zártakká válnak, finomkodásnak, stíl-ironiának nyoma sincs, mivel ezeket Mikszáth szelleme nem tűri. Ez az állapot csak addig tart, ameddig a Mikszáth-hatás.

A másik változás azonban maradandóan rányomja bélyegét stílusára. Az adomázó stílus és általában a gentry-nyelv közvetlenségei írásmódját teljesen átjárják s nyomait élete végéig fellelhetjük stílusában. Az előbbi preszió-korszak nyoma itt mindössze egy szerencsés negatívumban mutatkozik. Abban hogy megóvjá őt a Mikszáth-utánzók népieskedő túlzásaitól. Nyelve kissé stilizált, népiesizű nyelv, de — noha figurái tótok, palócok, vidéki urak, stb. — a provincializmust gondosan kerüli. Ez a külön egyéniség határozott jelentkezésére vall: csak arra reagál — a kor-jelenségektől függetlenül —, ami hajlamaival nem ellenkezik.

A Szindbád-sorozat egyszerre elsöpri stí-

lusának ezt az időleges letisztulását. Innen kezdve visszanyúlva kezdő írásaihoz, azt a fejlődési vonalat követi, amelyet lelkiakata eleve kijelölt számára. Ezután stílusfejlődésről alig is beszélhetünk, inkább csak gazdagodásról.

A kialakult Krúdy-stilus.

A MONDAT. Krúdy mondatai túlnyomórésztben „romantikus tirádák”. Kompozíciójuk zenei (nem logikai) és az asszociációk szabályos hullámai (nem periodusok) építik fel. Mellérendelésekkel és azok mellérendeléseivel terhes. Szkémája a következő: 1. hangulati intonálás, 2. tetszőleges számú asszociáció-hullámok, 3. hangulati csattanó. — Ime egy példa:

Az esti és éjjeli órákban, midőn Szindbád a fejét az ágy párnáján elhelyezte és a gondolatok mind ritkábban, mind messzebbre szállongtak körülötte, vagy a reggeli heverészéseknél, midőn az éj kedves, meleg, csókos álma még félig ott volt az ágy takarója alatt, a puha párnán, a szőnyeg bolyhos légységében és mintha még a küszöbön állna a fekete selyemruhás, pirosálcás uridáma, az álmok dámája, kis lakktopánkájában és finom selyemruhájában, amilyenl az udvarhölgyek hordanak, hercegnők tudta nélküli, — ebben az időben Szindbádot, a hajóst, magános szobájában gyakorta felkereste egy kis fekete színésznő, fekete ruhában, fekete selyemharisnyában, sastollas kis kalapban és haja a füle mögött lágy volt, de frissen fésült, mint ahogyan Szindbád a kis színésznőt egyszer utoljára látta. (Sz. ut. 127. l.)

(Az aláhúzott részek a hangulati intonálást

és a csattanót, a ritkitottak az egyes asszociáció-hullámok kezdődését jelzik).

Asszociatív lelkialkatának és az egy mondaton belül mindent elmondásra való törekvésnek (totalításra való törekvés) az lesz a következménye, hogy egy-egy mondata egész novellává duzzad. (L. pl.: az idézett „Gordonkázás” c. cikket).

Nagy gondot okoz számára a mondatok változatossá tétele. Leggyakoribb színező fogása az, hogy a hosszú tiráda után egy, esetleg több rövid mondatot iktat. Gyakran alkalmaz ál-dialogust. Az ál-dialogus volta-képen monolog, felsoroló mondatok egymásutánja; az áradó ömlést azonban rövid megjegyzések, egy-két szavas kérdések szakítják meg, hogy a megszakítás után a felsorolás újult erővel indulhasson tovább. (L. pl.: (V. p, 23. l.)

Ösztönösen érzi, hogy mondatait a formátlanságtól csupán az intonáló mondatkezés és a szintén zenei mondatvég, a csattanó mentik meg. Ezért nagyon ügyel azok gondos kiképzésére. Érdemes volna Krúdy mondatvégeit külön tanulmány tárgyává tenni: legtöbbjük határozott versképlet. Itt csak egyet idézünk példaképpen:

... Üres és bágyadt volt a kedvem a lopás után
mint egy trombita, amelynek csak bolond nagy
kürtje van, de hangot adni rajta többé nem lehet.

(B. 100. l.)

A mondatvég csattanószerű kiéleződését igen sokszor úgy éri el, hogy hirtelen, látszólag teljesen logikátlan mellékmondatral zárja a mondatot:

Ha fiatalabb volnék, magáról verset írnék, de

már öreg legény, vagyok és Bonifác Béla a barátom. (V. p. 88. l.)

Ilyenkor a hatás természetesen nem zenei, de minden esetben meglepő, frappáns.

A DIALOGUS. Krúdy dialogusai nem drámaiak. Ha akció fejeződik ki bennük, az a lélek síkján játszódik le. Legfontosabb közös vonásuk, hogy **sohasem naturálisak**. Többnyire önjellemzések: az alakok az író helyett ismertetik saját magukat; máskor az író lírai mondanivalóját öntik szavakba, de sohasem „élethű” beszélgetések. A leggyakoribbat, az ál-dialogust már említettük. Ez csak stílus-tarkító fogás.

A második csoportba tartozók a lelki történések legfinomabb rezdüléseit fejezik ki. A párbeszéd itt is kevés, de a szavak belső akciók jelképes kivetítődései és az asszociációk kanyargó útjait jelzik:

(Egy nagyobb társaság ül ebédnél. Egy más mellett Rezeda Kázmér és Krónprinc Irma, a szerelmespár ülnek):

— Te kimondhatatlanul értékes, isteni ötvösök vonalaival alkotott, húsból és csontból való ékszer!
— rebegte Kázmér a dióspalancsintájába, míg Vilma anyja átszellemült arccal súgta az asztalkezdőjének:

— Annyira szereti?

Kázmér nagyot nyelt és anélkül, hogy észrevette volna, olyan erősen gondolt most a régi asszonyra, hogy a pezsgőspohárban határozottan megérezte a reggeli párnának az illatát, amelyen a régi nő pihent éjszaka.

— Milyen jó volna kísértetnek lenni és bebújni a kulcslyukon a házba, ahol felhúzott térdelkkel a hátán alszik az éj e késői órájában, — gondolta Kázmér.

Irma Alvinczy oldalán, a nők mindennapi ösz-

tönével megérezte, hogy valami baj van kedvese szívében, mire cipőjével az asztal alatt megsímogatta Kázmér térdét. Rezeda úr ettől fogva nem kíváncszott a kísértet bizonytalan pályájára. (O. u. v. 118—119. l.)

A szavakat szinte nem is mondják, csak gondolják a beszélők s ennek a hangos gondolkodásnak hatása olyan, mintha a szereplők álmukban beszélnének.

Ugyanilyen művészi, dialogusainak harmadik fajtája is. Ezek tisztára zeneiek. Az opera duettjét juttatják az ember eszébe. A szereplők egymás szavába vágva, vagy csak egy-egy mozdulatot téve, ugyanazt a mondanivalót emelik egyre feljebb, a kulminációs pont felé s így ívelő kerscendó keletkezik:

Szomjas Guszti úr legyintett, mintha régi újságot hallana.

— Ismerem. Ellopjuk a kesztyűjét és csókolgatjuk, mikor senki se lát.

Józsias úr belenyúlt a zsebébe és elővette Zsófia kesztyűjét. Lilaszínű kesztyű volt az, mint a bibernokoké.

— Nem engedjük kimosatni a zsebkendőjét, hogy mindig érezhessük az illatát, — folytatta az öregúr.

Józsias úr a szíve felől hímzett, horgolt szegélyű kis kendőt vont ki, amely lehetett volna kehelytartó is. Itt van a monogramja virágszálakból. S. betű.

— A hajából koszorúcskát fonatunk és a levéltárcánkban hordjuk. Azt hisszük, szerencsét hoz, megóv a betegségektől, vonzza a kártyát és a pénzt, mintha megannyi kis kar volna minden hajszál, — dörmögte Szomjas Guszti úr.

— En a cipőjét is őrzöm otthon, amely cipő aranyszínű bőrből van varrva, könnyű, mint a

lepke szárnya, talán sohase lépett még a földre, csak hintók és szobák puha prémjére. Egy ingét eltettem emlékébe...

— Amelyet majd egykor egy lánynak fog elajándékozni — szólott mogorván Szomjas úr... (H. b. 45—46. l.)

Olyan szigorú művészettel van ez és a hozzá hasonló sok száz megkomponálva, mint egy-egy vers. Nem drámaiak, nem jellem-igazolók, mégis feszültek, valamiképpen dinamikusak.

AZ ADOMA. A Mikszáth-féle adoma tökéletesen átalakul: az asszociációk át meg át szövik, kereteit szétfeszítik. Ezek már nem könnyed, jókedélyű, stílustarkító betoldások, hanem ijesztően megduzzadt, mániákusan részletező, bizarr regények a regényben. Mikszáthéihoz már távolról sem hasonlítanak. Specifikusan Krúdy szellemének gyümölcsei: ezé a különös, bizarr álmodzással és fura képzelődésekkel telt léleké, amelynek teljes feltárására csak a pszichológus vállalkozhatna.

A jellegzetes krúdyas adomák egyik legszélsőségesebb példája a *Hét bagoly* egy betoldása (*Udvarlás könyve*), amely meg-hökkentő részletezéssel szinte értekezik a női hajszalakról. A bizarr ötletek, asszociációk valósággal elsőpró áradása zúdul a olvasóra. Ime, néhány jellemző részlete:

...Nagybotos, ha sokáig nézte az idegen nő szemöldökét, lassan rájött a nevére. Ritkán tévedt a zsidónőknél. Más szemöldökük van az Ilonáknak és más a Margitoknak. Az Ilonák, bizonyos várakozásteljes, kíváncsi, soha ki nem elégtelt szenvedéllyel rajzolt szemöldököt viselnek; míg a Margitok szemöldöke tudást, meglepetést, kielégülést ígér a férfiaknak... Igen nagy

fontosságot tulajdonított Nagybotos a fül mellett levő, valamint a nyakszirtein elhelyezkedett hajszálaknak. A morgó hulláinál, valamint egyéb halottaknál tett látogatásaiban rájött, hogy a halál beálltát ezek a finom, lehellyszerű hajszálak jelzik... stb. (H. b. 74. l.)

És ez így folytatódik körülbelül egy ívnyi terjedelemben. A legvalószínűtlenebb benne, a máshol sohasem ilyen közömbös hanghordozás, stílusnak csaknem szárazsága, amely tökéletes ellentétben van a tartalom valószínűtlenségeivel és erotikus telítettségével.

Ő maga is érzi, hogy ezek az „adomák” különös egyénisége legmélyéről jönnek. „Ha türelemmel meghallgatják — írja néhány lappal alább —, művemről egész véleményt alkothatnak maguknak.” Hasonlókkal telve vannak a pesti regények; a **Boldogult úrfikoromban** pedig egészében sem tartalmaz egyebet. Látszik tehát, hogy ez a jelenség elsősorban az utolsó évek teljes dekadenciába-hajlásának kísérője.

A **JELZŐK**. Az impresszionista stílus tobzódik az érzékek felszabadult játékában. Legfőbb törekvése, hogy lehetőleg az egész érzéki világot megrögzítse. Ezért túlteng benne mind az auditív, mind a vizuális elem.

Krúdyt a jelzők, hasonlatok, képek költőjének nevezhetnők. Ő ezekkel a stílus-elemekkel nem a prózaíró, hanem a költő módján bánt. Jelzői, képei, hasonlatai egész egyéniségét magukon hordozzák.

A dolgokhoz kívülről közeledik ugyan — tehát impresszionista módra —, de a szín és folthatások hangulati és érzelmi értékét kutatja, s ezzel a dolgok legbensőbb lénye-

gét próbálja kifejezni. Jelzői, képei, hasonlatai nagyrészt: expressziók.

Sok jelzője egyenesen az expresszionista líra fegyvertárából való:

Kékszínú harangszó, pirosbélű öröMLEÁNYOK,
farkasszörű kedv, rákpiros szemérem, stb.

Egyébként halmozza a jelzőket, valósággal körülrepdesi velük a dolgokat, mintha egyszerre akarná megvilágítani őket minden oldalról:

Egy szájról lélekző, egy gondolatú és egy érzésű szerelem. (U. 202. 1.)

vagy ime egy mondat:

Éppen a szomszédos Nemzeti Színházból gyülekeztek ide a vacsorázó vendégek; hidegvízarcú, keménytekinetű falusi asszonyok mellett strucctollas kalapú, széláramlásként járó szép színésznők léptek be a pezsgőspohár alakú gázlángok alá. Sonkafejű, paprika arcú medve szemű vidéki uraságokat vastag és rövid sétapálcás, felgyúrt pepitanadrágos, vagy virágos pesti aranyifjak fogtak karon... (H. b. 104. 1.)

Krúdy prózája telve van hasonló mondatokkal, s ez már nagyon terhes olvasmány. Ugyanabból a totalításra törekvésből következik, amelyet mondataival kapcsolatban már említettünk. Totalításra-törkvés itt annyit jelent, hogy a jelzővel a dolgok egész valóságát igyekszik megragadni és kifejezni. Innen ered egyrészt a rengeteg jelzőhalmozás, másrészt az összetett szavú, vagy több szóból álló jelzők nagy sokasága, Krúdy stílusának egyik fontos ismertetőjele:

juhász-bunda-szagú őszi napok, préposthangú nagy reg hordók. Szemébe andalgó tekintet. Lassú szívverés módjára ingó faárnyak, stb.

Láthatjuk, hogy ezekben a jelzőkben voltaképpen egy-egy hasonlat foglaltatik, ame-

lyek a jelzett szótól merőben távoleső dolgokhoz vezetik a képzeletet, új, meglepő, de mindig találó asszociációkat ébresztenek. Ezek az asszociációk kölcsönzik Krúdy jelzőinek örök frissességét. Az elcsépelt jelzőktől ösztönösen óvakodik, de ha maga rátalált egy-egy ízlése szerint való jelzőre, akkor gyakran él vele.

Jégszürke öregek, hosszant ásító évek, hosszant ásító unalom, hosszant ásító ősz, kutyafejű kövezet,

leggyakrabban visszatérő remek jelzői.

Jelzői legtöbbször hangulatot szuggerálnak. Pl. figyeljük meg a morgue borzongató hangulatát, amint az ügyesen elhelyezett jelzőkben visszatükröződik: A hullakamrába vivő lépcsők „szürkék, jéghidegek“, az alkalmazott „visszhangzó“ hangon szól, a lépcsők száma „éppen harminchárom“, stb. Vagy: a bordély körül a rendőr lépése „ijesztőbben“ kopog, részeg ember „tunyán“ gajdol, rabló „nagyot lélekzik“, az ajtókilincsek „tántorgóknak és az élettől szívenszúrtak bebocsátói“, „kancsi“ nő „rikoltó“ pillantással áll a sarkon, a lábak „fehérharisnyások“ és „töntörgőek“, stb. Pompás hangulatot, sőt légkört teremtő jelző ez is: a cigányokkal „pálinkáskedvű“ hegedűk utaznak a szekereken.

Vannak jelzői, amelyek önmagukért látszanak élni s valósággal a mondat fölé emelkednek. Hibátlan ragyogásukkal mindent elhomályosítanak maguk körül:

A Nagymama egy másodpercig talán fiataiságára gondolt, amint szemügyre vette a félig vak ablakokat, amelyek mögött az egykori híres mulatóhely volt, ahol talán ő maga is táncolt a gró-

fokkal és fiakkerosokkal, amíg lengő, lengedező fiatalságát élte. (B. 48. l.)

Ez a „lengő, lengedező” olyan erős, hogy az embert megállítja az olvasásban. Ugyanígy a „szakálnövesztő csend” is, amely Krúdynamak talán a legremekebb jelzője.

A NEVEK. — A jelzőkkel kapcsolatban kell megemlékeznünk Krúdy neveiről is, mert a név sem egyéb, mint jelző, amely többé-kevésbé magánhordozza viselője jellemét. Az irodalmi névadás pedig annál művészből, minél inkább fedik egymást: név és jellem.

Krúdy egyike a magyar próza legkifinomultabb ízlésű művészeinek. Nyelvalkotó fantáziája nem új szavak teremtésében nyilatkozik, hanem abban, hogy a meglevő nyelvyagnak minden jelentésbeli, hangulatbeli árnyalatát megérzi és csodálatos biztonságga képes a szavaknak új, meg új helyzeti energiát kölcsönözni. — Ugy véljük, hogy Krúdynamak ezt a képességét példátlanul fejlett névalkotó művészetével szemléltethetjük legjobban.

Már kezdettől fogva él benne a nevek mágikus erejébe vetett hit. Bámulatosan megérzi az egyes nevek hangulatát, illatát, ízét, sőt színetét is. „Olykor ebédje sem volt, — mondatja Rezeda Kázmérral — és szép álneveken törte a fejét, amelyeket a nőkhöz írott levelek alá lehet írni”. Találékonyasága bámulatos. Nevei valóban jellemzik, sőt jelentik viselőjüket.

A névvel való jellemzés legprimitívebb formája az ú. n. beszélő-nevek alkalmazása. A névnek ez esetben értelmi jelentése van, amennyiben a szereplőnek valamely tulajdonságát egyszerűen kimondja, s ilymó-

don a figurát mintegy szkematizálja, többi tulajdonságait háttérbe szorítván. Krúdy nem szereti túlságosan ezt a racionális módszert (méltatlan is hozzá) és csak elvétve alkalmazza korai írásaiban, főként gentry-novelláiban és regényeiben. Ez is nyilván Tolnai Lajos-reminiscenciákra vall, mert ő szerette ezt az egyoldalú jellemzésmodot (Kapari, Csakpénz Alajos, Schwindler Gusztáv stb). — Ime, néhány Krúdy-féle beszélőnév ebből a korszakból:

Hej, **Borocskay**, — sóhajtott fel néha — pedig mennyi borocskámat megittad...

A gyors lovával dicsekvő kurtanemesnek **Rohonkay** a neve; szavajárásáról a kedélyes alispánt **Punktum-alispánnak** nevezi, a rabló kúnok bíróját (nyilván a szokol pénznévről) **Szokolinak**, stb.

Már sokkal művészebbek azok, amelyekhez az értelmi jellemzésen kívül név-hangulat is járul: **Krumpli György**, amerikából hazatért tudákos parasztleány, az ájtatoskodó pap: **Kovik János**, a túlbuzgó kishivatalnok: **Kriskó** (keresztnév nélkül), a bájos tót leánya: **Ancsurka** és a kiscica, amellyel Ancsurka játszik, — a báj pompás fokozásával — **Anci**. — **Kontrasztnevei** is jólsikerültek: a puffogó akusztikájú **Bombay Zsigmond Garibaldi** régi nemesi család végső hajtásának, egy csenevész fiúcskának a neve. Egy vidéki ripacsot, **Hetykey Dorombos Gábornak**; a sokgyermekes és lompos tragikát, **Truday Kamillának** nevezi.

Ezek a nevek, ha kitűnő leleményről tanúskodnak is, még torzítanak. Később azonban, mikor stílusának belső finomságai elmélyülnek, a nevek légkörteremtő ereje csodálatosan megnövekszik. — Az impresszio-

nista stílusza minden eszközt megragad, amely alkalmas a hangulat erejének növelésére; természetes tehát, hogy Krúdy a nevekben rejlő nagyszerű lehetőségeket nem hagyja kihasználatlanul. Hogy ez a törekvése mennyire tudatos, íme néhány példa:

Álmos Andorral Rizujletnek hívatta magát, mert észrevette, hogy a férfi napkeleti barnaságát és franciás könnyedségét kedveli; csinált tehát magának egy nevet, amelynek betűiben benne volt Kelet és Nyugat. (N. 200. l.)

Rezeda Kázmérnak, a vidékies ficsúrnak neve:

Rezeda, — mondta — az egy szagos virág. A vidéki lányok virága (V. p. 44. l.)

Ernő neve:

Ernő, mert így hívták, mint a beteg kisfiúkat, akiknek tizenötéves korukban is hosszú hajuk és szép gallérjuk van és a barátjukat szájba csókolják (P. 171. l.)

Az egyéni asszociációk különös, sokszor bizarr módon kapcsolódnak a nevekhez és sokban hozzájárulnak későbbi írásai sajátos légkörének megteremtéséhez. — De figyeljük meg, miként tud korokat, miljöket jellemezni, kizárólag a névadás művészetével:

Íme, a pesti Király-uca levegője, sőt emberi sorsok hogyan tükröződnek két boszorkányos ügyességgel és váratlanul elhelyezett névben:

...hogy szigorúan ítélkezhessünk az évek múlva keletkezett legendák felett, amelyeket Hermin, vagy Alisz kisasszony mesélgettek azoknak a király-utcai és környékbeli hölgyeknek, akik régi kalapjaikat hozták, hogy azokat divatossá formálja Hermin, vagy Alisz. (Bold. urf. 182. l.)

„Hermin, vagy Alisz” nem szereplői a regénynek, csak miljöábrázolás céljából em-

liti őket az író, mintegy ráhibázva. S valóban, a két szürke, kispolgári név és a nagy művészettel kiszámított ismételtség, a hangulatteremtő asszociációk egész sorát kelti az emberben. Kiszáradt, együgyű, pletyka, jószívű nőket látunk magunk előtt, akikről nevük mintha még azt is elárulná, hogy vénkisasszonyságra vannak kárhozthatva.

Egy felvidéki városka hangulata két névben (az író a városka temetőjében szemléli a sírokat):

Voltak itt kripták, amelyekben bizonyos **Rotharideszek** és **Molitoriszok** feküdtek és a halott nőknek olyan szép nevűk volt, hogy a látogató elképzelődött velük. (U. 97. l.)

Még a látszólag hanyagul odavetett „bizonyos”-nak is megvan a maga fontos rendeltetése, amennyiben ez teszi általánossá, tipikussá a két nevet és kölcsönöz az egész részletnek valami elemezhetetlenül finom, krúdyas iróniát.

Úgyanigy, fiktív nevekkal, — amelyeket mi **jelkép-neveknek** szeretnénk nevezni — szuggerálja a következő remek középkori hangulatot is: (A tatárok Eesztergomot ostromolják és az ostromtornyot azokkal a magyar foglyokkal építtetik, akiknek hűtlenné lett feleségeik a várban vannak).

...most a toronyépítők is észrevették a város falain integető hitveseiket és ugyancsak kiáltozni kezdték azok neveit:

— **Krisztina! Margit! Ilona! Marisztella!** —
Már amint abban az időben a férfiak feleségeiket nevezték.

... ..

Orland, Demeter, Móric, Miklós, Tamás és Herbert hordozták hátukon a gerendákat... A ta-

tárokna^k volt gondjuk arra, hogy Esztergomot megostromolása előtt kikémleljék és Orlanddal Demeterrel, Móriceal, Miklóssal, Tamással és Herberttel közöljék Krisztina, Margit, Ilona, Marisz^ztella farsangi dolgaⁱt, míg férjüket rabszíjra fűzve hajtotta maga előtt a tatár. (T. 220. l.)

Amint látjuk, a módszer ugyanaz, mint a fentebbi példában. A kétszeri ismétléssel a jelkép-nevek hatása olyan erőssé fokozódik, hogy mintegy kényszeríti az olvasót az ábrázolt kor levegőjének a nevekben való keresésére. — Ugyancsak pompás korjellemző nevek a Templáris két főhősének nevei: Róger, a lovag és Egézia, az apácafőnöknő; valamint a Templáriussal rokon ama két remek novella zsoldos-katona-nevei: Penge, Vjuk, Bajkál György és Bőrcsuha.

A nevekkel való korjellemzésnek még csak egy nagyszerű példájára hívjuk fel a figyelmet: Az Őszi utazások a vörös postakocsin c. regény Pesten nem divat az emlékkönyv c. fejezetében nemcsak az egymás hegyénhátán hömpölygő nevek teremtik meg a századfordulói Pest vízióját, hanem a nevek elhelyezése és hangsúlya is.

Krúdy fejlődése folyamán minden stíl-jelenséggel kapcsolatban megfigyelhetjük, hogy az egyre féktelenebbül burjánzó asszociációk milyen erővel feszítik szét az eleinte még meglevő kereteket. Most nézzük meg, mivé lesznek a nevek az asszociációk e zuhogásában:

Hangzatok, melyek a női nevekből kicsendülnek, Isten veletek! Az Irmák budai télszagú neve, az Arankák strucc^tollas, legyezős lengése, a Máriák ég felé fordított szemefehérje, a Katinkák affektálása, a Juditok bibliai színészkedő szenvedélye, a Sárák anyáskodó, de erőszakos csókja, a

Margitok apácásan kopogó cipősarka a hátunk megett, női nevek álmodozó varázsa, — Isten veletek! Ezentúl csak bor és dohányszagú férfineveket vet papírra a költő... (K. kv. 4. l.)

Vagy gondoljunk csak az adoma alcím alatt idézett különös részletre, amelyben Krúdy a nők szemöldökéről következtet a nevükre. (H. B. 74—75. l.)

Krúdy szelleme telve van bizarr, hasztalan, de csodálatos és magával ragadó képzelődésekkel. Egyetlen női név felcsendülése, ime az asszociációk egész viharzását váltja ki belőle:

— Eszténa!

Gyöngytyúk módjára rikoltott a lány, az én képzeletemben mégis fehérfalú spanyol házak suhantak el, mint egy panorámában... S az erkélyeken sötét szemű nők várakoznak, vállaikon kis mantillákban. Valahol, messze, tán Sevillában, — élesen kezdtek harangozni, sok apró harang szólt meg egyszerre, mintha most gyűjtanák meg a gyertyákat Isten bányája körül... A szűk, pinceszagú utcán még egyszer végighangzott, mint egy fiataalkori hangulat:

— Eszténa!... (U. 64. l.)

Vagy, amikor az asszociációk hullámlása nevek felbukkanására nyugszik el:

Piros a torony hasa, mint egy jezsuita-generálisnak a köntöse, akinek képét ugyan hol is látta valamikor?... Ah, megvan. A kis városban, az algimnáziumhoz tartozó régi kolostorban, a hosszú félhomályos folyosón, ahol annyi tömörked régi papnak az arcképe függ egymás mellett. A fekete köntösű szerzetesek közül szinte kivirít a jezsuita generális piros kabátja. Vagy talán valami régi pápa képe volt ez? Incéé, vagy Benedeké? (Sz. ifj. és szom. I. 40. l.)

Észrevettük, mi történt itt? Egy templom-

torony hangulata, külső és belső jelentése, lényege, hosszas keresés után, két pápanévben nyert kifejezést! — Minél jobban elmélyedünk benne, annál élesebben bontakozik elénk ennek a különös léleknek bonyolult belső szerkezete... De ereszkedjünk még mélyebbre: az asszociálás átcsap az extázisba és képzelődés lesz belőle. A képzelődés változó erejű áramában, mint szélhordotta levelek, a nevek úgy hullonganak és amellet, hogy mindegyik a maga pontosan kiszámított helyére esik le, az esetlegesség, a véletlenül odavetettség üdeségével hatnak:

E percben Júlián vagyok, a tehetséges költő és a nő a kert alatt vár, pontban éjfélkor. A lovak készen állanak a postakocsi elé fogva, a kocsis vad, elszánt fickó, a karabélyok és pisztolyok felporozva. — Velencébe megyünk, ahol Byron dalolt... (Sz. ifj. és szom. I. 101. 1.)

(Talán felesleges is mondanunk, hogy Júlián és a többi személyek és tárgyak a novellában nem szerepelnek, csupán Szindbád képzelődésének szüleményei; és a személy és helynevek nem személyeket, illetve helyeket jelentenek, hanem hangulatot akarnak érzékeltetni.)

Vagy az ismét szerelembe esett Szindbád képzelődései:

„...egyetemi hallgató volt ismét Oxfordban, a Themsén evezett és egy londoni színésznőbe volt szerelmes: miss Toterhaybe.“ (F. k. 15. 1)

A remek „miss Toterhay“, amely három helynév után, mint egy fokozás legfelső foka jelenik meg és arra van hivatva, hogy Anglia levegőjét érzékeltesse, a szavak hangulati értékének olyan bravúros ismerőjére vall, akihez hasonló — talán az egy Kosztolányit

kivéve — nincs az újabb magyar irodalomban.

És végül leírunk ide néhány nevet, amelyekről azt hisszük, terjedelmes tanulmány-nál többet árulnak el a **pesti-regények** dekadens, bizarr írójáról: Madam Nagykesztyű, Bánatváryné, Márciusyné, Csiribiri kisasszony, Krónprinc Irma, stb. Orgonás, Zegerneyei, Amadé, Berkelei, Nagybotos Viola Ernő, stb.

HASONLATOK, KÉPEK. „Nem lehet mindig szerencsétlen az ember, — írja. — amíg egy rozsdás szeghez is hozzá tudja gondolni az egész életet”. — Krúdy a legdúsabb képkinccsel rendelkező magyar írók közé tartozik. S mivel, merőben impresszív szellem léte, a dolgok közelébe hangulatukon keresztül férkőzik, hasonlataiban nem maguk a dolgok, hanem azok **hangulata** hasonlít:

Hosszant ásít az unalom, mint kétrecében a farkas. (B. 48. l.) Alkonyodott, mint a fáradt szív. (N. 126. l.) Az üde cselédleány alszik, mint szakasztóban a téli alma. (N. N. 39. l.)

Világosan látszik tehát, hogy a hangulat a dolgoknak nemcsak felszínjelenségeit képes megragadni, mint ahogy azt Hevesy Iván állítja, hanem azok legmélyebb lényegének felfedésére is alkalmas. A hangulat ugyanis azáltal, hogy egységesít, életet is önt az élet-telen tárgyba, oly módon, hogy azt hordozójává avatja. — Elemezzük pl. a most idézett harmadik hasonlatot. Két kép van előttünk: egy alvó cselédleány és egy szakasztó téli-alma. Az író azt állítja, és el is hiteti velünk, hogy a két kép hasonlít egymáshoz. Hogy éri ezt el? Legfőbb eszköze az alszik ige, amely az almára is vonatkozván, mintegy élővé varázsolja, az emberrel egy szintre he-

lyezi a gyümölcsöt, s így elfogadjuk, hogy a szakasztó télialmának ugyanaz a **hangulata**, mint az üde cselédlányé: falusias, romlatlanul egyszerű, egészségesen bájos, vonzó és szelíd. — A dolgok megelevenedését ugyanily módon figyelhetjük meg a következő példában is:

Rettek vöröslöttek, mint falusi kisasszonyok, fagylaltok illatoztak, mint ifjú delnők, a sajt, mint egy elővigyázatos öregember cúgos cipőben, meg gondoltan ballagott mindenféle ennivaló után. (N. K. 20—21. l.)

Az egyéni asszociációk támasztotta hangulat oly dolgokat hoz rokonságba egymással, amelyeket addig világok választottak el. A hasonlatok vakmerően lépik át az egyes érzéklési, sőt életterületek határait: élő, élettelen; érzéki tárgy és érzékek feletti fogalom, eszme, érzelem, stb. között olyan kapcsolatokat tüntet fel, amelyekről eddig sejtelnünk sem volt. A heterogén elemek szomszédságba kerülván egymással, azt vesszük észre, hogy Krúdy képeiben, hasonlataiban az érzéki elem légiessé finomul, az érzékfeletti pedig határozott körvonalat nyer, szinte kézzelfoghatóvá szilárdul.

Az októberi délután az estébe tűnt, mint egy sárga koci, mely elgurul az országuton. (B. 76. l.) Az este bandúkolva jött fel a völgyekben, mint egy baktató, feketeszűrös öregember. (Assz. díja 152. l.)

Olyanok ezek a hasonlatok, mint egy-egy kétsoros japán vers. — Abban a törekvésben, hogy a megfoghatatlant kézzelfoghatóvá tegye, még az időt is dinamikusan, mozdulattal, tehát térbeli jelenséggel ábrázolja:

Gyöngyvirág... maga is visszatévedt csöpp

multjába, amely nem volt nagyobb, mint egy má-
dárkánál szárnylendítése. (B. 101. l.)

Általában, minden hasonlata mozog. Még a
nyugalom is dinamikus nála:

A nagy kutyákat eleresztették a láncról, a csösz
kilötte fegyverét és a tavaszéj elhelyezkedett a föl-
dön, mint egy hajadon az ágyban. (N. 149. l.)

Nem az éj nyugalmit ábrázolja, hanem a
nyugalmat megelőző mozdulatokat. Ugyan-
így, a következő gyönyörű képben is:

Láthatatlan hideg hó csapkodott... és egy
raktárpépület barna fedele fehéredni kezdett, mint-
ha csöndben megöszülne. (42-s. 139. l.)

Néha a dinamikus hév olyan erős, hogy
nincs is türelme a hasonlat végiggondolásá-
ra. Ilyenkor keletkeznek hasonlat helyett a
meglepő azonosítások:

A szemük láz, a szívük seb, az ajkuk jég, az
álmuk a börtönök lakóinak álmával azonos. (N.
N. 8. l.) Az ifjúság volt. A kakas és a bika tánca
volt. (U. 31. l.)

Máskor, ugyanaz a heves dinamizmus, jel-
zőhalmazához hasonlóan, — a hasonla-
tok halmazához vezet:

Keressük egymást, mint a szél és a gazdátlan
kútágas, mint az egér és a lyuk, mint a vándor-
madarak és pihenőhelyeik... (U. 10. l.)

Krúdy legtöbb asszociációja őszi hangula-
tokhoz fűződik **Sztereotip hasonlatainak leg-
nagyobb része is e körben mozog:**

Az őszi eső doktor módjára kikopogtatja a ház-
tető gerincét. Csendes, halott gyermekek lépéseire
emlékeztető őszi esőzések... Az erdők zúgnak,
mint a tájon felejtett népmesék. Az erdő oly, em-
lékezetesen zúgott, mintha régi árpádkori királyo-
kon mélézna az őszi délután, stb.

Új, meg új hasonlatokat keres, hogy lehe-

tőleg hűen jelenítse meg kedvenc őszi hangulatait.

Hasonlataiban elég gyakoriak az irodalmi asszociációk:

A mezőkön úgy közeleg a köd, mint egy északi regényben a melankólia. Hogy hajladozik, görbül és megpihen ez a gyalogút, mint valami nóta. Megy, mendegél az Ung a maga kacskaringós útján, amely olyan körülményes, mint a népmese vitézkötéses mezeje.

Egy-egy régi vendéglővel, postakocsival, regényes épülettel kapcsolatban gyakori fordulata, hogy „olyan, mintha valami angol regényből (Dickens regényéből) lenne kivágva.”

Egyes hasonlatai óriási távlatokba nyitnak kitekintést:

A hold, mint egy pávaszem, virrasztott a halott világ felett. (N. 330. l.) A lovak szerszámaikat zörgették, mintha ennyit érne az egész élet. (N. 213. l.)

De mint a mondatokat és jelzőket, ezeket a kerek, külön kis remekeket is szétfeszíti a beáramló asszociációk sokasága. A képek is többértűvé válnak és asszociáció-hullámok építik fel őket, mint a mondatokat. És ezzel körülbelül mindent megmondtunk, amit képeink szerkezetéről mondani lehet. Az asszociáció-hullámok száma tetszőleges lehet. Ime, egy többhullámú kép az egyszerűbbek közül:

A tavaszi levegő olyan édes volt, mint a fiatal lányok ünnöderekának meghajlása a virágágyak felett, ahova a magvakat rejtegetik. (N. 257. l.)

1. hullám: édes; még nem kép, csak képet megindító jelző. 2—3.: ünnöderekak meghajlása; egy statikus és egy dinamikus kép merészen összefonódva. 4—5.: virágágyak, magvak rejtegetése; szintén statikus és dinamikus képek, de már élesen elválásztva.

Képeire jellemző tehát a statikus és dinamikus elem szabályos váltakozása, továbbá, hogy minden hullám a megindító képzettől (tavaszi levegő) távolabb visz s az egymástól távolodó képekbe, mint egy impresszionista rajz látszólag kúsza vonalaiba — az egységet az olvasónak kell beleteremtenie.

A FILMSZERÜSÉG. Mint stílusának minden jelensége, Krúdy képei is az egyre nagyobb mozgalmasság felé fejlődnek. Erre, mikor dinamikus voltukról beszéltünk, már rámutattunk. De az ilyen képek, mint:

... az óramutató fáradtan közeledett éjjel felé, mint egy hegyre kapaszkodó élei (N. 1. l.) a barna nők szemének szivárványhártyáján mindig az utolsó órának mutatóját látom, amint lassúdan lefele hajlik. (N. k. 47. l.)

már nemcsak mozgalmasságukkal, de közelről néző, mintegy premierplan beállításukkal is, új műfaj, a film felé mutatnak. Az asszociációknak a képek közé beáramlása pedig nemcsak azok határait feszíti szét, hanem a hely- és idő egységét is megbontja. A színhely pl. minden asszociáció-hullámban más és más lehet:

Összel hosszút ásitott az udvar, a folyosó, a völgy, a pókhálós szemű kántor; a borszagú darázs áimatagon durúzsolt a zsalugáterek között, piros arcú vándorlegény hosszúkat lépett az országúton, Veszprémből idáig hallatszott az öregharang hangja, a kisasszony franciául tanult egy öregától, és Natália hamarabb tudta a leckét, mint úrnője. (Assz. dűja 87. l.)

Vagy ímé, a halál pillanatának szimultán, merőben filmszerű megragadása:

Nők sikoltanak valahol a messzeségben, gyermekek felülnek ágyacskájukban és síró szemüket döröglik öklöcskéjükkel, egy szerelmes asszony li-

dérenyomást érez álmában, riadtan felnyitja a szemét és gyorsan elmondja a Miatyánkot: — valahol megölt valakit a halál. (P. 42. l.)

A film-felvevő gép élesen látó lencséje gyorsan villan helyről-helyre, tárgyról-tárgyra. Tiszta szimultanizmus ez, amelynek finom, zökkenőnélküli képváltásai mellett Huxley stilizált szimultanizmusa mesterkéltnek hat.

„A szem néha káprázik, — írja egy helyen Krúdy — káprázik és ez az emberi boldogság.” Az ő szemkáprázásai eredményezik egész oeuvre-jének legremekebb helyeit. Ilyen szemkáprázások alkalmával mult, jelen és jövő összetorlódnak egy súlyos pillanatban és valóban, mintha a mi szemünkkel is káprázat játszana. (Gyöngyvirág, barátnője törvénytelen gyermekét dajkálja. A gyermek romlott-lelkű anyja szabadulni szeretne a terhes anyai kötelességektől.)

Gyöngyvirág a térdén tartotta Sándort. Váratlanu szomorú csend ereszkedett a szobára, amely csendben Sándor arca megnövekedni látszott. Egy bánatos, fájdalmas férfiare feküdt Gyöngyvirág térdén. A csipkefüggönyök mögött ködbe borultak a belvárosi háztetők. Fázós, temetős, hátfájásos, életűnt októberi nap lett. Gyöngyvirág ijedten lehúnyta a szemét, mert félni kezdett a gyermektől, aki mindenkinek útjában van. (B. 68. l.)

Ez a hirtelen káprázat: a gondolatoknak és érzéseknek az elgondolás és megérzés pillanatába való ábrázolása, a valóság fölé mintegy álomalakok „kopirozása”, szintén csak a film eszközeivel lehetséges. Hasonlóképen a bergson-i valóságos időnek (Dure real) képszerű ábrázolására is elsősorban a film vállalkozhat, mert mozgási lehetőségei csaknem

olyan korlátlanok, mint az emberi szellemé. (Szép példáját l.: B. 104—105. l.)

Általában, megfigyelhetjük, hogy stílusában egyre inkább a vizuális elem kerül túlsúlyba. Látnivaló, hogy mondatai megkonstruálásánál figyelmét szinte csak a képek filmszerű pergése köti le s emiatt a konstrukció zilálttá válik, sokszor telve elemi grammatikai hibával. Az ilyen mondatok képezik műveinek legnehezebben olvasható helyeit: hosszúak, formátlanok, a fület megbotránkoztatják, de a képzeletet megragadják és csodálatos kalandokba sodorják. (A rengetegből példaképpen csak egyre hívjuk fel a figyelmet: P. 61—62. l.)

STILIZÁLT NYELV, STIL-IRÓNIA. A kettő együttjár s a második az elsőből következik. Van Krúdyban valami különös, *finomkodó* vonás, ami Szomoryra emlékeztet. Ez is impresszionista jelenség: a lehellet-szerű hangulatok, árnyalatbeliségek nem tűrik meg a közvetlenséget. Az elstilizált nyelv finomkodása mögül azonban mindig kicsillan a mindent látó, sőt kiábrándult emberismerő, aki tudja már, hogy „mit csinálnak az emberek, mikor azt hiszik, hogy senki sem látja őket.” S itt elérkeztünk az író és szerep kettősségéhez. A gordonkázó lovag és az éles megfigyelő kettősségének stíljelenségekben való tükröződéséhez.

A gordonkázás sokszor nagyon hasonlít a szerelmi levelezők édeskés stílusához, de ha jobban odafigyelünk, minden esetben észrevesszük a megjátszottságot, az alakoskodást: a stil-iróniát.

Ez, elsősorban a Krúdy-képmások bizzar figuráinak hangja: Rezeda Kázmér, Szindbád,

Nagybotos Viola, stb., minden, nőekkel folytatott beszélgetésében előkerül:

— Kisasszony, felelt Rezeda olyan érzelmesen, mint a szentsír lovagja a feltámadás éjszakáján — mert igen cinikus, sőt gúnyos óhajtott lenni.

... ..
— Nagyszerű, — szolt közbe Szilvia — sajtófejedelem.

— Csak herceg, úrnóm, — felelt kétes hódolattal Rezeda úr. (V. p. 26—27. l.)

Vagy íme:

„A hajad, életem sötét égboltozatán enyhet adó fűrtök, — szolt Rezeda úr, mert színpadi szavakat mondott, ha valamit akart a nőktől. (Ö. u. v. 129. l.)

Valóban, ezek a színpadi szavak jellemzik legjobban iróniáját. Valami olyasféle hatásuk van ezeknek a mondatoknak, mint amikor a színpad nem az életet, hanem egyik másik színpadot ábrázol: színpad a színpadon. A nyelv keresett és túlstilizált. Az „úrnő“, „királynő“, „hercegnő“, „grófnő“, „fejedelemnő“, stb. megszólítások kaján iróniával röpködnek nőekkel folytatott beszélgetéseiben, jelezve, hogy a rengeteg áradozás, a „szerelmi levelezés“ hazugság s hogy alapjában megveti a nőket.

Ugyanez a túlzott entuziazmus a nőcsábász Rezeda Kázmér ajkáról:

Életem és szabadságom programja: apostoli élet és az ige hirdetése a nők végtelen jóságáról. (Ö. u. v. 137. l.)

Legtöbbször azonban a lelkenkezés után egy kiábrándító megjegyzés következik; a gordonkázás mellett feltűnik a kiábrándult bölcs élesen látó szeme:

— Végérvényesen, mindig csak magát szerettem, fejedelemnő!

Blanka ezidőtájt a Szilvafa című teázóhelyiség igazgatónöje volt. (Ak. Sz. 114. l.)

A Krúdy-képmások a legdúrvább megjegyzések után is megmaradnak bizonyos előkelő, lovagi pózban. S ilyenkor még élesebben érezhető a stilus és benne megnyilatkozó lélek kettőssége:

Bestia voltál, megcsaltál, — felelte meggondolt udvariassággal Rezeda úr és szelíden nézett özvegy Damasztinéra. (N. k. 41. l.)

De Krúdy humora is ironikus a legtöbb esetben. A különbség csak annyi, hogy az ironia ártatlan, vagy csak kevésbé sértő. Legtöbbször a nyárspolgáriasságból úz gúnyt:

Hol van az amulett a nyakadról, amelyet én akasztottam oda, amelyet kétszer szenteltek meg Főcson és megáldott egy vén zsidó? (N. 296. l.)

A dekadens szerelmi perverziókat is az ironia leplebe burkolja, úgy, hogy a felületesebb olvasó észre is alig veszi, miről van szó; amint Várkonyi Nándor mondja: „csak utólag eszmélünk bántó célzatosságára“.

A szelídebbekből idézünk:

(A lókupec haldoklik és feleségét a szó szoros értelemben örökbehagyja barátjának. Az asszony mellé ilyen használati utasítást mellékel):

Nem szabad verni, de kedveli, ha birkóznak vele, mielőtt megadja magát sorsának. Csak jobbfelől szabad simogatni, balfelől kedveli a gyengéd ütést... (Ttg. 47. l.)

Krúdy ilyen mondatokba öltözteti társadalom-kritikáját. Ez a kritika swifti kajánságú és mélyen elítélő. Az ő stílusát tartalmazó ama palacknak valóban csak a felírása „Tokaji aszú“, vagy „Egri bikavér“...

ZENEISÉG, VERS A PRÓZÁBAN. Ha

csak a dolgozatunkban idézett mondatokat olvastuk is el Krúdy írásaiból, akkor is éreznünk kell azt a halk, de határozott zeneiséget, amelyről könyveinek még néhány soros ismertetései is mind megemlékeznek. Ez a zeneiség ugyanis a legkülsőbb, legelsődlegesebb hatása Krúdy prózájának. Szabályos és halk hullámveréshez hasonlít, de olyan intenzív, hogy a stílus vizuális elemeit az olvasónak szinte erőszakkal kell kihámozni belőle. Emiatt olyan nehéz Krúdy olvasása. Ha minden szépsége mélyére akarunk lejutni, akkor legtöbb mondatát legalább kétszer kell elolvasnunk, mert az első olvasásra nem marad meg belőle más, mint fülünkben az említett zene emléke. Ez az örök zene az állandó lírai készenlét tünete, mint kezdődő betegség a hőemelkedés.

De vannak igen-igen nagy számmal, írásaiban pillanatok, mikor líraisága kitör a próza keretei közül, s ilyenkor kirobban a tiszta vers. Ez azonban sohasem bántó és stílustalan, mint nem egy írónál és pedig azért, mert a feszültség, amely versben csúcsosodik ki, a lírai intenzitás különböző fokain megy keresztül, úgy, hogy szinte szemünk előtt születik a vers és érezzük, hogy megszületése szükségszerű volt.

Figyeljük meg néhány esetben ezt a rendkívül érdekes folyamatot:

Álmos Andor körül így folyik az élet, az öreg kúriában:

... az esőcsatorna úgy hal meg, mint egy kiszolgált kutya. A szék megsántul, mint a nagyapa. Az almárium szédülni kezd, mint egy kövér öregasszony. A lámpa bágyadtan világít, a fal leomlik, az üveg látható ok nélkül eltörik, a szőnyeg hajzat módjára kopik, a háztetőn a kémény fáradozva leheli a füstöt ... stb.

Így folytatódik ez még egy darabig. A lát-
szólag szenvtelen felsoroló mondatoknak fe-
szültséget csak a különös képek kölcsönöz-
nek. Egyszerre azonban, mintha belső erők
lökését éreznők, megremeg a stílus és óriási
fokozással törnek elő a hatalmas megszemé-
lyesítések:

Furkósbottal ront ki barlangjából a magá-
nakvalóság, mint a remete, akit álmában megza-
vartak. A kedv fagypontra süllyed. A mogorvaság
fekete fellepként húzódik az erdő felé. A szél
vonít éjszaka, mint egy szörnyű eb, amelyet nem
fog a puskagolyó. Az engedelmességhez szokta-
tott bútorok ellenséges szomszédként megütötték
a lakó térdét és könyökét.

És minthogy ezt a próza továbbfokozni
képtelen:

A tükör elhalványul a falon,
vagy talán az arc, amely fanyaron,
fanyalogva megnézi magát,
mint egy pókhálós fotografiát,
amelyet érzelmes kezek

helyeztek egy temetői sírkőben, (N. 25—26.)
kirobban a tiszta vers. (A prózát természetesen
mi tördeltük verssorokká).

Igen sok példát idézhetnénk, de még csak
egyet iktatunk ide:

Farsang van és a hegyek és a disznók piros
vére folyik a fehér udvarokon;

a nők ezerfodros szoknyája,
fellebben a tánc viharában
és lábszárait,
harisnyakötőjét mutogatja a dáma;
élveteg mosoly,
fénylő meleg a szem,
ringató illat a bálterem,
míg kívül a mély,
hallgatag tél,

amely a Nyíren

ilyenkor szokott komolyabbra fordulni (N. N. 51. l.) (A sorokat szintén mi tördeltük szét.)

(Az előbbi példánál is, itt is megfigyelhetjük, hogy az utolsó sor nem vers. Krúdy ugyanis érzi, hogy az idézett tiszta versekkel kizök kent a próza menetéből s az utolsó sorok mindig a prózához való visszatérést szolgálják.)

Itt van tehát a Krúdy-vers, csak szemérmesen a próza takarója alá rejtve!

De vannak, — sokkal nagyobb számban — rímtelen, szabad versek is prózájában. Ezek is határozott, különálló, tiszta versek. Ezek is egységes alapelv szerint épülnek fel.

Kezdetüket rendszerint egy-egy felkiáltás jelzi („Csak alkonyattal ne haljak meg e tájon!”), végüket egy gyengéden elsímuló kép („De alkonyattal kíméljen, mint egy fiatal özsutát.”) — Ez a kezdet és vég pontosan jelzi Krúdy érzelemjárásának grafikonját: felsoroló mondatokon, lankásan ívelő hegyhát, amely a csúcspont után meredeken esik a kiindulással egy szinten levő rövid mondatba, hogy azzal el is símuljon az érzélem.

Már maga a szerkezet is versszerű tehát. Mélyebben vizsgálva a vers előidézésére felhasznált további eszközei is előtűnnek: 1.: a mondatvégek. Lekottázható zeneiségükben, mint egy-egy fal állják útját a felsorolás széles áramának, azt feldarabolják s így módon a mondatok legmélyebb lényegük szerint verssorokká válnak. 2.: a többé-kevésbé szabályosan elhelyezett verslábak, rendszerint jambusok, amelyek továbbcsengve szintén a versszerűséget szuggerálják. 3.: egymáshoz elég közel, azonos nyelvtani alakok használ-

lata (legidegenebb, legnémább), amelyeknek szintén sorképző erejük van.

Íme:

Csak alkonyattal ne haljak meg e tájon!

Jöjjön, lábújhegyen a perc, amely bekandikál

a kulcslyukon néma nagy éjjelen, midőn a csilla-
gok sem láthatók s könnyű feladat átmenni az

egyik vakstóét putriból a másikba. Érkezzen meg a hához a vendég napfényben, ebéd után, amikor a legidegenebb kocsi sem látszik ijesztőnek és az utazó legnémább arcából sem kell megijedni a fenyegetéstől. Kopogtasson be porosan a virrasz-

tástól, csüggedten a következő nap reménytelen-ségétől, egy boldogtalanul töltött nap görcsével torkunkban, mindenről való lemondási készséggel a megpihenhetésért. Átkozott hajnalon, midőn

megbecstelenített nők viszik hazafelé, a falakhoz lapulva, ronggyá vesszőzött lelküket; midőn félholtá dorbézolt korhelyek lecsúsznak a szánkóról, hogy elaludhassanak és megfagyjanak a friss

hóban; midőn erőtlen inú kártyások és lelküket

elfogyasztott muzsikusok lopakodnak a kertek

alatt, — akkor jöhet hozzám hosszú útjából a fe-

kete hírnök. — De alkonyattal kíméljen, mint egy

fiatal özsuát. (N. 228—229. l.)

(Az aláhúzott és versláb-megjelöléssel el-látott szavak a mondatvégek.)

KRÚDY STILUS-FEJLŐDÉSE egyenes vo-nalú és, — ha a Mikszáth-hatás évtizedét nem tekintjük, — töretlen. Mégis, egyike a

legkülönösebbeknek, a megszokottal ellentétes irányú. — A fejlődés rendesen, imbolygó és szertelen kezdő korszaktól, fokozatos letisztuláson keresztül, a stílusbeli egyéniség teljes kikristályosodása felé vezet.

Ha Krúdy kezdő írásait, pl. a pesti regények valamelyike mellé állítjuk, akkor első, meglepő észrevételünk az, hogy a kétféle stílus külső képe teljesen megegyező, mintha harminc év alatt írójuk mit sem változott volna. Ugyanaz a hanghordozás, ugyanaz a lírai érdekelttség, ugyanaz az emlékező melankólia, (a fiatal Krúdyban van valami, a húszéves íróknál nem szokatlan kisőreges vonás: már első novellái „emlékeket” dolgoznak fel) és mindezekfelett: ugyanaz a biedermejer-rokokó-ízű preszió finomkodás, ugyanaz az általunk **gordonkázásnak** nevezett, kissé patetikus ömlengés. Csak ha jobban odafigyelünk, — mint ahogy a fenti jegyzetekben megpróbáltuk, — látjuk, mi ment végbe e stílus felszíne alatt. Egy mind ziláltabbá váló lélek, sőt korszak tragikus kiábrándulása tárul elénk.

A fiatal Krúdy még hisz a gordonkázó lovag pózában és első novellái, noha még itt ott ügyetlenek, sokszor naivak, sőt szentimentálisak is, de pozitívak, állító jellegűek. A férfi-Krúdy már körülbelül semmiben sem hisz, akár a kor, amely körülötte zajlik. Magatartása negatívvá, tagadóvá válik. De hogyan tagad? Saját, pozitív korszakbeli stílus-eszközeivel. A gordonkázás és lovagi pózok megmaradnak, ám jelentésük visszájára változik.

A stílusvizsgálat megállapítja, hogy Krúdy stílusa a szokottal ellentétben, a fejlődés folyamán nem higgad, hanem szertelenkedik:

a mondatok meduzzadnak, a lírai ömlengés túlárad, a jelzők halmozódnak, a képek, hasonlatok keretei szétfeszülnek a töméntelen asszociáció nyomására, stb. A maga szenvedtlen megállapításaival úgy tesz, mintha csak mennyiségbeli változásról volna szó, holott ez a változás annyira minőségi, hogy a késői Krúdy-stílus egyenesen ellentéte, tagadása a fiataalkorinak. A túlduzzasztott mondatok, a túlnyújtott gordonkázás, stb. mögül kicsillan az önmagára látó szem keserű iróniája. S ez az irónia a kiábrándult Kúrdy végső mondanivalója.

ÖSSZEGEZÉS

Ami a dolgokkal való lírai szembenállás eredményezhet a prózában, annak legszélső határáig jut el Krúdy írásművészete. Egy kultúra végső kifinomodását mutatja, mint minden impresszionista művészet. Alakjai a századforduló magyar társadalmának egyik feléből (dekadens, pusztuló feléből) kiragadott típusok. Szemlélete az ábrázolt társadalom szemléletével megegyező.

Nem áll sem a társadalmi, sem az egyéni erkölcs magaslatán. Világszemlélete nem építő, tisztára esztétikai. Ezért, az érzéki világ jelenségein túlterjedő hite sincs. A századforduló típusos jelensége ő. Az az ember, akinek élete átnyulik ugyan a világháborút utáni XX. századba, — amikor a spiritualisztikus szemlélet előretörése tapasztalható —, de gyökerei a materialista-esztéta XIX. századba ágyazódtak.

A konstruktív hitet, — amely nélkül szilárd formák teremtése lehetetlen —, hatalmas vitalitás pótolja nála: „Mert az élet a fő, — írja elsősorban rá jellemző Bródy-tanulmányában —, a kis kutya élete, vagy a Hauptmann Gerhardé; engem csak az érde-

kel, hogy valaki van, hogy lélezkik, hogy él, és mennyire él.“ — Ez a vitalitás lép a műfaj helyébe is. Az író maga nem szerkeszt, elfogadja az élet és asszociatív lelkialkata szabad szerkezeteit, sőt mindenféle megkötés ellen tiltakozik ezek nevében: „A műfaj babonája meghalt, — írja ugyanott —, de helyébe az életnek művészi igazsága támadt fel. Meg szabad látni és átszabad érezni mindent és le szabad írni mindent, amit megláttál és átérezteél.“ — Novella- és regényszerkezeteit tehát — a XIX. századi világirodalmi klasszikusok szemszögéből nézve — nevezhetjük ál-szerkezeteknek, de alapjában új szerkesztésmódnak kell neveznünk akkor, ha szemünket a XX. századi regényre függesztve mondunk ítéletet róluk. Oka ennek az, hogy két adottsága: az intuitív emlékezés és az asszociatív lelkialkat, közös az új regény nagy megteremtőjével. (Proust, Joyce, Huxley stb.)

Az aktualitások iránt való nagy érzéke és családi hagyományai a legjobb magyar publicisták egyikévé teszik. Publicisztikai munkássága, — amelyet lírai színezete szintén egészen egyénivé avat — misszió-jelentőségű, mivel a széles újságolvasó-rétegek számára húsz éven keresztül összekötő kapocs volt a háború előtti és utáni magyar világ között. A magyar élet folytonosságát hirdette azokban az években, amelyekben mindenki csak a nagy szakadékot látta.

Legnagyobb alkotása mégis stílusa. Ez a tiszta impresszionista stílus a pillanat, mozgás és a legfinomabb árnyalatok megfestésére alkalmas. Még leggyengébb műveit is a jelentős alkotás magaslatára emeli. Ez a stílus Krúdy legfőbb mondanivalója. Érzéki

gazdagsága és az asszociációk tekervényeinek nehezen követhető volta, továbbá zeneilirai telítettsége miatt, belső finomságai mégis csak kevesek számára hozzáférhetőek.

De nagy olvasótömegek vonzására a konstruktív hit és az iránymutatás hiánya miatt sem alkalmas. Irányt kereső korok, — amilyen a miénk is — sohasem fogják Krúdy nagyságát sem megérteni, sem értékelni. Ezt a fényűzést csak nagy szellemi energiaeleggel rendelkező korok engedhetik meg maguknak: olyan korok, amelyek érettek a tiszta esztétikai gyönyörködésre.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy Krúdy az élettől elzárkózás, a *l'art pour l'art* elve alapján áll. Ellenkezőleg: minden idegszálával benne él korában, mintegy kísérletezési eszközzel, életével nyúl bele a kor életébe és nem intellektuálisan. A szabódezsői íróideál megtestesülése ő, aki éli alkotásait. — Passzív lelkialkatának következménye aztán az, hogy mégsem jutott el az iránymutatásig; hogy mind élete, mind művészete a dokumentum-gyűjtésben és a dokumentum-felmutatásban merült ki.

JEGYZETEK

BEVEZETÉS. — 1. a Krúdy-család multjára vonatkozó adatok részben a Nagy Ivánból, (Magyarország nemesi családai, Pest, 1895, V. k.) részben pedig Dr. Krúdy Andor ur szóbeli közléséből valók. — 2. V. ö. Szekfü Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. II. kiad. 215. l. — 3. V. ö. T. k.: Kossuth fia. — 4. Önéletrajz a Pesti Futár 1928. évi karácsonyi mellékletében: „99 önéletrajz“. — 5. U. o. — 6. Sz. ut. 7. l. — 7. i. önéletrajz. — 8. U. o. — 9. Ezt a gondolatot az Egyetértés 1897. márc. 14-i ismertetése sugallta: Kálnay László „Jaj és kacaj“ c. elbeszéléskötetéről. — 10. N. M. Qu. H. 2636. II. — 11. Lázár Miklós közlése, utalás rá: V. p. 160. l. — 12. Szinyei: Magyar írók élete. VII. 342. l. — 13. V. p. 160. l. 14. Ez első könyvét egyedül Szinnyei említi. Eszerint Esztergomban jelent meg; de ma már nem található sem az esztergomi, sem a fővárosi közönyvtárakban, sőt még a könyvtárúsi forgalomban sem. Példányait, — bizonyára a sikertelenség miatt, — maga Krúdy semmisíthette meg. Tartalmára legfeljebb csak következtethetünk az egy év mulvam ejtelt Ü. f. c. kötetből. — 15. V. ö. pl. az E. ez évfolyamát. — 16. N. M. Qu. H. 2636. II. — N. M. An. Lit. „Peres ügyk.“ — 18. N. M. Qu. H. 2636. II. — 19. U. o. — 20. N. M. An. Lit. „Anyagi és peres ügyek“. (Bejelentő lap.) — 21. N. M. An. Lit. „Hivatalos átiratok“. — 22. N. M.

Qu. H. 2636. II. — 23. U. o. — 24. U. o. — 25. V. ö. az egykoru napilapok tudósításait. — 26. Reggel, 1928, aug. 21. — 27. Ny. 1933, I. 629. I. — 28. V. ö. Várkonyi Titusz cikkét: Magyar Hírlap 1936, okt. 11. — 29. Schöplin: i. cikk. Ny. 1933, I. 629. I.

KRUDY VILAGA. — 1. Ny. 1910, I. 1013. I. — 2. Ny. 1910, I. 1150. I. — 3. Ö. v. p. 172 I. — 4. V. ö.: H. sz., P. G., P. t., Szak. és B. e. — 5. Tanu, I. 13. I. — 6. P. t. 215. I*. P. G. 71, I. — 7. Sz. ut. 123. I. — 8. V. ö.: P. t., E. u., 16, v, c., — 9. Sz. ifj. és szom. 154—55. I. — 10. Kosztolányi D.: Esti Kornél, Génius, é. n. 19. I. — 11. U. o. 20. I. — 12. Hétköznapiak és csodák, Révai, é. n. 5. I. — 13. Ny. 1909, I. 82. I. kritika Szini Gyula „Lelki kalandok“ c. novelláskötetéről. — 14. Sz. ut. 34—35. I. — 15. Erotika és irodalom. Szent István, Bp. 1924. 160. I. — 16. N. M. Qu. H. 2636. II, „K. Gy. levelezése.“ — 17. M. é. 32—33. I. — 18. Assz. díja 110. I. — 19. Assz. díja 53—54. I. — 20. i. cikk: Ny. 1933, I. 629. — 21. Minden pesti regényében érinti ezt a témát, de legkimerítőbben a H. b.-ban. — 22. V. ö. Dékány András: K. Gy. posthumus regénye. Magyarság, 1934, jan. 24. — 23. M. 7. I. — 24. Ny. 1931. I. 265. I. — 25. M. 208. I.

SZERKEZETEI. — 1. Az impresszionizmus művészte, Gyoma, Kner, 1922. 8. I.

BOLDOGULT URFIKOROMBAN. — 1. 302. I. — 2. 288. I. — 3. 299. I.

UJSÁGÍRÓI MUNKASSÁGA. — 1. i. m. 261. I. — 2. M. é. 78. I.

KRÚDY-IRODALOM

A Krúdyt méltató ujságcikkek, kritikák nagyrésze közhelyeket ismétel, ezért mi csak a fontosabbakat említjük. A szövegben idézetteken kívül a következőket:

K. Gy. :Üres a fészek (ismertetés). E. 1897. 197. sz.
Kosztolányi Dezső: K. Gy. Élet, 1910. II. 431. I.
Szép Ernő: Szindbád. Ny. 1911, 905. I.

- Várady István: Szindbád ifjúsága Ny. 1912, I. 228. l.
- Várady István: Új Színpad. Ny. 1912, I. 654. l.
- Halasi Andor: K. Gy.: A vörös postakocsi. Élet, 1913, II. 1225. l.
- Ady Endre: K. Gy. könyve: A vörös postakocsi. Ny. 1913, II. 393. l.
- Az Érdekes Ujság Dekameronja, Bp. 1914. I. köt. Rövid életrajz.
- Havas Gyula: K. Gy.: Pest, 1916. Ny. 1917, I. 587. l.
- Kázmér Ernő: K. Gy.: Napraforgó. Hét, 1919, 64. l.
- Lázár Nikolaus: Ein ungarischer Schriftsteller im Jahre 1925. N. P. J. 1925, ápr. 12.
- Kárpáti Aurél: K. Gy.: Boldogult úrfikoromban. Ny. 1930, I. 884. l.
- Kállay Miklós: A ködlovag árnyba merül. Napkelet, 1933, 40. l.
- Wagner Lilla: Afforizmak. Literatura, 1936, 56. l.
- Komlós Aladár: Írók és elvek. Ny. 1937. 81. l.
- Hevessy András: K. Gy. Apolló, 1936.
- Schöppflin Aladár: A magyar irodalom története a XX. században, Bp. 1937, Grill, 198—201. l.
- Kárpáti Aurél: Délibábok hősei. P. N. 1938. jan. 16.
- Varga Károly: K. G. írói arca. Debreceni Szemle, 1938, 243. l.

KRÚDY MŰVEI (AZ ELSŐ KIADÁSOK)

- Szöktetés a kaszárnnyából (és egyéb elb.) Esztergom, 1896.
- Üres a fészek. (Apróbb tört.) Bp. Orsz. Irod. RT. 1897.
- Ifjúság. (Rajzok és elb.) Bp. Pesti könyv. 1899.
- A víg ember bús meséi. (Elb.) Bp. Légrády testv. 1900.
- Az aranybánya. (Reg 2 köt.) Bp. Wodiáner testv. 1900.
- Utazás a Szepességben. (Tört. elb.) Bp. Bih. kv. 105. sz. 1901.

- Hortobágy. (Ifj. reg.) Bp. Piros kvek. 12. sz. 1901.
- Letűnt századok. (9 tört. elb.) Bp. Gelléri és Székely. 1902.
- Kún László. (és egyéb tört. elb.) Kis kvt. 5. sz. 1902.
- Pogány magyarok(és egyéb elb.) Bp. Lampell és Wodianer. 1903.
- Hazám tükre. (A serdülő ifj. számára.) Bp. Beer és Tsa. 1905.
- Diákkisasszonyok. Bp. S. és W. 1905.
- Álmok hőse. (5 novella.) Bp. Rákosi. 1906.
- A podolini kísértet. (Reg.) Bp. Rákosi. 1906.
- A pajkos Gaálék. (Elb.) Bp. Rákosi. 1906.
- A szakállszáritón. (Elb.) Bp. Rákosi. 1906.
- A cirkuszkirály. (Ifj. reg.) Bp. Fr. 1906.
- A lumpok iskolája. Bp. Mozgó kvt. 18. sz. 1908.
- Nyíri csend. (Elb.) Magyar kvt. 347. sz. 1909.
- A negyvenes évekből. Bp. Petőfi kvt. 16. sz. 1909.
- A bűvös erszény. és egyéb elb.) Bp. Fr. 1909.
- Andráscsik örököse. (Reg.) Bp. S. és W. 1909.
- Utazás a Tiszán. (Elb.) Bp. Lampell. 1910.
- Vörssapkások. Bp. Révai és Salamon. 1910.
- Hét szilvafa. Bp. Magy kvt. 1910.
- A komáromi fiú. (Tört. elb.) Bp. S. és W. 1911.
- A király palástja. (Ifj. reg.) S. és W. 1911.
- A podolini takácsné és a többiek. (Elb.) Bp. Rákosi. 1911.
- Esti út. (Elb.) Bp. Ny. 1911.
- Szindbád utazásai. Bp. S. és W. 1912.
- A francia kastély. (Reg.) Bp. Rákosi. 1912.
- Előre. De Ronche kapitány csodálatos kalandjai. (Elb.) Bp. S. és W. 1913.
- Az utolsó vörössipkás (és más tört. elb.) Bp. S. és W. 1913.
- A vörös postakocsi. (Reg.) S. és W. 1913.
- Az utolsó honvédek. (Ifj. elb.) Bp. Filléres kvt. 332—3. sz. 1913.
- Dévényi fazekas. (Uti elb.) Bp. Gelléri és Székely. 1913.
- Puder. (Elb.) Bp. S. és W. 1914.
- Palotai álmok. (Elb.) Bp. S. és W. 1914.
- Mákvirágok kertje. (Kis reg.) Bp. Fr. 1914.

- Első szerelem. (Elb.) Bp. Modern kv. 426–27. sz. 1914.
- Margit története. (és egyéb elb.) Bp. Tolnai. 1914.
- A 42-s mozsarak. (Reg.) Bp. S. és W. 1915.
- A zenélő óra. (Elb.) Bp. Magy. kv. 806. sz. 1915.
- Pest 1915-ben. (Feljegyzések.) Bp. Dick. 1916.
- Petit. (Naplójegyzetek.) Bcsaba. Tevan. 1916.
- Aranykézuccai szép napok. (Novellák.) Bcsaba. Tevan. 1916.
- Szindbád feltámadása. Bp. S. és W. 1916.
- Pest 1916-ban. (Feljegyzések.) Bcsaba. Tevan. 1917.
- Őszi utazások a vörös postakocsin. (Reg.) Bp. S. és W. 1917.
- Szindbád ifjúsága és szomorúsága. Bp. Táltos. 1917.
- Annuska könyve. (Elb. fiatal lányok számára.) Bp. Tolnai 1917.
- Napraforgó. (Reg.) Bp. Kultura regtár. 36. sz. 1918.
- Bukfenc. (Reg.) Bp. Kultura regtár. 1. sz. 1918.
- Kánaán könyve. (Elb.) Bp. Modern kv. 550–3. sz. 1918.
- A legszebb mesekönyv az ifj. számára. Bp. Tolnai. 1918.
- Havasi kürt. (Ruszin Krajna kistükre.) RK-i népbiztosság. 1919.
- Az utitárs. (Kis reg.) Bp. Fr. 1919.
- Bukfenc. (Reg. az író új befejezésével.) Bp. Kultura. 1919.
- Pesti album. (Feljegyz. és elb.) Bp. Fr. 1919.
- A kápolnai földosztás. Bp. Károlyi kv. 1919.
- Tótágas. (Elb.) Bp. Pallas. 1919.
- Asszonytársak díja. (Reg.) Bp. Dr. Rácz Vilmos. 1920.
- A Miatvánk évéből. (Feljegyzések.) Bp. Dr. Rácz Vilmos. 1920.
- K. Gy. álmoskönyve. Bp. Ath. 1920.
- A betyár álma. (Elb.) Bp. Ath. 1920.
- Bukfenc. (Reg. az író új befejezésével.) Bp. Kultura. 1920.
- Pesti évkönyv. Bp. Székási és Szacellári. 1921.
- Nagy kópé. (Reg.) Bp. Pegazus. 1921.

- Magyar tükör. (Elb.) Bp. Ath. 1921.
- N. N. Egy szerelemgyermek. (Regényke.) Bp. Ath. 1922.
- Hét bagoly. (Reg.) Bp. Ath. 1922.
- A növedész. (Reg.) Arad. Erdélyi kv. 2. sz. 1922.
- Szent Margit leánya. (Mesemondás.) Bp. Eisler G. 1922.
- Al-Petőfi. (Lehullt csillag fénye. Reg.) Bp. Ath. 1922.
- Őszi versenyek. Bp. Kis magyar kvek. 5. füz. 1922.
- Pesti nőrabló. (Reg.) Bp. Tolnai regtár. 1922.
- A starttól a célig. Írták: K. Gy. és Pálmai Henrik. Bp. Légrády. 1922.
- Rózsa Sándor. (A betyárok csillaga Magyarországon történetében.) Bp. Béta. 1923.
- Könnyek útja. Bp. Béta. 1923.
- Liga Gida kalandjai Hollandiában és a világ egyéb tájain. Bp. Ath. 1923.
- A tegnapok ködlovagjai. Bcsaba. Tevan. 1925.
- Ady Endre éjszakái. Bp. Ath. 1925.
- A fejedelem szolgája (és egyéb elb.) Bp. Tolnai. 1925.
- Mesemondások Jókai Mórról. (Az ifj. számára.) Bp. Fr. 1925.
- Az utolsó gavallér. A welsi herceg. (Két kisreg.) Bp. Ath. 1925.
- Aranyidő. Templárius. (Két kisreg.) Bp. Grill K. 1926.
- Mohács. (vagy két árvagyermek vergődése.) Bp. Pantheon. 1926.
- Emlékbeszéd Bródy Sándorról. Bp. Ath. 1927.
- Festett király. (Reg.) Bp. Fr. 1928.
- Boldogult urfikoromban. (Reg.) Bp. Ath. 1928.
- Az első Habsburg. (Reg.) Bp. Fr. 1930.
- Az élet álom. (Válogatott nov.) Bp. Saját kiad. 1930.
- A váciuccai szép napok. Bp. Nyil. 1933.
- Falu a nádasban. (Elb. Népkvt. 10. sz. é. n.
- Az alispán leánya. (Rg.) Százszorszép kvek. 2. é. n.
- Gyémántmesék. (Elbeszéli Gyula bácsi.) Bp. Révai és Salamon. é. n.

Gyermekszínház. (Ifjabb és serdültebb gyermekek számára.) Révai és Salamon. é. n.
 A két vándor. (Ifj. elb.) Filléres kvt. 176. sz. é. n.
 Mihály csizmája. Népkvt. 2. sz. é. n.
 Robinzonok a Kárpátok között. (Ifj. elb.) Filléres kvt. 199. sz. é. n.
 A szerelem rejtélyei. Mozgó kvt. 15. sz. é. n.
 A sziklazúzó hajók. (Ifj. elb.) Filléres kvt. 124. sz. é. n.
 Tul a királyhágón. (Ifj. elb.) Piros kvek. 43. sz. é. n.
 Az oltárterítő. Csillag a Kárpátok felett. (Elb.) Operenciás kvek. é. n.
 Piros és a többiek. (Elb.) Magyar kvt. 698. sz. é. n.
 16 város 16 lánya. Százszorszép kvek. 7. sz. é. n.
 Kék láng. Mozgó kvt. 3. sz. é. n.
 Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban. Bécs. Új Könyv. é. n.
 Karácsonyest. (Hölgyeknek való páros jelenet.) S. és W.: „Monológok“. 175. sz.
 Pályaválasztás előtt. (Hölgyeknek való páros jelenet.) S. és W.: „Monológok“.

HÁTRAHAGYOTT MŰVEK

Szeretlek. Fővárosi Lapok. 1897.
 Régi szélkakasok között. Élet, 1909, II.
 Valakit elvisz az ördög. P. N. 1928.
 Etel király kincse. P. N. 1934.
 Purgatorium, vagy: Hogyan küzd az ember az életéért? Magyarság, 1934.
 Pálmai Ilka élete.
 A kék szalag hőse.
 A tiszaszlári Eszter esete.
 A Kossuth-fiúk.

DRAMATIZÁLT ELBESZÉLÉSEK

Kárpáti kaland. (1 felv.) Új Színpad kvt. 2. sz. é. n.
 Zoltánka. (3 felv.) Bp. Fr. 1913.
 Az arany meg az asszony. (1 felv.)
 A vörös postakocsi. (4 felv.)
 Ady Endre éjszakái. (1 felv.)

RÖVIDÍTÉSEK

Ak. sz.: Aranykézuccai szép napok.
 Assz. dija: Asszonyóságok díja.
 Ath.: Athenaeum.
 B.: Bukfenc.
 B. e.: Bűvös érszény.
 Bold. urf.: Boldogult urfikoromban.
 E.: Egyetértés.
 E. ú.: Esti út.
 F. k.: A francia kastély.
 Fr.: Franklin Társulat.
 H. sz.: Hét szilvafa.
 I.: Ifjúság.
 K. kv.: Kánaán könyve.
 kv.: könyvtár.
 kvek.: könyvek.
 M.: Mohács.
 M. é.: A miatyánk évéből.
 N.: Napraforgó.
 N. k.: Nagy kópé.
 N. M.: A Nemzeti Múzeum Könyvtára.
 N. N.: N. N. Egy szerelemgyermek.
 Ny.: Nyugat.
 Ő. v. p.: Őszi utazások a vörös postakocsin.
 P.: Púder.
 P. G.: A pajkos Gaálék.
 P. t.: A podolini takácsné.
 S. és W.: Singer és Wolfner.
 Sz.: Szindbád.
 Sz. ifj. és szom.: Szindbád ifjúsága és szomorúsága.
 Sz. ut.: Szindbád utazásai.
 T.: A templárius.
 T. k.: A tegnapok ködlovagjai.
 U.: Az utitárs.
 Ű. f.: Űres a fészék.
 V. p.: A vörös postakocsi.
 16 v.: 16 város 16 lánya.
 42-s: 42-s mozsarak.

CURRICULUM VITAE.

A fehérmegyei Nagyperkátán születtem, 1914. ápr. 2-án. A középiskolát Budapesten végeztem; érettségi vizsgát 1932, májusában, tanári alapvizsgát (a Ferenc József Tud. Egyetemen) 1934. májusában tettem.

Perkátai László néven megjelent köteteim:
Bozót. Versek. Szeged, 1935. Magyar Téka.
Tékozló fiu. Versek. Szeged, 1937. Délmagyarország Rt.

Verseim, cikkeim, kritikai írásaim jelentek meg fővárosi és szegedi napilapokban és folyóiratokban.